

Memòria del meu temps

ÍNDEX¹¹⁷

Primera part (1920-1940)

1. La Barceloneta: el projecte consta de...
  - El barri
  - El veïnat
  - El carrer
  - Les festes
  - L'escola
  - Els infants apallissats
  - Esdeveniments
  - La parròquia i el teatre
2. La Barcelona vella
  - Entrada al batxillerat i descoberta de Barcelona
  - L'Institut Balmes
  - La Barcelona vella
  - Samalús: història de la família
  - Americanos*
3. La revolució i la guerra
4. Zamora
  - 4.1. Camí de Zamora
    - 4.1.1. L'aval: reclutament i viatge a Zamora
    - 4.1.2. El viatge

117. Miquel Tarradell va deixar entre les seves notes aquest índex, que revela la naturalesa del seu projecte inacabat. Arriba només fins a l'apartat 4.4. Els que segueixen han estat afegits pels editors.

- 4.2. La descoberta
  - Els italians
  - L'ofici de guàrdia civil
  - Petita introducció a Euskadi
  - Descoberta de Madrid
- 4.3. La Caserna: retrats de passaport
  - L'estudiant de magisteri
  - El pobre gallec
  - El carlí
  - El socialista de Salamanca
  - El mexicà
- 4.4. Les putes de Zamora
  - Història de la Tina
  - Filles de pobres
  - L'idioma
  - Jo, indígena
  - Viatge a l'infern
  - La *pesa-hombres*

Segona part (1940)

- 5. Rambles *brazo en alto*
- 6. El valor del paper moneda
- 7. La Universitat
- 8. L'aventura d'*Ariel*
- 9. Qüestions de llengua
- 10. Excavacions a Granada
- 11. L'aval de la Falange
- 12. Retorn de Nova York. Estiu del 1950

A la memòria de Matilde,
que quedarà, voluntàriament, marginada del text.
Però és per ella,
pels anys —tan llargs, tan curts—, que hem passat junts
—més enllà de tot el que explico en aquest llibre—
que considero justificat haver viscut.

PRÒLEG¹¹⁸

Contra el que expliquen turistes apressats o creuen els devoradors de tòpics, Nova York té tot de racons tranquils, relaxants, silenciosos. Un d'aquests refugis vellutats era, quan jo hi estudiava, una saleta annexa a la cafeteria del Museu Metropolità. A primera hora de la tarda, després del *lunch*, hi consumia un parell de cigarretes amb companys d'estudi de l'Institut d'Art, que tenia l'edifici enfront del gran Museu. Conversàvem mirant, a través dels finestrals els vells arbres —venerables, del Central Park— la gespa, les cabrioles i les entremaliadures dels esquiroles.

En una d'aquestes sessions, un dels companys se m'encarà i em va dir: «No sé si els mediterranis de la teva generació sou prou conscients que representeu la darrera gent, els últims homes de la història, capaços de llegir, de comprendre l'*Odissea* sense gairebé notes». La frase li va sortir tan rodona que provocà el somriure irònic d'una de les noies que ens acompanyaven. Es veié obligat d'aclarir-nos-ho.

Procedia d'una de les grans ciutats americanes de la costa de l'Atlàntic; de Boston, em sembla. Havia estudiat literatura i art clàssic des de l'única perspectiva vital que li era possible, des dels Estats Units, d'on no s'havia mogut mai. La Segona Guerra Mundial l'havia dut al Mediterrani.

Participà al desembarcament aliat a Sicília, sojornà durant mesos a l'illa. Descobrí un món, les reminiscències clàssiques. Explicà que un dia havia trobat una noia de poble, de casa bona, acompanyada d'una minyona, que conduïa un petit carro, estirat per un ase, carregat de roba que anava a rentar a la riera quan desembocava al mar.

Així Ulisses havia conegut Nausica.

Va veure, per primera vegada, com les barques —de vela, naturalment— eren varades a la platja. Li fou oferta l'hospitalitat arcaica, tradicional, com la dels feacis. Va assistir, d'espectador, a processons de

118. Aquest pròleg no és un text revisat per l'autor i perfectament articulat. Consta de diversos fragments que reproduïm íntegrament i que, en conjunt, deixen ben clar el propòsit de l'autor i la naturalesa de l'obra.

poble, que li evocaren Delfos, Eleusis. Com aquell que res, li oferiren sovint un vas d'aigua fresca, de càntir o de gerra, amb una cullerada de mel. L'hidromel dels deus de l'Olimp.

Comprengué que els mediterranis del nostre temps érem la darrera baula d'una cadena iniciada tres mil anys enrere. I m'advertia: el segle que ve, els vostres nets viuran com nosaltres, com els americans.

La conversa m'impressionà, prova que no l'he oblidada. Però ni ell, tan lúcid, ni jo, que el vaig entendre de seguida, podíem sospitar que el canvi fora tan ràpid. El situàvem al segle XXI. Una trentena d'anys després —la conversa és del 1950—, la seva Nausica segur que renta la roba amb un aparell elèctric. A quin racó de Sicília us oferirien, avui, hidromel? Hi donen Coca-Cola, Pepsi o *birra*, com a Chicago. Ja no es varen les barques dels pescadors a la platja. No hi ha veles. Ni gairebé pescadors, perquè el peix al Mediterrani, depredat, contaminat, s'està esgotant. Les cerimònies de la religió tradicional s'esfumen; ni els capellans, després del concili, simpatitzen amb les processons. L'enfonsada és enormement més ràpida del que hauríem pogut preveure trenta anys enrere. El món s'ha girat a un ritme frenètic i els nostres records d'infantesa o de joventut reflecteixen una època arcaica, que resulta difícil d'imaginar als joves d'ara.

En català tenim un mot extraordinàriament plàstic: *passavolant*. Apte per adscriure'l a la condició humana. Passem de pressa, passem volant. El passavolant és el desconegut, l'anònim, que entra en una botiga de la qual no és client. Així el defineix el diccionari Fabra. (És ben clar que la paraula és molt anterior als supermercats, als grans magatzems.) Entrem i sortim del món, com el passavolant de la botiga, que es perd de seguida pel carrer, com els humans pel carrer de la mort. Així ha passat sempre. La gran novetat de la nostra generació és que, en el temps —breu— que hem estat com passavolants a la botiga de la vida, la botiga ha canviat. Ja no té la mateixa decoració, ja no hi venen els mateixos productes.

Però s'hi han sumat altres factors més pròxims, més vinculats directament amb aquest país.

Fa pocs anys, amb motiu d'un fet que ara no fa al cas, em vaig convertir durant un parell de setmanes en home públic, entrevistat per premsa, ràdio i televisió.

Vaig fer una experiència curiosa en pocs dies de diferència. Una periodista jove que m'interrogava sobre la meua època universitària venia a dir que no acabava de comprendre com podíem passar una mica per herois els estudiants del meu temps, perquè a l'hora de la veritat no havíem estat capaços d'organitzar assemblees multitudinàries, de fer contestacions ni manifestacions al carrer.

[El text s'interromp en aquest punt. El següent fragment és una nota escrita a mà («refer») i diu el següent:]

El procés de la memòria potser es pot posar en paral·lel dels viatges en avió.

Els que hem tingut ocasió de fer sovint viatges aeris, durant els quals no ens agrada entretenir-nos fullejant revistes, sinó que volem mirar encuriosidament per la petita finestra, podem posar en paral·lel un vol aeri amb el fenomen de la memòria. Si pensem aquells dies en què hi ha algunes zones de núvols i altres de clarianes, el paral·lelisme amb la memòria de la vida resulta evident.

Tenim, durant estones —quan es vola entremig de núvols espessos—, una manca total de contacte, d'informació. En altres moments sorgeixen clarianes que ens permeten observar amb una gran precisió els paisatges. Però, tallats pels núvols, sovint aquests paisatges resulten difícils de relacionar geogràficament. Són com aparicions sobtades, que es desvinculen de l'abans i del després. Al costat de les clarianes, nítides, en trobem d'altres enterbolides per una mica de boira. Quan es coneix l'itinerari, les terres que s'han de sobrevolar, no és difícil seguir el viatge. Quan els núvols han tallat

durant llargues estones l'esquema del recorregut, resulta difícil d'identificar les terres visibles a través de forats dels núvols i de la boira.

Els records d'una vida es manifesten amb un paral·lelisme aproximat a l'esmentat viatge d'avió. Sovint, no se sap per què. Els núvols tapen sectors temporals, que ves saber si eren importants. Les clarianes són en algun cas nítides, en altres casos vellutades per la boira.

La memòria del transcurs de la vida funciona d'una manera semblant. De tant en tant trobem períodes foscos, difícils de reproduir, tapats per núvols intensos. Això fa que a vegades, quan tot apareix d'una manera nítida, les clarianes no resultin fàcils de definir. A quins moments exactes corresponen? La seva aparició, sense contextos, sense cronologia precisa, desorienta. Altres vegades, a la clariana dels grans núvols correspon un territori emboirat, on les precisions de detall resulten mínimes, difícils. Tot plegat és un fenomen complex per aquesta barreja de cortines que tapen radicalment visions nítides però intemporals, zones visibles boiroses.

Durant el curs d'aquest llibre el fenomen de viatges d'avió es repetirà constantment. Per què recordo amb tanta nitidesa un episodi concret, potser no especialment important? Per què fenòmens històrics, que sembla que haurien pogut incidir d'una manera profunda, permanent, els trobo dins de la boira?

El procés de la memòria és irregular, sorprenent, inconnex. Però és seguint el fil del que per mi ara és vàlid, viu, que puc muntar aquest assaig.

* * *

He tingut la temptació d'escollir com a títol *Testimoni d'una pàtria*. Perquè el nostre temps és, si ho considerem bé, la nostra pàtria més autèntica. Crec que ho puc manifestar sense cap malentès. Sempre m'he sentit profundament català, i em sembla que ho he demostrat quan considerar-se i actuar com a català no era fàcil ni còmode. Ara bé, qualsevol de nosaltres, catalans del segle xx, resulta que ens podem entendre més bé amb un estranger contemporani, per exemple, que no amb qualsevol dels nostres avantpassats, de l'època dels pintors de Taüll o de Jaume I o de Pau Claris, o de Rafael de Casanova. El temps és, certament, la nostra pàtria profunda, la que ens determina d'una manera definitiva; sempre serem, abans que res, gent del nostre temps. Però si la terra i la nissaga continua, el temps s'esfuma. Quan s'arriba cap al final de la vida, el nostre temps ha anat deixant d'existir. Som com una mena d'exiliats. I aquesta dura condició és més marcada durant els períodes de canvi. Em va fer molta impressió un vespre en què el doctor Jordi Rubió, passats vuitanta anys, em va explicar, a casa seva, que s'havia passat una bona part del dia removent i ordenant papers, notes, llibres, de feia molts anys. Em va confessar: «Tot el món que em lliga a aquesta paperassa ha desaparegut: els meus amics i col·legues de l'època ja no hi són, tot és diferent. Tinc la sensació —la frase és exacta— que he estat remenant tota la tarda ossos de morts».

* * *

No m'he sentit mai personatge: no crec que la meua història personal pugui interessar ningú, al marge de qualsevol trajectòria vital, però això, en la nostra divisió del treball, caldria deixar-ho en tot cas als novel·listes. La meua vida té uns matisos novel·lescos; per l'altra banda, és massa tràgica. No gosaria explicar-la. No tinc ganes de fer *striptease*. He llegit, no recordo on, que a Maurice Barrés, quan ja era vell, li preguntaren: «Mestre, si podíeu tornat enrere, quin gran plaer de la vida

demanaríeu?». I ell respongué: «Tenir vint anys i fer el viatge a Itàlia». Jo també he tingut vint anys i he fet el viatge a Itàlia. En les millors condicions sentimentals i intel·lectuals, estimant-nos amb la noia que m'acompanyava, acollits amb els braços oberts per mestres i col·legues de l'ofici de l'arqueologia, del qual érem aprenents, que fins i tot ens invitaren a participar durant molts dies a l'excavació d'una ciutat grega de Sicília, en un emplaçament de paisatge meravellós. Doncs bé, del viatge a Itàlia dels vint anys no en diré ni una paraula. És un esdeveniment personal, inoblidable, dels que compten a la vida, però no crec que aportés gran cosa de cara a evocar la memòria del temps que m'ha tocat de viure. Entesos.

He triat el títol amb cura, de manera que quedi clar que el llibre no són les meves memòries. Programo un text de petita història. No diré un llibre «contra» els historiadors, però sí «al marge» dels historiadors.

PRIMERA PART (1920-1940)

LA BARCELONETA

1925-1933

A Felícia,
veïna d'infància de la Barceloneta,
meravellosament retrobada a París
molts anys després.

1. La Barceloneta: el projecte consta de...

- +¹¹⁹ El barri
- + El veïnat
- + El carrer
- + Les festes
- + L'escola
- + Els infants apallissats
- + Esdeveniments
- La parròquia i el teatre

El barri

Aquests dos fronts marítims, el de la platja i el del port, no es limitaven a suggestionar-nos, a atreure'ns enviant-nos les olors i [...]

Repercutien en el món del treball. La gran part dels obrers hi estaven vinculats. Els habitants del barri treballaven bàsicament en aquestes dues feines: eren gent del port, mariners o descarregadors del moll, o bé eren gent de mar, de platja, pescadors.

119. Mecanoscrit. A mà hi ha unes aspes afegides en algun dels apartats. Això vol dir que són començats? (Nota dels curadors).

S'hi sumaven els treballadors industrials, amb feina al barri. A un extrem i a un altre hi havia els grans tallers. Curiosament, els de funció marítima, el Vulcano, eren ubicats a la punta del mar, allà on el port i la platja confluien, és a dir, a l'entrada de l'escullera. A l'altra banda, donant al cantó barceloní, s'elevava l'altre gran conjunt industrial de cara a terra, on fabricaven sobretot material ferroviari: era la Maquinista Terrestre i Marítima, que al barri tothom coneixia, abreujadament, per la Marítima.

Aquests eren els grans nuclis de treball. Naturalment, hi havia altres sortides: el grup de gent que treballaven a Barcelona en feines diverses, els oficinistes, les dependents, les cosidores... Però cal dir que no donaven caràcter al barri. Igual passava amb els botiguers de tota mena de petits negocis populars, semblants als que es podien trobar a qualsevol altre barri de la ciutat.

El veïnat

M'agradaria ser capaç de descriure el veïnat. Tinc una gran enveja per Salvador Espriu. Sinera: quina capacitat d'evocació. Quanta realitat literàriament concentrada. Som molts els que hem viscut una mena de Sinera, però no som capaços de tenir una capacitat literària equivalent a la seva. Nosaltres, al barri, tinguérem també alguna Laia, una Esperança Trinquis, una herbolària com [...],¹²⁰ un vicari com mossèn Salvi Saperes, i potser ves a saber si una mena de Neus. El problema fora saber-los evocar. Tenir una capacitat de creació literària suficient. En realitat, el món de Sinera de l'Espriu, dotat d'una personalitat tan considerable i que ara sembla o resulta únic, és el món de tots nosaltres, té una projecció vital extraordinària, és real, ens afecta a molts. El problema greu consisteix en la capacitat d'evocació. La Barceloneta, món marítim, popular, podria resultar un apèndix viu, vàlid, de la Sinera de l'Espriu. És molt trist, però jo no sabré evocar aquell món, no tindrè la capacitat necessària per fer-ho.

Quants dels veïns podien haver estat personatges espriuans. Quants es mereixien una presència limitada però real en la creació literària? Tenien tots els elements necessaris. Ningú no els ha recollit mai. No els recollirà ningú. La literatura és un fenomen de resurrecció o, si volem dir-ho més exactament, de capacitat de permanència de cara al futur. A la Barceloneta no hem tingut cap Espriu ni cap equivalent de l'Espriu: és un barri popular sense mitologia, sense cap projecció literària. I, jo pobre de mi, no em veuria capaç d'organitzar-ne la redempció.

Vivíem encara al ritme dels nostres horaris tradicionals, els normals d'Europa. Em ve de nou que ara els nostres conciutadans, quan passen els Pirineus, tornin esverats dels horaris d'allà, perquè per a nosaltres eren habituals. Un dels fenòmens de l'espanyolització de Catalunya durant aquests darrers decennis és que hem anat entrant en l'horari de Madrid i d'Andalusia, que em sembla que és únic al món. Quan érem canalla, vull dir fa cinquanta anys, el parèntesi del dinar es produïa de dotze a dues. Els treballadors, i concretament la gent del port, plegaven a les dotze. Deu minuts o un quart després, ja eren als bars o a les tavernes per fer l'aperitiu. Després d'haver-se empassat a casa, com amb un embut, el dinar, a quarts de dues els trobàvem fent el cafè i la copeta de rom, i tot seguit, a les dues, tornaven cap a la feina. No cal dir que al vespre era considerat obligatori sopar pels volts de quarts de nou o com a màxim a les nou.

En aquell món de la Barceloneta hi havia personatges sorprenents. Recordo amb emoció, d'una manera especial, una dona ja gran. La meva àvia li deia la dona del gra perquè ens portava alguna bossa de gra, de blat o de blat de moro, recollida al port.

120. Hi ha un espai buit a l'original.

Quan les grues, amb les saques, deixaven caure una mica del contingut, se n'omplia el moll, era previst que algunes bones dones, pobres, recollissin aquelles deixalles.

Els organitzadors de la descàrrega, tant els grans com la petita maniobra, permetien aquesta mica de consol per als més pobres.

La meva àvia tenia al terrat, en part com una herència del seu passat rural, unes quantes gallines i coloms. Calia alimentar-los. I, a l'hora de trobar la mica de gra necessari, en lloc d'acudir a l'adroguer corresponent, el comprava a una bona dona que recollia el gra del port.

Aquesta dona era molt notable. A casa la coneixíem amb el nom de «la dona del gra».

Era un personatge femení sorgit del segle XIX. Vestia com un personatge d'Emili Vilanova o dels seus: faldilla llarga, mocador al cap. Amb una pulcritud extraordinària. A mi em semblava un personatge dels que se citaven a les primeres proses dels Jocs Florals. Recordo que un dia, quan jo era estudiant de batxillerat i anava a visitar exposicions de pintura, la vaig veure entrar, impàvida, a can Parés del carrer Petritxol. Amb el seu mocador al cap, amb el seu cabàs.

M'hauria agradat conèixer-ne la història. No devia ser vulgar. Però jo devia ser massa criatura i no en vaig aconseguir saber res. La dona llegia. Em va explicar *Ben Hur*, que era una novel·la que l'apassionava.

Fou una introducció a la presència d'un món popular, barceloní, sense interferències burgeses ni literàries, amb patrilialitat [sic] insòlita. Em sap molt greu no haver-hi pogut entrar a fons.

Teníem entorn de casa una altra figura representativa del món barceloní del segle XIX. Era la Rosa. Una dona del barri del Raval, sospito que vídua, que venia a fer feines a casa.

Duia tota la càrrega del món popular barceloní urbà. Sabia, i això era un cas excepcional, una bona quantitat de cançons populars, que aleshores ja eren habitualment debolides.

És l'última persona a la qual vaig sentir cantar per via autèntica, directa, sense la maniobra dels orfeons. Deia coses molt divertides, procedents de les arrels populars.

Calia sopar abans que arribés el marit. «Si ve amorós, soparem tots dos, i si ve enfadat, jo ja hauré sopat.» Com altres dones dels barris de raval, tenia una certa tendència al vi. Era en el fons una compensació de les malvestats familiars, de la seva soledat.

Dins del barri, del veïnat, repercutia¹²¹ la situació de la medicina elemental de l'època. Hi sovintejava la gent —de mitjana edat o ja gran— que manifestava la vella tradició (coixos, geperuts), deficiències que, amb el temps, s'han anat fent més rares. Enlloc no hi mancava el «gravat», la persona que havia estat víctima de verola (abans de la vacunació general), amb la cara que semblava repicada com els vells atuells d'aram, amb els petits clotets provocats per la granissada derivada de la malaltia i que es mantenia tota la vida.

El carrer

Si bé la llengua parlada era totalment la nostra, la llengua escrita era un problema radicalment diferent. Es presentava una dicotomia radical entre la parla i l'escriptura.

No fa gaire temps, amb un company jove, analitzàvem fotografies de la Barcelona vella. Jo era capaç de donar la cronologia d'algunes d'aquelles velles fotos a través de la indumentària de la gent, dels models dels automòbils.

121. Segons interpretació dels editors del manuscrit original.

El jove company preguntava: «Com és possible que aquestes fotos corresponguin al període 1930-1936?» Observava que tots els rètols eren en castellà? Sí, certament, era així. Com podia explicar al meu company que aquesta era la situació de l'època?

Ell no se n'hauria fet càrrec. No s'ho creia.

La veritat és que a la nostra infància, el text normal, no era el del país.

Jo no vaig aconseguir mai ni tan sols una sola classe, esporàdica, de llengua catalana. A l'escola primària, a l'institut, que correspon a l'època escolar de la República i d'en Macià, sempre ens van ensenyar amb llengua castellana, i mai no tinguérem ni una miserable classe de català, ni que fos transaccional.

Les festes

El barri tenia festes molt diverses: les que depenien de l'estat general i les que manifestaven una personalitat específica.

El carnaval, per exemple, no crec que valgui la pena d'explicar-lo. Certament, tenia impacte. Una sèrie de xicotots, disfressats de dones, amb coixins que representaven els pits, circulaven pels carrers fent una gresca més aviat obscena. O el Divendres Sant, quan tocaven a Glòria, ramats de criatures es dedicaven a matar jueus. La manera d'assassinar-los consistia a, armats amb masses de fusta, picar portes i finestres de les cases, de les botigues on vivia molta gent. Les dones del barri es defensaven. Davant del perill que els espoltrissin finestres i portes, feien guàrdia amb l'escombra a la mà, disposades a utilitzar aquesta arma elemental contra els xicotots que els colpejaven la fusta de les sortides.

Les nostres festes específiques eren la Festa Major, Corpus i Nadal. Molts dels aspectes d'aquestes festes també eren comuns als dels altres barris. Per exemple, la Festa Major representava que tot el Pla de Palau fos envaït per una multitud de barraques de fira; crec que potser era la major densitat de cavallets i parades de tota mena de tot Barcelona, ja que l'espai ho permetia. També al Passeig Nacional s'hi instal·lava una renglera de paradetes de joguines elementals i de xurreries i bunyoleries que omplien l'aire de sentors d'oli fregit. Era un dels moments en què els barcelonins ens envaïen, un dels moments en què la frontera entre la Barceloneta i la Barcelona era trencada. Ara bé, tot plegat formava part d'un espectacle que era també d'altres barris, que no donava personalitat diferenciada.

No era així en alguns altres casos de festa, que caldrà explicar.

Nadal

La manera de celebrar la festa de Nadal era un de molts fenòmens que ens separaven de Barcelona. Els barcelonins no donaven gens d'importància a la Revetlla, a la nit. La gran festa se centrava entorn del dinar del mateix dia, un dels més memorables de l'any per la gastronomia i per la quantitat. Una escudella i una carn d'olla extraordinàries, suculentas; el pollastre o el gall dindi, els torrons i les neules, el xampany. Amb una sobretaula de tertúlia familiar que durava tota la tarda. La missa del gall era més aviat un fenomen rural, i no cal dir el tió, que exigia disposar d'una llar de foc i que aquests darrers temps ha estat intentat de recuperar l'àmbit urbà però que aleshores era només característic de les cases de pagès.

A la Barceloneta el dinar de Nadal no és que no se celebrés. Els originaris de Barcelona, com la meva família, el mantenien com el centre de la festa; els altres també procuraven que fos un dinar extraordinari. Però en realitat l'eix de la gresca era a la vigília, perquè el poblament dominant de la Barceloneta era sobretot valencià, i sembla que ells, com molta gent del Mediterrani meridional i com

a molts llocs de la Península, valoraven sobretot la festa nocturna. Començant a mitja tarda i durant tota la nit, el barri era una festa. Cantaven, tocaven la simbomba, menjaven i bevien, sense parar.

Nadal té una repercussió notable en la poesia catalana. Parlant dels contemporanis, disposem de la màgica orfebreria de les nades de Foix, de la gràcia alada de Carner, que s'inventà aquell poema de Nadal per cantar-lo els pirates de la mar, de l'aportació torrencial de Segarra. Però potser no hi ha cap poema tan emotiu com el Nadal de Salvat-Papasseit, en tot cas potser el més cristià de tots. Doncs, bé, aquest poema de Salvat Papasseit reflecteix típicament el Nadal de la Barceloneta, on ell visqué una llarga temporada, en el temps que jo hi vaig néixer.

Qui pot entendre, parlant en barceloní, l'al·lusió a la simbomba fosca? Ningú no tocava la simbomba a la Barcelona de Salvat-Papasseit. Però els meridionals de la Barceloneta, sí. La simbomba fosca durava una bona part de la nit. Hi ha un altre punt que he comprovat que ara no entén ningú: el carro dels apis. Els lectors es pensen que és una simple al·lusió al fet que proveïen abundantment els mercats de tota mena de verdures. I no és veritat. El carro dels apis era un anunci simbòlic de la proximitat de Nadal. En aquell temps els ciutadans no sols no pagaven impost per a la recollida de les escombraries, sinó que els escombriaires se sentien obligats a fer, per Nadal, un petit obsequi als clients. La brossa, les escombraries, servien, una vegada triades, per a engreixar porcs i femar els camps. En aquests camps, del Baix Llobregat, una de les plantes que conreaven era l'api. I per Nadal regalaven a cada família de la seva zona de recollida un api per a la famosa escudella. Així, la vigília o avantvigília de Nadal apareixien pels carrers uns carros carregats d'apis que l'escombriaire anava repartint casa per casa. Això vol dir que quan Salvat-Papasseit menciona el carro dels apis, menciona un record entranyable, un herald de la festa de Nadal.

L'impacte de la festa nocturna, de la nit de Nadal, era tan espectacular que tenia repercussions personals específiques. Alguns dels entusiastes bevien massa i l'endemà estaven absolutament liquidats, ni dinaven ni sopaven ni res. Tinc records infantils d'haver vist a través dels vidres de la finestra de casa, després d'haver-hi passat els dits per tal de desentelar-los del fred, un home estirat a la voravia del carrer, que els efectes del vi gloriós de la nit no li havien permès d'arribar a casa. Les dones, que cercaven el «seu», li encenien un llumí arran de la cara per tal de reconèixer-lo. I comentaven: «no l'és». I continuaven la recerca del marit, que suposaven estirat en algun racó del barri.

Les Panatenees de la Barceloneta

La processó de Corpus era, potser, l'espectacle més important de l'any. Se celebrava la capvuitada per no interferir amb la gran, la de Barcelona.

La Festa Major quedava dividida en actes diversos: l'ofici religiós era per a uns, les atraccions de la fira per a altres. Les criatures no ens interessàvem pels balls que organitzaven les entitats, ni els adults per la cerimònia del canó. A la Festa Major venien molts forasters, és a dir, barcelonins, que admiraven els nostres brillants focs artificials. A la processó no hi havia estrangers. Érem de casa. Era el barri químicament pur. La processó, durant unes hores ens unia a tots. Els capellans i els descarregadors del moll, afiliats a la CNT. Les nenes de primera comunió i els vigilants i els serenos. Les criatures de les escoles i els vells pescadors.

Els preparatius omplien les setmanes abans. Els que organitzaven les dones de sa casa eren els més visibles. Sobretot els de les famílies que vivien a les plantes baixes. Repintaven portes i finestres, però no es limitaven a les façanes. Es feia neteja fins al fons. Les cuines eren emblanquinades i, durant dies, les voreres semblaven una mena de fira de plats i olles, perquè calia desembarassar les cuines i apilaven

els atuells al carrer mentre durava l'emblanquinada. Era l'espectacle més visible de la bullida dels preparatius. Però n'hi havia d'altres.

A l'escola, des d'una sèrie de dies abans, vivíem en plena expectació. Calia que fossin nomenats el *pendonista*, el que havia de dur el penó de l'escola, que només era exhibit en aquella solemnitat; els dos *cordonistes*, que el flanquejaven aguantant els cordons que penjaven de cada costat del penó, i uns quants *arregladors*, als quals seria lliurada una vara alta, daurada (un tub de llautó) i que no anirien al rengle, sinó que tindrien la missió, teòrica, d'ordenar els de les files. Fer part d'aquest grup d'elegits era car. La família del pendonista havia de pagar cent pessetes, les dels cordonistes cinquanta, el nomenament d'arreglador en costava vint-i-cinc. La suma d'aquest fons servia bàsicament per a cobrir les despeses dels músics, la banda llogada exclusivament per a la nostra escola, que tancaria, en la processó, la comitiva dels de cal senyor Gay.

Les negociacions per a l'adquisició dels càrrecs les duia el director amb les famílies. Mentrestant, entre els escolars circulaven els rumors: que si serà aquest, que si l'altre. Tothom ho sabia de molt bona font, com a Madrid quan es preparen canvis de ministeri. Per fi sortíem de dubtes. El director feia neteja a fons de la pissarra principal, la gran, agafava el guix i anotava, escrivint curosament amb lletra reixinxolada, els noms definitius en ple silenci expectant.

El dia de la processó, una estona abans de l'inici, ens anàvem reunint tots davant l'escola. Hi trobàvem els mestres, vestits amb la millor indumentària de què podien disposar —no semblaven ells mateixos—, i la mitja dotzena de músics de la banda, amb els instruments a punt.

Calia anar a cercar el pendonista a casa seva. Era el privilegi del càrrec, que produïa el gran orgull de la família que havia fet el cop de cap de pagar les cent pessetes. Quedava consagrada davant de tot el veïnat, que se n'enorgullia.

L'entrada de la comitiva al carrer produïa sensació. Molts ja n'estaven informats, altres ho intuïen en sentir que s'apropava la música de la banda. El carrer s'omplia, les finestres i balcons s'atapeïen. El pendonista baixava triomfal amb els pares i la família al darrere, li lliuraven l'ensinya i, amb els cordonistes en posició, emprenien la marxa, excitats pel xim-xim de la banda, cap a la plaça de l'Església, on s'organitzava la processó.

Mentre a l'escola estaven preocupats pel nomenament del pendonista, a la taverna del meu oncle es vivien altres preparatius. A la processó desfilaven també els descarregadors de moll, agrupats en les «colles», que eren l'esquema de l'organització laboral del port. Estaven sindicats a la CNT. Hi havia entre ells més d'un anarquista «faiero» dels purs. Tots eren menjacapellans furiosos —no deien mai «capellà», deien «escarabat negre». Però a la processó hi assistien com un sol home. S'ho prenien tan seriosament que es produïa una certa rivalitat entre les «colles». Tots volien quedar millor que els de les altres. Els de la «colla» de la Transatlàntica, per exemple, com podien manifestar-se per sota de la colla de l'Agapito, que era considerada generalment com l'aristocràcia dels descarregadors del moll? «Vejam si veniu tots: no podem ser quatre gats, de cap manera», s'advertien l'un a l'altre.

Però els preocupava el problema del vestuari. Era considerat indispensable d'anar a la processó amb *traje*: vestit complet, americana i pantaló unitari. I amb sabates. No tots podien aconseguir aquest programa amb indumentària pròpia. Per a alguns encara era vàlida la solució del vestit de casament, l'únic *traje* que la majoria s'havien fet en tota la vida i que els havia servit durant anys per a les ocasions excepcionals: bodes i enterraments. Per a altres, el vestit de casament ja era debolit o no se'l podien enquistar. Altres no n'havien tingut mai. Un altre problema que sovintejava era el de les sabates.

L'oncle del bar era home elegant, disposava de diversos *trajes* i parells de sabates. Ho posava a disposició dels clients, de manera que poguessin quedar bé i mantinguessin el prestigi de la seva «colla». Es limitava a advertir: «vigila les atxes i els ciris: no me'l tornis amb taques de cera».

A vegades, quan la processó era cap al final, es podia contemplar algun dels homes de les «colles» que caminava coixejant, entresuat, amb la cara contreta. Us hauríeu pogut preguntar com era possible que un descarregador sòlid i forçut, habitual del moll a manejar pesos considerables, pogués quedar esgotat per un passeig de dues o tres hores a pas de processó. Els entesos sabíem que era culpa d'unes sabates manllevades, que no corresponien a la seva mida i que li anaven embutillofant els peus. Però l'honor de la «colla» s'havia salvat.

De tant en tant apareixia una criatura disfressada de personatge celestial: de sant o de santa segons les devocions familiars o les prometes fetes amb l'angúnia d'una malaltia. Mares, àvies i tietes havien tallat i cosit robes barates, il·lusionades. Sovint s'havien deixat endur per entusiasmes imaginatius poc ortodoxos.

Passava sant Joan Baptista amb la samarra de pell de bé, santa Llúcia amb els ulls en un plat, àngels amb ales de tela metàl·lica entatxonada de cotó fluix. Les dones del barri s'emocionaven, en feien els comentaris crítics, admiratius o reticents segons l'encert de la disfressa sagrada.

Però el fet que donava la gran qualitat plàstica era la participació, massiva, de noietes vestides amb les túniques del dia de la Primera Comunió, blanques, llargues fins als peus i amb els vels, també blancs, que els cobrien el cap i feien destacar les cabelleres negres. Quan la doble renglera s'estenia pel carrer, era el moment espectacular, emocionant, de la tarda.

Cada vegada que tinc ocasió de contemplar el fris del Partenó amb el relleu de la processó de les Panatenees, la processó d'Atenes, evoco la de la Barceloneta.

Només l'art, el gran art, salva la memòria, permet la supervivència, defensa contra la mort.

Encara podem tenir davant dels ulls, mitificada, la renglera de les noies àtiques, de les *korai* de fa molt més de dos mil anys. Les nostres *korai*, les donzelles de la Barceloneta, acomplint com les antigues ateneses la funció sagrada, també amb vestits fins als peus, immerses en una lluminositat mediterrània idèntica, no han tingut cap Fídies. S'aniran enfonsant ràpidament en la tenebra. Ara encara les recordo com si les veïés passar: no he oblidat les Panatenees del meu barri. Dec ser un dels últims; i jo m'acabo, duraré poc.

* * *

A mig matí, acabat l'ofici solemne de Sant Miquel, a la plaça de l'església s'arraïmaven centenars de criatures cridant a cor què vols: «Senyor rector, volem el “canyó”».¹²²

No he arribat a saber mai quina relació de dependència podia haver-hi entre aquell trasto d'artilleria, obsolet, i la comunitat parroquial. Però he sentit explicar que una vegada, abans del meu temps, els promotors de la Festa Major —i per tant potser el Rector— consideraren que la cerimònia del canó era poc seriosa, degradant, que no corresponia a la solemnitat de la festa, i decidiren de suprimir-la. El poble menut se'ls revoltà. Les criatures ompliren la plaça de l'Església, s'enfilaren per la façana de la parròquia fins allà on els fou possible i atapeïren els carrers immediats. Tota aquesta

122. Fragment a banda, sense ordenar en cap capítol, però que, atesa la coherència temàtica, els editors han considerat oportú de situar en aquest punt.

massa infantil vociferava «Senyor rector, volem el “canyó”». Els prepotents foren obligats a rendir-se. Baixaren veles i autoritzaren la sortida del canó. A partir d'aleshores, el clam —ja inútil— s'anà repetint cada any, es convertí en un himne. Així neixen¹²³ els himnes més il·lustres.

Després, cap rector es manifestà contra l'exhibició de la peça d'artilleria, conservada tot l'any —no sé ben bé on— només perquè fos exhibida el dia de Sant Miquel. La petició al senyor rector continuava, com una rutina, com una part indispensable del joc.

Cada any apareixia el canó sobre un parell de rodes de fusta, com de carretó. L'acompanyava un personatge pintoresc. D'on devia sortir? Mai no vaig arribar a saber qui li autoritzava el paper de general ni si és que li faltava un bull o s'havia preparat massa a consciència, per a la cerimònia, amb mitja ampolla de rom o una de tota sencera. Cofat amb un barret de cartró, un capell de mariscal, amb un sabre de fusta o de llauna a la mà, era qui dirigia l'espectacle del «canyó» durant tot el matí. Vociferava castellarianament, vomitant estranys discursos bèl·lics, de general que anima els seus a la batalla. Si no deia allò de Napoleó, «els quaranta segles us contempen», faltava poc. Anava per aquest camí. La canalla prescindíem de l'aspecte verbal. Hi contribuïa el fet que, per culpa del fet que parlava un castellà tan ben girat, no l'enteníem massa.

No era la retòrica, l'aspecte que ens entusiasmava, malgrat que aquells desaforats parlaments eren ben acceptats perquè contribuïen a llevar-li l'aire de joc de criatures. La cosa autènticament emocionant era que el canó disparava de debò. Pólvora, és clar. Però cada vegada que es produïa l'explosió, ramats de canalla, situats davant la boca, es tiraven a terra. Morts o ferits. Era un joc que superava la banalitat quotidiana. Ja em podreu dir quantes criatures han tingut una oportunitat com aquella.

Caure mortes en ple carrer després de l'explosió eixordadora d'un canó autèntic —ni que fos vell i tronat.

Com que el canó feia la volta al barri durant, pel cap baix, un parell d'hores —potser més—, la possibilitat d'esdevenir-ne víctimes voluntàries, de caure davant del petit monstre, eren innumerables.

Cap a la fi, els devots de la festa semblaven negrets de la selva. S'havien tirat per terra en ple carrer, a consciència, tantes de vegades que n'havien arreplegat tota la brutícia. Els afectava les mans, la cara i, no cal dir, els vestits. Si qualsevol dia haguessin aparegut a casa amb aquell aspecte, més bruts que els més bruts dels gitanos, haurien rebut una pallissa memorable. Però el dia de Sant Miquel hi havia indulgència plenària per part de les mares.

Cap no hauria pogut traïr les essències sagrades del barri, les manifestacions més il·lustres de la seva personalitat.

Era el canó.

L'escola

Pensava limitar-me a descriure els meus records d'escola primària amb quatre pinzellades ràpides. Una conversa amb una professora jove de la Facultat de Pedagogia m'ha fet canviar de programa. M'ha demanat que no estalviés gaire el paper, amb un argument que m'ha convençut. Els documents sobre com era, com funcionava, una escola de barri corrent, típica, de fa mig segle són raríssims. Hi ha, per exemple, les referències més aviat iròniques de Rusiñol. Allò dels llonguets i l'ensaïmada. Però són de molt lluny —d'una fase anterior a la meva—, reflecteixen un món més arcaic i resulten, per

123. Una altra versió diu «han nascut».

altra banda, esquemàtiques, caricaturesques. La gent, si escriuen memòries, ho passen ràpidament: els sembla que no té gaire interès.

M'explicà que disposem d'informació sobre els assaigs pedagògics renovadors de les escoles que foren punta de llança, les bones, però que afectaren un nombre escàs, minoritari, de criatures. Per altra banda, les biblioteques no han recollit els llibres escolars, considerats poc interessants.

En teoria, hauria resultat lògic que jo hagués estat alumne de l'Escola del Mar, la millor del barri i no gaire lluny de casa. Però a la Barceloneta devia haver-hi aleshores poquíssima gent que estigués al dia de què representava, quant a renovació pedagògica, aquell assaig escolar. Fins i tot el meu pare, que no era home mal informat, no devia saber-ho del tot. A la Barceloneta, la *vox populi* assegurava que, per ingressar a l'Escola del Mar calia disposar d'influència a les esferes municipals o bé ser molt pobre. Com que a casa meva no es complien cap d'aquestes circumstàncies, suposo que els meus pares en prescindiren. Vaig ingressar a una escola típica del barri tradicional, una de les que eren considerades correctes —de les «bones»— en l'esquema popular, a cal Senyor Gai.

Una organització escolar típica del moment. Una escola privada. El director-propietari havia llogat un pis, havia contractat alguns mestres auxiliars. L'escola era a la plaça del Mercat. Per la façana, ens assaltava el rum-rum de venedores i compradores de queviures. Per la part del darrere, donava a un pati, on hi havia un safareig i les classes eren amenitzades amb els cops dels picadors sobre la roba, algun fragment de sarsuela —cantada amb galls inevitables—, algunes riallades monumentals i els crits de les rentadores.

Era un primer pis dividit en dos compartiments. La sala menor era la classe dels petits, de les criatures de sis o vuit anys —l'edat que representava el començament de la vida escolar—; aleshores no hi havia, o eren raríssims, els centres de caganers, els jardins d'infància. L'altre departament, més gran, separat per una renglera de columnes metàl·liques, acollia les classes dels mitjans i dels grans. El director-propietari era el Sr. Gai.

Vaig ingressar a l'escola, a la classe dels petits, sota l'ègida d'un professor que es deia Don Juan. Era un xicot jove, de Castella, que havia aterrat a Barcelona amb l'objectiu de fer-se oficial de la marina mercant. Estudià a l'escola de nàutica i no sé per què, en un moment donat, es passà a magisteri. Mentrestant, mentre estudiava, ens donava classes. Era un excel·lent xicot que, castellanoparlant, feia esforços per a entendre'ns. Era tan bon noi que fins i tot desmitificava la palmeta. És veritat que, de tant en tant, ens donava alguna palmetada a la mà oberta, sense mala intenció. Fèiem una pintoresca cerimònia que consistia a batejar les palmetes. En tenia dues i els havia posat nom. D'una en deia Doña Petra Pica Pica i l'altra Doña Antonia Rasca Rasca. El bateig era molt divertit i les remullava una mica al lavabo que hi havia al passadís. Quan se sentia obligat a picar, procurava que no fes gaire mal.

La benevolència la duia també a l'àmbit idiomàtic. Ell era castellà però s'adonava de les dificultats de les criatures i feia un esforç per entendre'ns i per xampurrejar el català.¹²⁴

La primera de les característiques era que tot ho apreníem cantant: des de confegir fins a les *tablas* de sumar o de multiplicar, i moltes altres coses. Confegíem així: «Eme con una a, ma; eme con una e, me; eme con una i, mi; eme con una o, mo; eme con una u, mu:. Ma, me, mi, mo, mu». A vegades el

124. Fragment d'una versió anterior suprimit en la més moderna: «Aquest era un drama autèntic. Recordo que el dia que vaig ingressar em va indicar que podia seure a *la esquina*. No ho vaig entendre, és clar. Jo assimilava *esquina* amb “espina”, i pensava que no era normal que hagués d'asseure'm damunt d'una espina, sobretot tenint present que a l'escola no hi havia cap peix. Aquest vocabulari escolar castellà anava resultant cada vegada més absurd. Es parlava que calia evitar fer *topos* a la llibreta. *Topos* era assimilat als tops dels vagons de tren, del famós tren travesser que miràvem a la plaça de Palau. Vam tardar temps a comprovar que els *topos* no tenien res a veure amb el tren, sinó que volien dir “taques de tinta”».

director ens acompanyava al piano la melodia. Cantàvem, però, també altres coses inversemblants, com per exemple el ritme del temps: «El siglo cien años, el año doce meses», etc., que acaba amb «el minuto sesenta segundos». La veritat és que, de totes aquestes cantarelles, les criatures no n'enteniem gaire cosa. Jo, per exemple, vaig estar cantant ingènuament, durant setmanes i setmanes perquè ningú no ens explicava res i ho apreníem d'orella, «el siglo cegaños». Un bon dia en què ho cantussejava per casa, el meu pare o la meva mare em van dir: «Què dius: “el siglo cegaños”? No, home, has de dir “el siglo cien años”. Això vol dir que el *siglo* té cent anys». Pronunciaren, és clar, «el sicle». En aquells moments, «el sicle» calia identificar-lo —totes les criatures haurien fet igual— amb aquells enormes magatzems que hi havia a la Rambla, els magatzems més grans de Barcelona —Can Jorba encara no s'havia engegat plenament—, els grans magatzems que destruï un incendi famós el dia de Nadal del 1932. Per a mi, com per a tota la canalla del meu temps, «el Segle» no podia ser mai una unitat cronològica, era aquell paradís fabulós de juguines. Conscient d'allò que m'havien explicat els pares en relació amb la cantarella escolar, cada vegada que passava per la Rambla o entrava a mirar les juguines, em deia: «Sí, els magatzems són molt grans, enormes, si pensem que van necessitar cent anys per a organitzar-los».

Ens nodríem de llibres d'una editorial gironina, Dalmau Carles Pla, que em sembla que havia inundat totes les escoles del país. Eren llibres arcaics, més aviat tronats. Malgrat tot, algun mestre vell, que actuà en aquell temps, m'ha advertit que n'hi havia d'altres encara pitjors.

A l'origen hi havia el *Primer camarada*, i tot seguit es passava¹²⁵ al *Segundo camarada*. Eren llibres per a aprendre a confegir. A cada pàgina hi havia el ninot corresponent a les paraules que hi sortien, per tal de facilitar les coses. Però, és clar, es tractava d'una terminologia castellana que no arribava: què volia dir que a la pàgina on es podia llegir «sa-po, sa-po» hi hagués dibuixat un gripau? Ens resultava inconcebible relacionar el dibuix del gripau amb el mot *sapo*. Vaig fer-ne una experiència anys després, quan, en temps de guerra, feia esporàdicament de mestre a Batet, a prop d'Olot, on també era utilitzat el *Camarada*. Una criatura de pagès, que era una neneta molt llesta, descobrí que hi havia una relació directa a la pàgina corresponent al text. Un dia que no s'havia estudiat la lliçó, davant del dibuix d'un vas va venir-me a llegir «goto, goto», allò que li semblava que podia ser una traducció castellana de *got*. Potser no érem tan llestos com la nena de pagès de Batet, i vam estar temps sense entendre que el text i el dibuix tenien relació.¹²⁶

Resultaven més desconcertants altres aspectes: el nen bo aprofitava el temps, i el vàiem assegut davant d'un llibre, amb una gran concentració, llegint amb els braços al cap. La vinyeta del costat representava el nen dolent que matava el temps. Com el matava? El matava de la manera més directa possible. Disparava amb una escopeta sobre la figura d'un vell barbut que duia una dalla al braç. No hi enteniem res: no podíem saber que aquella figura representava Cronos i simbolitzava el temps. Per altra banda, els nens de l'escola no teníem escopeta ni ens podíem dedicar a disparar.¹²⁷

125. Nota a mà en una versió antiga: «Els llibres, segons la terminologia nostra, “es passaven”. “Quin llibre passes ara?”, ens preguntàvem l'un a l'altre».

126. Un altre fragment d'una versió anterior suprimit en la més moderna: «Al costat dels llibres de l'editorial gironina, el director ens proporcionava bibliografia més moderna: els llibres escolars editats per una empresa d'un orde religiós, que es deia FTD i els meus companys havien acordat que era la sigla de “Feo, tonto i desgraciado”. Havien pensat fer una mena de llibres més moderns, on predominava el dibuix en color. Per exemple, teníem *Urbanidad*, amb vinyetes dibuixades, que representaven el “niño bueno” i el “niño malo”. Veiem com el *niño bueno* pujava i baixava del tramvia: “baja el primero” i donava la mà als altres, “sube el último” i el pobre nen feia cua».

127. Fragment suprimit en una versió anterior: «Els llibres eren d'un provincianisme exacerbat. Vist amb perspectiva, sembla increïble que els textos d'aquesta mena haguessin pogut ser pensats, escrits i impresos a Girona».

El nostre director era un espanyolista furiós. Per això havia posat a l'escola un nom simbòlic. Si al barri tothom en deia segons costum cal senyor Gai, el nom oficial, el que constava al paper imprès i figurava al rètol penjat al balcó, era Colegio Academia Española. Una vegada que un meu amic infantil de l'àrea d'Horta em preguntà a quina escola anava, jo, pensant que no podia indicar-li el nom popular del barri, vaig respondre al Colegio Academia Española. Això d'«Academia Española» li va fer molt efecte, i em va dir: «Deu ser una escola molt important; ja n'he sentit a parlar». El director, entusiasta de la dictadura del general Primo de Rivera, ens explicava alguna vegada que els catalanistes anaven «de culo al progreso». Eren gent tant folla, que havien decidit escriure pel seu compte. Així, el mes de gener, que, com tothom sap cal escriure «Jané», ells s'havien empescat que calia posar-hi una *g* inicial i també hi plantificaven una *r* final. Curiosament, i trencant l'esquema d'aquesta mena de fauna, no era carca. Com a conseqüència, el tema de la religió quedava força marginat en l'ensenyament. Es limitava al fet que al final de setmana, els dissabtes a la tarda, ens agenollàvem damunt dels bancs i cantàvem unes quantes oracions: el Pare Nostre, el Credo i la Salve. I, aquesta era la bona per a nosaltres, el «Jo pecador», amb el qual fèiem un concurs per a veure qui, en dir «*mea culpa*», es clavava el cop de puny més fort al pit.

Un meu oncle, que s'havia educat en un col·legi de capellans, quedà impressionat en comprovar la meva ignorància de la Bíblia, que no ens explicaven a l'escola. Ho va suplir un vespre: se'm va asseure a la falda i m'abocà tot l'Antic Testament resumit. Des d'Adam i Eva, amb tot allò de la costella i la poma. Per sempre més m'he recordat el moment més plàstic. Explicà el fracàs de la Torre de Babel, quan Déu organitzà la dispersió de les llengües per tal d'ajupir l'orgull dels homes. Va dir-me que l'edifici [no]¹²⁸ s'havia pogut acabar perquè els paletes, pel fet que no s'entien, «van acabar fotent-se les gavetes pel cap». Sospito que l'Antic Testament no ha estat explicat mai d'una manera tan plàstica i tan divertida.

Al costat dels llibres de la meva escola, podia accedir a informació d'altres. Entre aquests sembla que val la pena que comentí el cas d'un tractat d'urbanitat en vers que era obligat d'estudiar per a la meva cosineta¹²⁹ en una de les escoles femenines del barri. Es tractava de la *Urbanidad en verso para uso de las niñas*, obra de José Codina, «caballero de la Real Orden de Isabel la Católica, capellán castrense, profesor de instrucción pública, y árca de romano».

Era un llibre arcaic. Només cal imaginar que, segons constava, era «obra de texto por decreto» del 18 de gener de 1875. L'èxit havia estat tan espectacular que la versió que manejava la meva cosina mig segle després era la número 26, editada el 1925.

Com que la meva mare se l'havia après molt bé —l'hi havien fet aprendre a l'escola¹³⁰ a principis de segle— i en recordava, en bona part de memòria, llargues tirallongues de versos, a casa es produïen estranys, memorables, campionats entre tia i neboda.

L'obra començava amb una introducció:

Ens creaven gravíssims problemes de llengua. A un dels *manuscritos*, per exemple, hi havia la carta d'una nena que havia tingut ocasió d'anar a Granada i explicava les meravelles de la ciutat. La nena, enlluernada, “se encerró en su gabinete y se puso a escribir”. *Gabinete*: mot enigmàtic. Com era possible que una nena, per escriure, es tanqués al “ganivet”? Nosaltres enteníem que el ganivet era un estrí per a tallar pa o pelar patates, i resultava que a Granada servia per a escriure».

128. Mot introduït pels editors per assegurar la coherència del text.

129. Montserrat Mateu Banqué, filla del germà de la seva mare, Mateu Mateu Pou, propietari de la taverna de la Barceloneta mencionada en aquesta obra i que vivia a la mateixa escala que la família Tarradell i Mateu.

130. Maria del Carme Mateu Pou va néixer al carrer de l'Oli, prop de la Via Laietana, i va anar a una escola del barri de les típiques de mestra o propietària en un pis.

*Una niña hermosa y rica,
sin virtud ni cortesía,
por demás confiaría
adquirir reputación;
pues la belleza del cuerpo
y los bienes materiales,
faltando prendas morales,
antes cubren de baldón.*

Després cantava les meravelles de la civilització i la importància de l'escola:

*En el estado salvaje,
sumido el hombre yaciera
todavía, si no fuera
por la civilización;
esta antorcha manejando,
los maestros de la infancia
disipan nuestra ignorancia
e ilustran nuestra razón.*

Ja teníem el castrense il·lustre i condecorat *antorcha manejando*. Observem com la fa anar. Primer presenta el programa que han d'estudiar les nenes:

*Ante todo el Catecismo
aprenderás diligente
como asunto más urgente
y de mayor entidad
que el estudio de las ciencias;
sin la Doctrina Cristiana
es ocupación muy vana:
sólo humo y vanidad.*

*Aprended de hacer calceta
y otras labores precisas
como el corte de camisas,
de vestidos, el coser,
bordar de varias especies,
el manejo de la plancha,
en fin, todo lo que ensancha
la instrucción de la mujer.*

Després d'aquesta esplèndida troballa de rima «*plancha-ensancha*», seguia el programa higiènic:

*Lávate manos y cara
luego de que hayas vestido.
Toma baños de limpieza
mayormente en el verano,
y los pies tambien es sano
de vez en cuando lavar.*

Podríem tenir dubtes de l'eficàcia de rentar-se després d'haver-se vestit, i del «*de vez en cuando*» de la neteja dels peus. Però es presentaven aspectes encara més ambigus en el petit capítol titulat «*De las visitas y reuniones*», on els problemes de netedat es sumaven a les relacions socials. En aquest cas, apareixien consells molt concrets:

*Vuelve a un lado la cabeza
cuando escupir es preciso,
y la saliva, te aviso,
que al instante pisarás;
si te hallas en un estrado,
los esputos en el suelo
no arrojes, en el pañuelo
o en la artesilla echarás.*

No és que intenti justificar les porqueries que el capellà savi recomanava a les pobres nenes, però per a comprendre el consell cal saber que un segle enrere la gent se sentia obligada a escopir amb freqüència.¹³¹ En un racó de les cambres de les cases hi havia un estri especial, l'escopidora. Ara als autobusos o al metro hi ha el retolat «prohibit fumar». En el meu temps, el rètol del tramvia o de l'autobús prohibia fumar «i escopir». Una de les petites sorpreses que em produí la Zamora de l'any 1939 és que a les portes de totes les esglésies hi havia un rètol: «Por higiene, se ruega no escupir». No per respecte al lloc sagrat: «por higiene». Una de les primeres decisions que vaig prendre com a director del Museu de Tetuan fou ordenar la retirada de les escopidores escampades per les sales. En un museu petit, n'hi havia vuit o deu. I quan vaig tenir accés a la documentació de la Junta Superior de Museos em sorprengueren les decisions preses en la primera reunió de la Junta del Marroc espanyol quan acabava de ser fundada la institució. Considerava que els objectes indispensables, els que calia adquirir primer, eren un llibre d'actes i mitja dotzena d'escopidores per a la sala de reunions. En devia tocar gairebé una per cap. No sé si la història de la decadència de les escopinades interessarà ningú, però en aquest llibre m'he proposat fer de notari.

Passant més enllà del problema de les escopinades, es presentava la qüestió de les relacions socials. Sota l'epígraf del «Paseo y otros lugares públicos» s'advertia:

*De casa no salgas sola;
evita el mundano trato,
que la modestia y recato
son la guardia del honor,
pues es cándida azucena
la virtud de la pureza
mas, ¡ay!, tambien su belleza
se agosta al soplo menor.*

I les diferències socials? Eren calibrades així:

*Cuando en calidad y sexo
las personas son iguales*

131. Tot aquest paràgraf està manuscrit en un full solt. Els editors han considerat que calia incloure'l en aquest punt del text.

*los respetos principales
son debidos a la edad;
pero si el rango es diverso
enseña la cortesía
que el de más categoría
goza de más dignidad.*

*Tratarás con miramiento
a tu criada o camarera,
que aunque es de más baja esfera
no debes de ella abusar.*

* * *

He explicat que nosaltres fórem radicalment, a casa i al carrer, catalanoparlants. Aquella introducció idiomàtica, estrangera, a l'escola provocava sobresalts, sorpreses. No vam tardar gaire a barrejar castellà i francès. El director de l'escola oferia, a les famílies que podíem, fer-nos una mica d'introducció a la llengua parisenca.

No puc dir si era gaire capaç de fer de professor de francès, seriosament.

En tot cas, per a la gent nostra va quedar clar un fet. Teníem dues llengües exòtiques. La primera era el castellà. Tot seguit, i ràpidament, s'hi afegia el francès.

El director tenia cops de geni. Alguna tarda, enervat de sentir la bonior de rusc de la classe, on la meitat xerràvem amb veu baixa, clavava un cop de puny a la taula cridant: «Me cago en el cap que us aguanta!». Després d'haver-nos etzibat aquesta maledicció tan original i pedagògica, que provocava un silenci glaçat —sabíem que quan se'ns dirigia en català és que havia arribat al límit de la paciència—, anunciava: «Ara posaré un vigilant». Triava un dels nostres companys. La consigna era: «El primer que obri la boca me'l portes a la tarima i rebrà vint palmetades».

Curiosament, aquesta funció de policia era agraïda per l'elegit, que acostumava a prendre-se-la molt al peu de la lletra. Al cap d'una estona ja hi havia tres o quatre desgraciats, més o menys vagament culpables, fent cua al costat de la taula del mestre, nerviosos, esperant amb angúnia l'hora de l'execució, que no era prevista fins poc abans de la sortida.

Aquest temps d'espera era fatal. Els presoners i tots els altres anàvem rumiant, angoixats, què havia volgut dir el mestre, quan decretà les vint palmetades. ¿Calia sumar-ne deu a una mà i deu a l'altra, o s'acumularien totes vint a la mateixa? ¿I si fossin —horror— vint a cada mà? Coneixíem que el sistema corrent eren deu i deu, però no hi havia cap seguretat de variants més perilloses. No tot era l'afer del número i del repartiment.

Quina palmeta elegiria? ¿La plana i ampla, que feia un esclafit impressionant? ¿O bé la quadrada, la que no tenia so espectacular però que era molt més dolorosa, la que tothom temia més?

La veritat és que tots ens passàvem la resta de la tarda sense fer res de profit. Qualsevol tasca empresa ens lliscava superficialment. Només teníem el cap a l'hora de les palmetades.

Malgrat que l'estona d'espera semblava inacabable —sobretot, és clar, als pobres del rengle dels condemnats—, arribava el moment.

Ens posàvem en tensió, preparats per a comprovar quin paper faria cada víctima, quin seria el grau de valentia de cadascun. Hi havia els valents autèntics. Es posaven drets —immòbils—, estenien el braç rígidament, ben horitzontal amb la mà oberta, i giraven la cara cap a l'altra banda. Tots anà-

vem comptant amb emoció: una, dues, tres, quatre... Quan ja havien rebut el nombre corresponent, anaven a asseure's al seu pupitre amb els punys ben closos, serrant les dents, sense una llàgrima.

Produïen l'admiració general.

Hi havia els covards, que ja començaven a plorar abans de rebre, que saltironejaven, no volien estirar el braç i regatejaven la mà. Pobres, se'n sortien pitjor, perquè amb tants moviments incontrolats per voler defugir el cop a la palma, sempre en rebien algun als dits, a les ungles o a l'os del polze, que resultaven més dolorosos. Tornaven al seu lloc encorbats, prement-se sota l'aixella les mans adolorides.

Finalment, hi havia alguns covards de solemnitat. Eren els que ja abans del primer cop cridaven «Ail, no, senyor Gai, no!» plorant com unes magdalenes; amagaven les mans, volien fugir. Eren els que rebien més. El mestre, impossibilitat d'aplicar-los el càstig reglamentari, optava per la solució final.

Prenia la temuda palmeta quadrada, s'asseia, engrapava la víctima damunt la falda, de bocaterrosa i li clavava cops al cul sense comptar-los, perquè allò ja no eren palmetades: estàvem fora de joc. Era la degradació màxima. Consideràvem que les palmetades, malgrat tot, eren un càstig masculí. Els companys ho observàvem amb cara de menyspreu. «Ara rep com si fos una nena (com una nena quan sa mare li pega). Per covard.»

Un dels companys ens contava que procedia d'una escola on castigaven fent-los agenollar al balcó amb els braços en creu i llibres a cada mà, portant al cap unes enormes orelles d'ase de cartró.¹³²

Darrere la reixa del balcó, que feia com de gàbia, «semblàvem animals del Parc», ens deia. Aquesta exposició a la picota pública la trobàvem denigrant, i ens sentíem molt satisfets de la nostra escola, on ens castigaven alguna vegada *de rodillas* de cara a la paret, però dins de la classe i rarament posant els braços en creu, i menys amb la tortura d'haver-los de mantenir horitzontals aguantant el pes d'alguns llibres. Acordàvem que els nostres mestres eren molt bones persones. Tampoc no ens pessigaven, com deien que passava a altres escoles, sobretot als de nenes —sembla que això era molt característic dels col·legis de monges. Teníem una companya que havia ingressat al nostre estudi perquè els pares descobriren els blaus que li produïen les pessigades de les monges, i ho trobaren intolerable.

Els infants apallissats

Aquesta cerimònia de les palmetades, per fortuna, no sovintejava. I era lleu comparada amb la duresa dels càstigs físics que molts pares i mares imposaven als fills.

Un dels fenòmens que ens separa del meu temps és que ara les criatures, generalment, no reben. Aleshores ens sentíem immersos en el món de les pallisses. No pas tots; jo, per exemple, era afortunat. Però al meu entorn molts dels companys d'escola, o veïns, visqueren al llarg de la infantesa, paral·lel al cantó solell dels primers anys de la vida, tota una zona d'ombra provocada pels cops.

La majoria dels pares creien en un sistema educatiu que exigia pegar. Penso que aquest fenomen era característic dels barris populars. Em fa l'efecte que els meus contemporanis de classe mitjana o alta, de l'Eixample o de Sarrià, no foren víctimes del mateix problema. L'antiga tradició —devia venir de molt lluny— era mantinguda per les famílies obreres i de petits menestrals. Sembla que ho confirmen les «Pàgines viscudes» de Josep M. Folch i Torres, que llegia al *Patufet*. Allà quedava molt clar que els infants apallissats eren, sempre, els pobres. Les observacions de les quals partia l'autor devien

132. Aquest paràgraf i el següent apareixen en un full a part escrit a mà. Els editors han decidit introduir-los en aquest punt.

ser autèntiques. Aquelles pàgines són probablement més «viscudes» que no admetien els intel·lectuals noucentistes, que hi abocaven tot el menyspreu crític dels selectes.

Costaria d'entendre de quina manera pegaven les criatures tants pares i mares si no partíssim d'un fet que, ara, sembla evident. Si a la base hi havia la convicció que calia fer-ho en bé de l'educació seriosa —rígida—, de la formació, una vegada acceptat el mètode, sovint apallissar el fills era una manera de desfogar-se. «He deixat el xiquet que no podrà seure en dos dies», confiava un bon home a un veí sortint de la porta de casa seva i tornant-se a posar el cinturó: «Li foto a ell el que m'agradaria poder clavar a la sogra». Pensant amb experiència, en casos que ara puc comprendre, la majoria dels adults que actuaven amb més crueltat tenien problemes personals. Matrimonis mal avinguts, frustracions en el món del treball o del diner. Amb el pretext de la manca d'obediència, de petites malifetes, podien descarregar inconscientment, sobre criatures indefenses, l'amargor que els cremava l'estómac. Ningú no hi tenia res a dir. Si volien «educar» els fills, de cap manera podien passar per mals pares. Així, desorbitaven el càstig. Més d'una vegada, començada la pluja dels cops, nerviosos, perdien el control i anaven més enllà de com haurien actuat fredament.

Com que el fenomen era importantíssim, per a les víctimes, nombroses, el tema era molt present a les converses infantils. Se sentien preguntes com «Els teus pares són gaire peguissers?», «a tu, amb què et peguen?», o comentaris com «quina sort té: li peguen amb la mà». Una sort relativa, és clar, però observació comprensible, ja que per a les pallisses més dures eren utilitzades altres fórmules. Però els efectes de la mà no eren innocents: les estirades d'orella, les bufetades, els temuts revessos, que incrustaven a la cara els ossos de la mà. A l'hora del berenar, podia donar-se que algun company d'escola mastegés amb dificultat, amb el barram adolorit, a conseqüència [de]¹³³ les plantofades i els revessos. Una vegada, per exemple, vaig veure assistir a la farmàcia una nena petita amb el crani ensagat. La mare li havia donat una bufetada tan forta que li havia fet rebotre el cap, amb violència, contra el cantell d'una taula. La felicitat de ser pegat amb les mans era perquè, si bé resultaven perilloses, podia resultar-ho més l'acció sobre el cos d'alguns estris domèstics, que aleshores existien a les cases i que ara han desaparegut: els picamatallassos de vímet trenat, els espolsadors de tires de cuir o de teles fortes. Ara bé, el malson més agut dels infants era provocat pel cautxú o per la corretja —les sabatilles, l'instrument típic femení, i el cinturó, el masculí clàssic—, els habituals quan es volia pegar fort, d'una dolorosa eficàcia i que no calia anar a cercar lluny: sempre els duïen al damunt. Les dones, per estar per casa i per circular pel barri, anaven calçades amb sabatilles de sola de goma; un petit gest d'apropar la mà al peu i ja estava a punt. En una ocasió vaig sentir un noi que assegurava que el seu pare no li havia pegat mai amb el cinturó, davant l'escepticisme general del grup d'oients. Ell manifestà gloriós: «El meu pare porta elàstics». El mal era que a la Barceloneta d'aleshores els elàstics només eren usats per quatre elegants. I fora d'algun vell pescador o portuari, que conservava la faixa tradicional, la gran majoria duïen cinturó; sempre el tenien a l'abast de la mà, se'n podien servir a fons.

Les converses no eren només informatives: es transmetien consells pràctics. La recomanació de no fugir, per exemple, era general. «No fugis mai: un moment o altre et pescaran i aleshores és molt pitjor». En efecte, pares o mares, exasperats per la fugida, quan tornaven a tenir la víctima presonera, multiplicaven en nombre i en fúria els cops previstos inicialment. Era molt discutit el tema de l'all. No sé d'on havia sortit la recepta: fer-se fregues d'all als blaus n'alleugeria el dolor. Hi havia els escèptics i els convençuts. Els partidaris, però, reconeixien que era una medicina perillosa: era fàcil de

133. Mot introduït pels editors per raons de coherència.

descobrir per la ferum, i els grans no toleraven que els pispessin alls i se n'empastifessin el cos, i, per alleugerir teòricament els efectes d'un ruixat de cops, es corria el risc de rebre'n una tempesta.

Durant una llarga temporada, a l'escola, vaig fer part d'un grupet de veïns de taula que ens férem molt bons amics. Érem dues nenes i dos noiets. Teníem deu i onze anys. Els meus tres companys pertanyien a la trista confraria dels apallissats, i feien confidències amargues i detallades.

Cada família tenia el seu sistema. A la del noi, en Terrassa, seguien el mètode del càstig doble: la mare, després d'haver-lo ataconat, anunciava: «Quan arribarà el teu pare, li ho explicaré». Compareixia, a l'hora de sopar, i era informat. Conscient del paper de *pater familias*, es treia el cinturó i afegia una dosi de corretja al cos ja marcat per la sabatilla. A casa l'Antoneta, el personatge terrible era la mare. Per un no res, feia anar la sabatilla, i els espolsadors quasi sempre pel mànec, ens precisava esgarrifada. Fins i tot havia estat capaç de trencar l'ortodòxia: conservava un cinturó vell del marit amb l'única finalitat de fer-lo servir contra les criatures, malgrat que era considerada una arma típicament masculina. Recordo la cara radiant, el somriure beatífic de quan alguna vegada ens podia comunicar: «Fa cinc dies seguits que no m'han pegat, gens. Sembla mentida que es pugui ser tan feliç. Però s'acabarà de seguida, potser avui mateix, i potser demà ja aniré marcada». Ho recordo tan bé perquè m'afectava, em sentia com avergonyit, gairebé culpable, davant d'aquella felicitat efímera, de molts pocs dies i que li arribava de tard en tard, jo que la tenia com un do permanent perquè a casa no em pegaven.

Però planyo encara més l'altra companya del grup, la Mari. I no solament perquè fou el meu primer amor infantil. També per raons objectives. Com si la brutalitat dels cops de corretja no fos prou, el seu pare la multiplicava pegant-la amb el cinturó pel cantó de la sivella. No cal dir com quedava el cos de la meva amigueta després d'un d'aquests tràngols. Blaus impressionants —la contundència del metall—, esgarrinxades obertes segons com colpia la sivella, per l'agulla de la tanca.

Quan en teníem ocasió, no s'avergonyia d'alçar-se una mica la faldilla perquè pogués fer-me càrrec del desastre.¹³⁴ «Mira com m'ha deixat les cuixes, i si veiessis més amunt, encara pitjor». De tant en tant, en arribar a l'escola ens confessava: «Avui és un d'aquells dies que seure em fa patir». No calia que afegís res més: l'enteníem de seguida i posàvem en marxa un mecanisme savi importat per en Terrassa, que tenia experiència. Reuníem, entre tots quatre, llibres escolars i en fèiem una petita pila al banc, de manera que hi pogués seure a mitges al damunt, apuntalant-s'hi evitant la pressió sobre la zona més adolorida. Probablement, la nostra ajuda no tenia els resultats gaire eficaços. Era vàlida sobretot com a solidaritat, simbòlica.

Cal dir que aquesta solidaritat no era general. Els apallissats havien de sofrir, per torns, la mofa dels companys. No sé si per aquell fons de crueltat que a vegades manifesten els infants o per allò, ben conegut, que les tragèdies dels altres sembla que fan més suportable les nostres, o per tots dos fets alhora, érem testimonis del «li han pegat, li han pegat», muntat orfeonísticament i picant de mans al voltant d'una víctima.

Un dels veïns de pupitre, per exemple, quan observava que la Mari havia de fer, patint, difícils equilibris damunt la pileta de llibres, es dedicava a cantussejar un text que s'havia empescat sobre una tonada de moda i que començava: «Ara a la Mari ja li crema el cul...».¹³⁵ O bé se li dirigia amb veu burleta: «Estàs més tova que ningú, ets la campiona de la sivella». O li feia comentaris sarcàstics sobre

134. En un altre mecanoscrit —potser un versió anterior— hi diu: «N'era testimoni emocionat. Teníem l'ocasió de passar alguna estona junts, sols —ens sentíem molt units—, i ella no s'avergonyia de destapar-se perquè em pogués fer càrrec del desastre».

135. En una altra versió continua la cançoneta: «li han encès el foc amb el cinturó».

els morats: «A tu no t'ha deixat, no; segur que ara deus semblar una albergínia». Ella, amb les galtes enceses de vergonya i els ulls espurnejant de ràbia, l'insultava amb la terminologia del barri: «Bobo, banau». I nosaltres, els nois, li asseguràvem que, si no callava, si no la deixava tranquil·la, en sortir al carrer «li faríem una cara nova», segons la terminologia sacramental. Però aquell petit brètol ens superava en força física, estava avesat d'anar a cops de puny, no ens tenia por, i seguia burxant-la fins que li feia arrencar el plor.

També és característic, típic del temps, la manera com s'ho prenien els mestres. Els d'ara, ben segur, deuriem reaccionar d'una altra manera. Però els de la nostra escola —que eren, per altra banda, mestres de palmeta encara que no n'abusessin— estaven acostumats al sistema de càstigs familiars: ho trobaven tan normal que més aviat hi feien una mica de broma. Quan arribava un alumne amb símptomes d'haver rebut fort, li preguntaven amb ironia: «Em sembla que t'han estovat de valent. En deus haver feta una de grossa, oi?». I encara que tantes vegades el càstig resultava absolutament desproporcionat respecte al motiu que el provocava, els mestres l'aproven i comentaven: «Així aprendràs a fer bondat».

Si bé a través de l'escola podria entrar en aquest món per les confidències i pels resultats sobre la pell de la Maria, des de casa se'm presentaven directament. Sobretot el cas d'una veïneteta del carrer de Santa Clara. Teníem les façanes encarades, separades per pocs metres, i al seu pis, dels més petits, la vida es desenrotllava arran de balcó. Obert, durant els mesos de bon temps era com si fos un escenari amb el teló alçat. Hi vivia una mare amb la seva filla, poc més petita que jo. Les escenes m'arribaven obertes. La mare era una fanàtica de les sabatilles: no pegava d'altra manera, sempre a les natges, sense la més petita protecció de roba. Quan no eren cops, eren crits. Si bé pegant era monogràfica, l'escridassava amenaçadorament de manera molt variada. No es limitava a les fórmules «et pegaré», «et posaré el cul com un tomàquet», «aniràs blava uns quants dies», tan típiques i generals d'aquells temps; n'hi afegia moltes d'altres de collita pròpia d'una gran expressivitat plàstica, ben poc tranquil·litzadores. I en les ocasions en què estava enfurismada fins al capdamunt vociferava: «Et mataré, no pararé amb la sabatilla fins que et mati»; «no m'accontentaré deixant-te el cul inflat; el cor no em dirà prou fins que et vegi morta»; «ja saps si en fa de mal, aquesta sola; doncs avui et matarà». La meva mare, sensibilitzada per la pèrdua recent d'una filla —la meva germaneta, que morí molt petita—, se sentia ferida per aquella insanitat, i alguna vegada l'apuntava una llàgrima.

L'escena de la dona, amb la nena ajaguda de través a la falda, engrapant-la amb una mà que la immobilitzava i al mateix temps mantenint-li les faldilletes ben amunt —amb l'altra manejant la sabatilla—, em feia allunyar del balcó. Però, encara que m'entaforés pis endintre, no deixava de sentir —com si em punxessin les oïdes— els esclafits de la sola, plors i gemecs, invocacions a la pietat, els «prou, perdó, no tan fort, no puc més».

Aquella dona era evidentment un cas dels que he esmentat abans. Vídua o abandonada per un marit navegant, havia de mantenir-se cosint a màquina, feina mal pagada que l'obligava a treballar hores i hores amb la llengua a fora. La solitud, la misèria. Devia tenir sempre els nervis a flor de pell i els descarregava sobre la criatura. Aquella manera cruel de pegar era com una protesta ritual contra el destí.

Aquests drames no eren exclusius de la Barceloneta. Ho comprovava a Horta, a l'altre extrem de la ciutat, on passàvem l'estiu. I també allà podia comprendre que no sempre eren conseqüència de les frustracions dels adults.

Entre els veïns hi havia uns immigrants de Castella la Nova. El pare de família era simpàtic, considerat un bon home malgrat que era geniüt. Estava satisfet del seu currículum, que exhibia orgullós. Arribat a Barcelona des del poble amb la misèria a les butxaques, s'hi obrí camí, aprengué l'ofici de

paleta, era propietari de la casa on vivia, que s'havia edificat en part ell mateix. Manifestava que si havia pogut anar endavant era gràcies a la instrucció escolar que li proporcionaren al seu poble. Havia tingut un bon mestre, que no deixava que els alumnes s'endormisquessin ni que fessin el badoc: els espavilava amb el sistema del *cepillo*, de gran utilitat pedagògica; segons ell un mètode immillorable.

L'aplicava pels fills: volia contribuir a la seva formació, els volia promocionar. Sovint deia a les dues nenes, que eren aproximadament del mateix temps que jo, de l'edat de primària: «Vamos a hacer un rato de escuela». Arrengleraven tres cadires al pati i s'instal·lava a la del centre amb una filla a cada costat amb els llibres. Tenia a la mà un raspall dels de la roba, agafat com si anés a fer neteja. Cada vegada que una errava la lectura d'una paraula, o una resposta, li donava un cop de raspall a la pell dels braços o de les cuixes. Aquest era el famós mètode del *cepillo*. Llàstima que no n'havia descobert el fracàs essencial. La ineficàcia d'aquella mena de classes era notòria. Les alumnes, nervioses, tremolant, obsessionades per espiar de cua d'ull si el protagonista funest estava quiet o amenaçava d'alçar-se, aviat no sabien el que deien, acumulaven els errors, de manera que provocaven més agressions del *cepillo*. S'entrava a un cercle viciós. Al cap de molt poca estona, amb l'epidermis incendiada com si els haguessin ruixat amb un àcid, tenien els ulls tan xops de llàgrimes que no veien les lletres i amb prou feines el llibre. Era inútil que el pare, indignat per la interrupció, reiterés els cops exigint que estronquessin el plor. Com més les punxes del raspall feien créixer la tortura, amb més desesper plo-raven. I la pedagogia havia d'acabar necessàriament aviat, per inundació.

Els adeptes del mètode ja devien saber que en aquelles sessions no s'aprenia gens. La finalitat era terrorista: que els escolars, sota l'angoixa de la por, es preocupessin de treballar sempre seguit, amb afany. Per això aquells mestres arcaics havien adoptat un instrument més eficaç que la palmeta dels nostres. El raspall sumava l'efecte del cop amb el de la punxada múltiple de dotzenes d'agullons, minúsculs però penetrants, que destruïen la pell. Uns quants cops superposats podien provocar sang, amb l'impacte psicològic inevitable, perquè les criatures, ja enfonsades pel dolor, quan es veien la sang s'esfereïen i s'acabaven de desmoralitzar. Així es complia la vella dita «la letra con sangre entra», que vaig sentir per primera vegada al nostre veí del *cepillo*; ell n'estava convençut.

Era curiosa la relació que establia aquell home entre el raspall i la formació escolar. En altres circumstàncies pegava molt als fills, però mai amb el raspall. Manejava la corretja com tants altres pares d'aquells temps. I també havia adoptat un altre instrument terrible: els pegava amb la cadena de ferro, un tros que havia sobrat de la de fermar el gos.

Hi havia diferències de comportament de les criatures. Així com les del grupet de la meua escola feien confidències sobre les pallisses, es desfogaven parlant-ne i agraiïen la solidaritat, les amiguetes de la casa del *cepillo* no hi al·ludien mai. Per vergonya? Per dignitat castellana? No ignoraven que jo era espectador de les escenes que es produïen al seu pati. I que quan ens banyàvem junts al safareig —era a l'estiu— havien d'exhibir per força les marques dels cops. Si resultaven massa visibles i preveïen que el comentari fora inevitable, dissimulaven i em volien fer creure que eren conseqüència d'una caiguda.

Un dia, però, parlaren. Arribaren al meu jardí, cames ajudeu-me, seguides del germanet petit, que corria tan esparverat com elles. [Les amiguetes] comentaven, tremoloses: «Pobreta, no hi té cap culpa; ara veuràs de quina manera li pegarà». Mirant cap al pati de casa seva, de seguida vam comprovar que el pare empaitava la filla gran amb el cinturó a la mà. L'empenyé a un racó d'on no podia escapar-se, li va arrabassar la bata d'una revolada —quedà només amb les braguetes— i començà a fuetjar-la sense pietat. Les meves amigues aquell dia em van explicar el cas. La germana gran, fent neteja a fons de la cuina, havia rel·liscat i, involuntàriament, provocà una important trencadissa de vaixel·la. Era per això que el pare, després de cada cop de corretja, li advertia cridant que així en una

altra ocasió seria «más cuidadosa». Amb la commoció del càstig brutal i injust sofert per la germana —que adoraven—, es passaren la resta de la tarda abocant-me el sac de les seves penes, presidides pel triumvirat sinistre: la corretja, el raspall i la cadena del gos.

Procuro en aquest text prescindir de les referències massa personals. Però ara diré que si recordo amb tanta nitidesa els fets d'aquell dia és perquè giren entorn d'una descoberta important. Fou la primera vegada que vaig contemplar tenint-ne consciència els pits nus d'una noia núbil. Aquelles dolces masses saltironejant, sacsejades per les contorsions de la víctima a cada fiblada de la corretja, no se m'esborraren. Fou un graó més en l'escala del coneixement de la vida sensual.

Ara, recordant tants infants del meu temps amb la llarga perspectiva dels anys, penso: quant dolor inútil, quantes llàgrimes malaguanyades, quantes hores d'angoixa i de por, quantes frustracions absurdes.

Frustracions. N'annotaré dos casos, entre d'altres, que no he oblidat.¹³⁶

Els dibuixos. La Barceloneta era un món sense papers. No n'hi havia ni de diari: la majoria de la gent no en comprava i es llegien, en tot cas, al bar o a la taverna. Els papers no podien acomplir una de les seves funcions essencials: ser utilitzats per a embolicar. A la taverna de l'oncle, sovint apareixia alguna bona dona i preguntava si no podien donar-li uns diaris vells, que necessitava per a fer un paquet que no podia resoldre amb el mocador de fer farcells, el sistema habitual. De paper per a escriure, no n'hi havia. Quan, esporàdicament, calia enviar una carta a la família que havia quedat al poble o al noi que feia el servei militar, s'anava a l'estanc i es comprava un sobre i un full de paper ratllat. Trobar un paper blanc a les cases era una aventura.

Aquest fet repercutia sobre les criatures, sobretot aquelles a qui agradava dibuixar, fer ninots —un cas tan general. Els quaderns escolars eren destinats exclusivament, i d'una manera molt rígida, als treballs de la classe i als *deberes*. Valien de 10 a 25 cèntims segons el gruix i el format, no es podien malgastar de cap manera. De possibles blocs de dibuix, ni parlar-ne. Potser ni en venien a les paperies del barri.

En aquell món, jo era ric. El pare em duia factures caducades, rebuts vells, catàlegs que ja havien perdut actualitat. Tots aquells fulls impresos tenien una condició màgica: el darrere era blanc, eren aptes per a dibuixar. Malgrat que en feia un gran consum, no els esgotava i en podia regalar. L'Antonietta, la companya d'escola, es delia per dibuixar. Sovint li facilitava plec d'aquells papers, que ella s'enduia a casa amb il·lusió. Després ens mostrava, engrescada, com els havia utilitzat —els dibuixos que hi feia—: «Sort de tu: no tinc cap més paper que els que em dones». Però un dia la seva mare en feu la descoberta. Com que no sabia llegir, no podia valorar-los, i li semblaren extraordinaris. Què eren aquells papers?; d'on els podia haver tret? Decidí que els havia robat. El fet de tenir-los ben amagats, com un tresor, apareixia com un símptoma que ajudava a declarar-la culpable. Massa segura d'ella mateixa, la mare no es va entretenir a comprovar-ne l'origen, com ella desesperadament li implorava —preveia la catàstrofe que li venia al damunt— i com hauria estat fàcil. Calia tallar d'una manera dràstica aquella inclinació al lladronici amb un escarment dels que són recordats durant temps. Va alleugerir-la de roba de mig cos per avall, despenjà el cinturó vell del marit i, quan ja l'havia fet malbé a cops de corretja, encara la rematà, en una segona part, bastonejant-la amb el mànec dels espolsadors.

Ja no gosà d'acceptar mai més els meus papers. Adeu dibuixos.

Quan l'endemà ens ho explicava a l'escola amb llàgrimes als ulls, baldada, palpant-se el cos adolorit, damunt de la pileta de llibres que li havíem preparat per a fer-li més passador el fet d'estar asse-

136. Aquests dos «casos» es descriuen en un altre text complementari de l'anterior, que els editors han decidit incloure en aquest punt.

guda, és clar que em vaig entristir per la injustícia, i per la frustració que per a ella representava. Però una altra frustració m'afectà més directament. És la història del funicular cistellet.

Amb la veïneteta del carrer de Santa Clara, projectàrem d'instal·lar-ne un. Ho decidírem quan podíem parlar, al forn o a ca l'adroguer, on coincidíem un moment quan les famílies ens enviaven a comprar. Altres infants del barri en tenien. La consideràvem una joguina molt bonica i era assequible, una joguina de pobres. Consistia a establir un cordill, tibant, entre dos balcons veïns, del qual penjava un cistell minúscul, que duia a cada extrem uns altres cordills que servien per a estirar-lo d'una banda a l'altra i fer-lo passar de balcó a balcó. Així les criatures es podien comunicar enviant-se tot d'estranyes meravelles: notes escrites, cromos, dibuixos, trossets de xocolata, caramels i ves a saber què. N'hi havia de dues menes: els que unien balcons d'una façana o de façanes d'un mateix cantó, i els que travessaven el carrer. Aquest eren els bons, els envejats, els de primera categoria. El nostre ho fora, amb la circumstància extraordinària que aniria d'un balcó del primer pis —el meu— a un del segon, el d'ella. No seria horitzontal, seria inclinat: més mèrit. Vaig demanar a companys d'escola els detalls tècnics que calia conèixer. Després ho vaig comunicar al pare, que, benèvol, s'oferia a donar-hi un cop de mà: «Heu d'evitar instal·lar-lo malament, no fos cas que pogués anar a raure al cap d'algu. De sobte, la veïneteta es feu enrere. No gosava de cap manera demanar l'autorització a la mare. Jo no ignorava que era maltractada —ho veia des del meu balcó—, però no era, dissortadament, un fet nou. Per què el canvi sobtat?, què passava?

En aquell món nostre d'infants, una part de la felicitat podia penjar del fil d'una marca de fàbrica de sabatilles. Mentre donàvem voltes al projecte, la mare d'ella n'havia estrenat unes que devien haver estat adquirides pensant en la durada, en tot cas sòlides, fortes. I la veïneteta, que sempre havia viscut justificadament esporuguida, entrà en una fase de terror, perquè els cops de la sola nova, gruixuda, pesant, de goma compacta, li feien molt més mal del que fins aleshores havia sofert. Per tal que aquella feixuga màquina de pegar no es posés en moviment, estava disposada a tot. I també a renunciar al funicular del cistellet. Durant els nostres encontres efímers, jo intentava convèncer-la. El funicular no era cap cosa dolenta: si al barri n'hi havia era perquè els pares ho aprovaven, ho toleraven. Calia que demanés el permís; l'única cosa contrària que podia passar és que la mare digués «no», i el «no» ja el teníem. Però ella temia que, segons com, la mare anés més enllà d'una negativa purament verbal. I es justificava explicant-me com, des que era molt petita, tantes i tantes vegades la sabatilla li destrossava les natges, sovint per suposades culpes que no podia comprendre, per causes que li semblaven tan innocents com el nostre projecte. I malgrat tot, afegia amb orgull, l'entusiasme per la joguina l'havia envalentit, havia estat disposada a córrer el risc. Però ja no des del dia que començà a patir el suplici de les soles noves, tan fortes que, deia, la tenien marcada permanentment; quan la mare li tornava a pegar, encara era visible en part el tatuatge dels blaus de la tongada anterior. La meva insistència es fongué aviat. No volia sentir-me responsable, ni que fos indirecte, d'una altra possible sessió de martiri.

Així, absurdament, morí abans de néixer la joguina que ens suggestionava, que teníem tan fàcilment a l'abast de la mà, aquella il·lusió de la infància.

Esdeveniments

Al marge de la petita vida quotidiana del barri, també arribaven els gran esdeveniments col·lectius.

El primer record en aquest sentit correspon a la caiguda de Primo de Rivera, al final de la dictadura militar, l'any 1929.

No podria dir-ne gran cosa. Només que vaig ser testimoni d'una sensació general d'alliberament, de respirar, d'alegria. Fou per a nosaltres, les criatures que acabaven de sortir dels bolquers l'any 1923, quan començà la descoberta de la bandera catalana, que, prohibida aquells anys, s'exhibí triomfalment arreu tot just caigut el dictador. Jo, per exemple, vaig localitzar una bandereta catalana al racó d'un calaix de casa —on havia estat camuflada aquells anys— i me la vaig posar al patinet. Tots els companys d'escola exhibien cintes i banderetes catalanes.

La manifestació més espectacular de la bandera es relacionava amb l'Exposició Internacional de Montjuïc. L'Exposició fou un gran esdeveniment, i començà encara sota el domini de Primo de Rivera, que va caure, però, abans que no s'acabés. Els raigs lluminosos, els grans reflectors que a partir de darrere del Palau Nacional transformaven el cel de la nit de Barcelona, originàriament en blanc, passaren, a partir de l'enfonsada del dictador, a projectar sobre el firmament nocturn la bandera catalana. Els primers dies el fet provocà una commoció. Tot de gent anava a la plaça d'Espanya i a l'entrada de l'avinguda de Montjuïc, quan començava a fer-se fosc, per tal de mirar l'expansió, el triomf lluminós de la bandera. Recordo que hi vaig ser un d'aquells primers vespres. Quan es va encendre el focus, es va sentir un «ooh» admiratiu i entusiasta. Però un ciutadà, anònim i conscient, que era a prop meu, proclamà, de manera que pogués sentir-ho tota la gent del voltant: «No la volem de quincalla».

L'Exposició fou un dels esdeveniments de la meua infància, deixant apart el fet de la bandera. Va commoure la ciutat, malgrat que em fa l'efecte que no tingué la mateixa projecció profunda de l'altra Exposició, anterior, la Universal del 1888 al parc de la Ciutadella. Si més no, aquesta és la consciència que en tinc a través dels records familiars. La del 1888 representà una època de la història de Barcelona, el pas de la ciutat provinciana a la gran urbs moderna. La del 1929 fou certament important. Fou la incorporació de la muntanya de Montjuïc a l'àrea urbana de Barcelona a través dels jardins i dels palaus, però potser no es pot posar com un final i principi d'època.

El gran èxit popular d'aquella manifestació foren les fonts lluminoses, i el seu autor, l'arquitecte Buïgas, esdevingué un personatge popular mític. Cal dir que la gent d'ara no se'n pot fer càrrec: el residu que en queda, la gran font lluminosa —que encara engresca els turistes— no és altra cosa que la reminiscència d'un conjunt impressionant de jocs d'aigua lluminosos i de llums.¹³⁷ Han deixat que desaparegués l'extraordinari joc d'aigües de l'anomenada plaça de L'univers, aquell petit espai entrant per la gran avinguda a mà esquerra que, si bé no tenia caràcter monumental, era un dels punts on els visitants es podien sentir immersos més directament en el joc de l'aigua i de la llum. El període de guerra i postguerra ha fet també desaparèixer, per degradació, la doble llarga filera d'una mena de grans espàrrecs de vidre, il·luminats, que anaven des de la plaça d'Espanya fins arran de la font monumental.

Els barcelonins autèntics estaven emocionats i contents per la recuperació de Montjuïc, una muntanya fins aleshores marginal, mig erma, amb hortets proletaris, refugi sovint de gent *non sancta*, on moltes vegades tenien lloc robatoris i crims. Certament, ja hi havia uns principis d'urbanització de jardins, com era el parc Laribal, o bé indrets de gresca dominical com la Font del Gat, que havia de donar lloc a la famosa cançó de la noia i el soldat.

No m'atreviria a parlar gaire de l'Exposició, perquè de fet no puc donar-ne dades útils. Només recordo que, vista des de la Barceloneta, donava lloc a expedicions de veïns, d'aquells que rarament circulaven per Barcelona, i que tots tornaven admirats, amb la boca badada.

137. La redacció del text és de finals de la dècada dels setanta i principis dels vuitanta, abans dels Jocs del 1992. *A posteriori* s'han fet restauracions de la font; per exemple, les cascades 4, 2 i 1 es recuperen entre el 2014 i el 2016.

D'altres esdeveniments em veig amb cor de donar-ne alguna notícia.

En primer lloc, la batalla de la moda dels anys vint, que em veig obligat de fer constar per allò que escric una història al marge dels historiadors i perquè, evidentment, no és esmentat ni als manuals ni a les monografies. També m'atreviré a donar la meva visió, la d'una criatura, de la proclamació de la República.

La guerra ignorada dels «feliços vint»

La dècada dels vint sempre ens és presentada pels historiadors com un període de pau idíl·lica entre les dues guerres monstruoses.

Però no fou tan plàcida com expliquen. Puc donar testimoni d'una guerra oblidada. Una guerra que dividí i commocionà el meu barri, i suposo que tot Barcelona, el país i més enllà: la guerra de les modes femenines. Es manifestà en dos fronts diferents: el de les faldilles i el dels cabells.

En vaig ser un testimoni ben situat. Com aquells periodistes, corresponsals de guerra, que tenen la possibilitat de seguir les operacions des de llocs de comanament, estratègics. Acompanyant sovint la meva àvia a la parròquia, a les funcions de tarda, tenia l'ocasió de sentir molts sermons. Els temes de les faldilles i dels monyos hi compareixia gairebé sempre: era indiferent que fossin pronunciats amb motiu del mes de Maria, del mes del Sagrat Cor o del novenari de Sant Josep. Escurçar els cabells i faldilles sembla que era el mecanisme que en Banyeta, que se les pensa totes, havia adoptat en aquell moment.

La guerra la vaig viure també des de casa, perquè l'àvia fou bel·ligerant.

Aleshores començà, per primera vegada a la història, el cicle de les faldilles curtes-llargues-curtes, que, curiosament va per decennis, amb un ritme com el de les fases de la lluna o de les estacions de l'any. Un ritme misteriós o molt exacte i precís, que fa seixanta anys que dura.

La dècada dels vint fou la primera de la faldilla curta, mai vista abans, que imposà el límit dels genolls. La faldilla davallà fins als turmells durant els anys trenta. Una de les poques coses agradables que poguérem viure els xicots de la postguerra fou la florida de cames i genolls de noies, que durà tota la dècada dels quaranta. Pels volts del 1950 retornà la faldilla llarga, allò que en digueren la moda del *new look*. L'any 1960, a Londres triomfà, amb gran indignació de París, que va perdre de moment la batalla de la direcció mundial de la moda (fet que provocà, segons he pogut saber confidencialment després, fins i tot una reunió secreta de diplomàtics al Quay d'Orsay). Londres imposà la minifaldilla, la més curta que s'ha dut mai, que provocà que les senyores hispàniques, esgarrifades, es possessin ràpidament pantalons masculins, tan bescantats fins aleshores. La minifaldilla durà també deu anys. A la dècada dels setanta, la línia ha tornat a caure avall, sovint fins als peus.

Però tornem als capellans. Jo, criatura, comprenia que el tema de les faldilles pogués prendre tant volum a la trona, perquè sempre ens havien advertit que les cames eren pecat. Em costava més entendre el problema dels cabells, la defensa aferrissada del monyo, l'interès que mostrava l'Església perquè les dones continuessin portant aquell manyoc circular de cabell, com una mena de petita ensaïmada adherida al clatell. Ara penso que aquells bons rectors, vicaris i predicadors de les solemnitats, defensaven el pentinat simplement com a manifestació de l'ordre establert. A la Barceloneta, la faldilla curta no fou gaire acceptada: només la duïen les jovenetes que treballaven a Barcelona. En canvi, milers de monyos foren guillotïnats implacablement. Els capellans, les sogres, les àvies, perderen la guerra dels cabells.

Els comunicats de les primeres batalles no podien fer preveure l'amplitud de la derrota que s'aproximava. Quan l'adroguera deia «Sap quina una me'n passa? La meva neboda s'ha tallat els cabells,

l'esbojarrada», es tractava d'una noia de vint anys, que sempre havia tingut una perillosa inclinació a anar al cine i llegir «novel·lotes». Què se'n podia esperar?

Però de mica en mica l'alarma s'anava estenent. Es passaven als cabells curts dones casades, serioses, i els marits —mira-te'ls ells— no sols la majoria ho acceptaven, sinó que molts empenyien l'esposa cap a l'abisme: els agradava que la seva dona seguís la moda. Cada comunicat, una derrota. Un dia era la veïna, l'altre la cunyada, aquella que feia uns mesos s'havia manifestat escandalitzada quan la seva germana, una pionera, se'ls tallà. La balança es va decantar definitivament quan començaren a aparèixer a la missa dominical dones amb cabells curts, sense monyo. El sacrilegi. «Desvergonyides». Però ningú no els prohibí l'entrada al temple. Fou la batalla de Berlín d'aquella guerra. S'acabaren els comunicats perquè s'acabava la lluita. Els darrers monyos que se sacrificaven ja no eren notícia, no produïen comentaris. Només el mantingueren les velles, les dones més pobres i alguna devota de pedra picada. El tema desaparegué dels sermons.

Jo pensava: «Com s'ho faran ara els predicadors?» Però no es presentà cap problema. Ells ho resolgueren de seguida, perquè les prevencions de la moda femenina s'anaven succeint: els escots, els vestits sense mànegues, els mig transparents. I, sobretot, a l'època que l'afecció a la platja feia avenços molt ràpids i les dones anaven a la mar cada vegada més, es presentà el terrible problema dels vestits de banys femenins, que passà a esdevenir el punt més dramàtic, el puntal consolidat dels sermons.

La proclamació de la República

El dia 14 d'abril de 1931 començà per a nosaltres, com per a tothom, com un dia qualsevol. Vam anar a escola matí i tarda, però després de dinar, quan havíem començat a les 3 la sessió de la tarda, es produí un fenomen estrany. No devia haver passat més enllà d'una hora de classe quan el mestre cridà un cognom dels nostres companys i afegí: «La teva mare t'espera a baix». Pocs moments després, digué un altre nom advertint: «Et demanen». A mitja tarda, la reclamació de les mares havia deixat els escolars al cinquanta per cent. Començàvem a sentir-nos nerviosos. Què passava? Teníem una mica d'experiència: les mares a la Barceloneta eren espantadisses davant qualsevol notícia d'anomalies, dels rumors que vinguessin de Barcelona. Malgrat tot, era evident que devíem trobar-nos davant d'alguna de grossa. El mestre ens deia que ell no en sabia res. Ja no quedava gairebé cap noi, que la meva mare em vingué a cercar. A casa eren gent serena, poc donada a la histèria col·lectiva. Malgrat tot, també vaig arribar a casa abans de l'hora normal. Em van dir que el rei ja no manava, que l'havien expulsat —havia fugit—: havia «vingut» la República.

Aviat vaig aclarir que l'esdeveniment anava lligat a les eleccions del diumenge anterior: n'era la conseqüència, però per a una criatura de deu anys aquelles eleccions havien representat ben poca cosa. La prova és que gairebé no me n'ha quedat record. Tampoc no tenia una idea gens clara de què podia voler significar la República. Però sí que entenia l'expulsió del rei: n'havia viscut l'antipatia que hi manifestaven la gent del meu voltant. L'oncle, amb esperit de pioner, havia instal·lat un aparell de ràdio a la taverna quan encara la majoria de bars de la Barceloneta no en tenien. Doncs bé, quan al final de les emissions se sentia la Marxa Reial, mai no passava de les primeres notes. Un qualsevol dels clients botava com si de sobte se li hagués incendiat el tamboret i, precipitant-se sobre l'aparell, el feia emmudir amb el beneplàcit de la concurrència, que li dirigia somriures d'aprovació.

L'endemà, dimecres 15, no anàrem a escola: havia estat declarat dia festiu. I aquell dia sí que Barcelona fou una festa. La primera part del matí no s'observava res de particular, semblava senzillament com si el diumenge s'hagués avançat uns dies. Però, abans de dinar, els clients de les tavernes precipitaren

l'aperitiu i es dirigiren cap al passeig «a veure passar els camions». En efecte, començaren a circular camions amb una càrrega d'homes i dones que cridaven, com una consigna única exclusiva, «“Viva” en Macià, mori Cambó», i feien voleiar banderes republicanes.

Després de dinar, amb els meus pares anàrem a la descoberta de l'ambient de Barcelona.

Després dels fets de Maig del 68 a París, vaig llegir un article que es titulava, imitant Hemingway, «París era una festa». No és veritat. El París del 1968 no fou una festa més enllà del barri Llatí. L'altre París, tot el París normal, no sols no vibrà, sinó que s'hi posà obertament en contra.

Aquell 15 d'abril fou tot una altra cosa. Després he sabut que aquella festa fou en bona part una maniobra de les autoritats que s'acabaven d'estrenar —i concretament del governador nou, Companys— per desvirtuar la vaga general que preparava la CNT i amb la intenció que aquella festa (en el sentit de dia no laborable) es convertís en una festa-festa.

Fou la primavera més primavera que mai s'ha vist a Barcelona. Feia molt bon dia, assolellat i clar, una d'aquelles glorioses tardes d'abril. Pels carrers circulava una gernació; espontàniament tothom havia sortit a passejar. No és estrany que els pares trobessin coneguts, amb els quals s'intercanviaven els comentaris inevitables. Al Pla de Palau trobàrem el primer. Era un home prim, menut, nerviós. Quan va veure el meu pare, es posà a saltironejar traient-se i posant-se la gorra i manifestant, entusiasmada: «Ja hem fotut daltabaix en Cametes. Ja hem fotut daltabaix en Cametes». En Cametes era el nom popular, sarcàstic, del rei, que era alt i tenia les cames llargues. Continuàrem caminant cap endins de Barcelona. Vam trobar-ne d'altres. No tots eren tan entusiastes ni estaven tan excitats. Però l'ambient general era de satisfacció. Recordo un tema repetit constantment: la gent deia, encara que no fos entusiasta, «ha estat molt bé, sense una gota de sang».

Cap al centre de Barcelona, per la Via Laietana, per la Rambla, continuaven circulant els camions descoberts, atapeïts. Aquells crits de «“Viva” en Macià i mori en Cambó», que havíem après al passeig de la Barceloneta i al Pla de Palau, s'anaven succeint sense interrupció.

Ningú no treballava, llevat d'alguns pintors. Vaig veure, des del balcó de la plaça de la Llana de casa el meu avi, com un bon home, enfilat dalt d'una escala, pintava amb calma, tranquil·lament, la part baixa d'una bandera espanyola de l'estanc del carrer de la Bòria. Transformava la franja vermella inferior en color morat, i així sorgí la bandera republicana.

La gent, no cal dir popular, també de classe mitjana, estava satisfeta. La República arribava tranquil·lament, sense drames. El rei no tenia simpaties. Els vells, però, tenien un record incert, complicat, revolt, de la primera República. Alguns no veien gaire clar que la nova etapa republicana pogués desenvolupar-se en pau. Encara recordaven allò del «que baile».

Vam arribar a casa al capvespre; jo amb la satisfacció recollida al carrer. No sabia gaire què volia dir la proclamació de la República ni la caiguda de la Monarquia. Però havia pogut treure la impressió que tothom, en grau més o menys espectacular, estava content.

Durant el sopar la meva àvia va dir: «Llàstima, no ha començat del tot bé. Només s'havien d'haver sentit crits de visca. Hi ha hagut massa “mori”. Aquests crits de mort, a la llarga, podrien dur a la mort de debò». No en vaig fer massa cas, però tampoc no ho vaig oblidar. Era una lúcida premonició de la Guerra Civil. Fou cinc anys després, a partir del juliol del 1936, que aquesta frase de l'àvia em va tornar a la memòria.

L'endemà tornàrem a l'escola: ja era un dia normal. Ens trobàrem que havia desaparegut el retrat del rei que presidia la classe, i amb les experiències adquirides a la vigília, ho vam considerar lògic, normal. Però es produí la primera contestació d'estudiants que jo he vist mai. Alguns dels meus companys van fer observar al director que un mapa d'Espanya duia gravat a l'angle un escut reial. Calia, doncs,

també extirpar-lo. El director s'hi avingué de mala gana i el mapa fou despenjat. Però no es pogué estar d'intervenir-hi. No se sentí fort, evidentment, per a defensar ni la monarquia, ni l'*España eterna* en què l'home creia. Tirà pel cantó lateral i ens va dir amb molta reticència: «Sí, sí, ara esteu molt contents perquè s'ha proclamat la República. Però sabeu què us costarà? Mai més fareu festa el dia del sant del Rei».

No hi havia dubte que la notícia provocà una certa desmoralització general. Perquè ens amagà, amb tota la intenció, que la festa de Sant Alfons fora substituïda per la del 14 d'abril i que, de propina, tindríem la festa del Primer de Maig.

Però la malèvola notícia del mestre monàrquic i espanyolista no aconseguí de girar, malgrat tot, l'entusiasme republicà de les criatures, que reflectien allò que es respirava a les cases i al carrer. Algú obrí el llibre de la *Historia de España* i arrencà la fotografia del rei, que el presidia des de la primera pàgina. Immediatament tots els escolars l'imitaren; els retrats d'Alfons XIII foren trinxats tan minuciosament que la classe semblava que hagués rebut una ruixada de paperets dels de la Processó.

Dins del volcà de l'eufòria republicana ens sorgí, inopinadament, una monàrquica entusiasta de pedra picada: l'adroguera del veïnat. Entre les dones grans, era normal la referència respectuosa a la monarquia, a la família reial. Recordaven dates de naixement dels infants i les infantes, i les relacionaven amb la cronologia dels seus fills. Però la cosa no anava més enllà d'aquestes referències temporals, com una mena de calendari simbòlic. El cas d'aquella bona dona era diferent: se sentia identificada amb la família reial. Demanà al seu fill, que treballava a Barcelona, que li comprés diaris de Madrid, perquè considerava que els nostres no havien dedicat gaire espai al drama reial. Em sembla que el noi li portà l'*ABC*, que no es podia trobar als quioscs de la Barceloneta. El conservava amb una certa emoció, mostrava a la meua àvia les fotografies de la família d'Alfons XIII partint cap a l'exili. No les del rei, que fugí ràpidament per Cartagena plantant la dona i els fills, cosa que ella trobava tan trista i poc romàntica. La foto que exhibia amb més emoció era la de l'estació madrilenya, on es veia la reina i els fills prenent el tren, acomiadats dramàticament pel comte de Romanones. Recordo el cas de l'adroguera perquè fou l'únic testimoni de fidelitat monàrquica popular que m'arribà.

Quinze dies després de la proclamació de la República, de la festa esplendorosa del 15 d'abril, se celebrà el Primer de Maig. La commemoració del símbol de la lluita obrera calia que fos portada a terme a fons. Per això teníem la República. La paralizzació fou total. La gent deia: «Ni el Divendres Sant». I, en efecte, més que un Divendres Sant quan deixaven de circular fins i tot cotxes, tramvies, autobusos. Però bars i tavernes no tancaven. Tothom estava d'acord que calia una festa absoluta, una festa del triomf obrer.

Ara bé, una cosa és la teoria i l'altra la realitat. Quina profunda melangia impregnava els carrers de la Barceloneta. Davant dels bars, de les tavernes tancades, s'hi aglomeraven els fidels, com cada festa. Estaven tancades, no s'hi podia entrar. Què es podia fer? No els podia passar pel cap esmerçar el temps d'una altra manera que no fos allà dins. Els clients, malgrat l'entusiasme proletari, se sentien decebuts fins al fons de l'ànima. A mitja tarda se'ls veia com ànimes en pena asseguts a la voravia, cadascú davant de la seva taverna habitual, mirant amb nostàlgia la porta tancada, sense cartes per a jugar, sense copes per a beure, absolutament desemparats, impregnats de tedi, de tristesa.

Aquesta experiència, tan revolucionària però tan amarga, fou exclusiva del primer de maig de 1931. Un any després, l'habilitat del país funcionà, i si bé es respectà la festa —qui hauria volgut, en aquell temps, renunciar-hi— el problema de la desesparança i del tedi fou resolt. Els bars, les tavernes, continuaren oficialment tancades però funcionant. Sempre existia una porteta secundària, lateral, a través de la qual era possible d'introduir-s'hi. Així es complia el ritual del Primer de Maig, sense sacrificis massa tristos.

Els mesos després de la proclamació de la República, es produí a la Barceloneta una extraordinària explosió d'entusiasme ingenu. Suposo que fou general als altres barris populars. Semblava com si hagués arribat la redempció final. Recordo, sobretot, els comentaris de les dones. Se centraven en dos punts, que podia sentir a les botigues i al mercat. El primer era: «Ja no haurem de pagar mai més el pis». Creien que la República les alliberava del drama del lloguer, que es reproduïa cada mes. L'altre comentari, l'esperança, era per a aquelles bones dones, mares, encara més profund: «Els nois ja no hauran de fer mai més el servei militar». No sé si els historiadors han valorat la decepció posterior, que portà molta cua psicològicament, perquè es evident que, malgrat la República, la gent va haver de continuar pagant el lloguer del pis i el servei militar no fou abolit. Quan escric aquestes línies, sis o set anys després de la mort del gran lama d'El Pardo, i sento parlar del desencís, em veig obligat a recordar les il·lusions ingènues que es provoquen en aquest país cada vegada que sembla que apareix una ombra de democràcia i de llibertat, que popularment s'interpreta com una mena d'aparició màgica dels Reis d'Orient, que haurien de regalar presents extraordinaris i utòpics.

Als primers mesos de la República hi hagueren altres manifestacions. Un espectacle sorprenent inundà la Barceloneta. Moltes botigues exhibien els símbols de l'època: la bandera Republicana i, en molta menor escala, la catalana, aplicades a les coses més inimaginables —elàstics, cinturons, lligacames... Els meus companys d'escola en van estar profusament equipats. A vegades tota aquesta simbologia no donava gaire felicitat. Un d'ells em deia: «Ara el meu pare em pega amb la bandera republicana, però et diré que no hi hem guanyat res, perquè el cinturó republicà em fa tant mal o més que el d'abans». L'explosió d'entusiasme es manifestava en altres aspectes. Per exemple, sorgiren molts cromos i postals amb el retrat de Galán i García Hernández, els dos oficials que havien dirigit el *pronunciamiento* republicà de Jaca uns mesos abans del triomf de la República i que foren ràpidament afusellats. Aquests obscurs *mártires* tingueren una repercussió explosiva durant aquells moments. Els trobàvem a les preses de xocolata, a altres cromos, als quioscs i a les botigues —per tot arreu—, pel preu de cinc o deu cèntims. A l'escola, la majoria tenien el retrat repetit mitja dotzena o una dotzena de vegades.

Tot plegat fou com un xàfec d'estiu. Durà poc. Uns quants mesos després, la roba interior amb banderes republicanes, les fotos dels màrtirs de la República, es van anar fonent.

*El Sis d'Octubre*¹³⁸

Des de l'extrem d'Horta, els fets de la plaça Sant Jaume eren com si s'haguessin esdevingut a l'Índia. Els aparells de ràdio eren molt escassos i justament uns veïns que en tenien havien anat a dormir d'hora.

Ningú dels volts de casa no tenia telèfon.

Ah, però hi havia la informació oral! Circulaven notícies terrorífiques, d'una exageració desenfrenada. M'han quedat a la memòria frases que puc citar literalment.

«La plaça Sant Jaume estava empedrada de morts».

«De mossos d'esquadra no n'havia quedat gairebé cap: tots havien sucumbit».

I, cosa més extraordinària, en algun lloc —no recordo quin i potser no es precisava— «el carrer era un riu de sang, tanta que les clavegueres no podien engolir-la».

138. Nota manuscrita en un full a part que hem decidit incorporar en aquest capítol.

La parròquia i el teatre¹³⁹

PROGRAMA:

I. Representació de la producció líric popular en quatre quadres,

La Carta dels Reis

Rondalla coronada amb èxit sorollós en tots els
Esharis infantils on s'ha representat.

REPARTIMENT:

Janet	Miquel Terradell
Garideta	Rosita Taneu
Baronesa	Paquita Sust
Agnès	Maria Rodríguez
Baldufeia	Montserrat Mateu
Rosina	Carne Llorca
Gracieta	Caxita Oteu
Baldirona	Teresa Tortosa

Chor de pagesets i pagesetes
compost per C. Sust, V. Muntané, V. Llorca,
Joan Garcia Liera, C. Cabañeros, E. Company,
R. Garmendia, M. Labios, J. Muntané, J. Roig
i S. Domedel.

II. Interessant i formós quadret dramàtic,

¡Desemparada!

REPARTIMENT:

Nati	R. Taneu
Eladia	R. Salom
La Xarrica	R. Tortosa
La Baldufeia	C. Oteu
La Boixets	C. Sust
La Ronyosa	V. Muntané

III. La molt divertida comedia en un acte,

Estofat a la Catalana

REPARTIMENT:

Eloi	Terradell
Hipòlit	J. Barceló
Apotecari	J. Mañes
Vicentet	M. Labios
Antonet	S. Moreno
Joanet	J. Domedel

**Presentació escènica amb tota propietat
Decorat expropiats**

Per a invitacions a la Parròquia i al Patronat.

NOTA: El proper diumenge, dia 7, es representarà

L'Estampa de la Primera Comunió

Patronat Obrer de Sant Miquel del Port

Passatge Marquès de la Quadra, 1, pral. - Barceloneta

*Seguint la tasca ferma i constant de no escatllar res de
quant pugui ésser fruit de Moral i Cultura, envers la nostra
benvolguda barriada de la Barceloneta, aquest Patronat,
coadyuvant la iniciativa dels "Amics del Culte" de la nostra
Església Parroquial, ha determinat celebrar una*

Magna Excursió al Santuari de Nostra Dona de la Cisa

el dia 22 de Maig de 1932

sota la següent distribució:

Sortida: a les 6 del matí.
Arribada al Santuari: a 2/4 de 8.

A les 8: Missa Solemne de Comunió.
A les 10: Excursió a Sant Mateu.
A les 3 de la tarda: Festival Infantil.
*A 2/4 de 5: Solemnes exercicis del mes de Maria amb
sermó que dirà el Rnd. Jaume Serra, Vicari de la nostra
Parròquia.*

**Besamans i comiat de la Verge per el nostre benaurat
Sr. Rector Rnd. Dr. Nicolau Casaramona.**

*A les 8: Sortida de Premià per arribar a Barcelona a
dos quarts de nou.*

NOTULES.—El preu del bitllet d'anada i tornada a Premià és de 2'30 ptes.
—Els excursionistes es reuniran a l'Estació de M. Z. A. a 3/4 de 6.
—A l'Estació de Premià hi hauran Auto-Omnibus per els que ho sol·licitin
—El Restaurant del Santuari servirà dinars al preu de 5 ptes. Per a que es puguin
servir millor és convenient que avisin al incultrador.
—La inscripció es tancarà el dimecres dia 15. S'admeten inscripcions al Patronat i
en el Despatx parroquial. LA COMISSIÓ.

139. No es conserva cap text sobre aquesta part de les memòries, però sí una carpeta amb documents de l'època, preparada amb tota evidència per servir de base a la redacció. N'hem triat dos per a il·lustrar el tipus d'activitats culturals fetes en aquest barri popular. Per si sols, retraten molt bé l'ambient de l'època, les formes d'organització autònoma de la societat civil i la vitalitat de la llengua catalana; també mostren la participació del Tarradell infant en les representacions teatrals.

BARCELONA VELLA¹⁴⁰

Venint d'un barri separat com la Barceloneta, i protegit pel meu àngel de pedra, em vaig dedicar amb molta empena a la descoberta de la Barcelona gòtica. I no solament de la gòtica, també de la Barcelona global, que per mi era certament nova. Amb gran entusiasme. Barcelona fou una de les passions de la meva adolescència. Fou aleshores que vaig descobrir el conjunt d'una ciutat i el valor d'una ciutat. Em va servir de molt al llarg de la vida. La ciutat és un dels grans fenòmens de la història humana. I he de confessar que, de la mateixa manera que els prínceps orientals tenen un harem, jo he tingut al llarg de la vida un harem de ciutats. I no em refereixo ara a ciutats per les quals he passat amb prou calma per conèixer-les una mica: no al·ludiré a Roma o a Madrid, al Caire o a Hamburg, ni a Beirut —aquell Beirut d'abans de l'enfonsada dels últims anys. No. Parlo de ciutats que han estat com aquelles amants que duren molts mesos, anys o molts anys: Granada o Nova York, Tetuan o Zamora, París o València.

L'experiència de la descoberta de Barcelona l'he pogut aplicar als llocs més inesperats on els atzars de la vida m'han portat.

* * *

Malgrat que era una criatura, molts d'aquells models literaris els mirava amb franca prevenció. Per exemple, ens feia llegir uns versos, dramàtics, de Gabriel y Galán en els quals la tarda del diumenge una mare anava a resar davant la tomba del fill. La tomba «donde se pudre el mocetón garrido» mentre la seva antiga promesa ballava alegrement, al poble, amb altres xicots. La mare va al cementiri —«una tarde otoñal húmeda y fría». Volaven cel enllà «los bandos de veloces aviones que pasaban chillando». Jo em preguntava: en temps del senyor Gabriel y Galán s'havien inventat els avions? Em costà adonar-me¹⁴¹ —no m'ho sabien dir— que «aviones» volia dir uns 'falciois'. Vaig indignar-me. ¿Falciois una tarda freda de tardor? Uns ocells tan típics del bon temps i l'entrada de la calor!, que, segons la vella saviesa popular, «arriben per Sant Jordi se'n van per Sant Jaume». I les dates, ho he comprovat any rere any, són d'una precisió molt notable. Jo que sempre havia estat tan suggestionat pels falciois no em podia prendre seriosament un autor capaç d'escriure allò que considerava bestieses. Amb el temps m'he sentit més indulgent amb el tronat *vate extremeño*. Si ell feia voleiar els falciois un dia fred de tardor, alguns dels més il·lustres poetes nostres, ai!, han cantat el xiscl de les orenetes. Volen dir els falciois, és clar, que són els que xisclen. Les orenetes no han xisclat mai.

LA REVOLUCIÓ I LA GUERRA¹⁴²***Bombardeig i veïns. Reaccions***

Primer pis. Les devotes. Una vídua vella, originària de Mansilla de las Mulas, i la seva filla, soltera i ja gran, no sortien mai per més que les explosions fessin trontollar la casa. S'arraulien en un racó i passaven, secretament, el rosari. Tenien el mateix terror que tothom però consideraven que el món s'enfonsà el juliol del 1936, quan cremaren les esglésies i no pogueren anar més a missa a confessar, a

140. Hem agrupat sota aquest epígraf dos fragments que deuen correspondre cronològicament al moment en què Miquel Tarradell cursava a l'institut de Barcelona els estudis de batxillerat.

141. Text manuscrit parcialment il·legible.

142. Hi hem agrupat diversos fragments.

combregar. Del moment que l'infern s'havia establert sobre la terra, era normal que anessin seguint altres esdeveniments diabòlics.

Segon pis, primera porta: la histèria. Una bona dona, que jo havia batejat com «la Ràdio», perquè parlava com els altaveus, era la més aterrida de l'escala. El pànic li havia despertat una sensibilitat acústica finíssima: sabia abans que ningú quan s'iniciava l'alarma. Crits estentoris: «Sirenes! Sirenes!» Prenia en braços el net, volia precipitar-se cap a fora, però sovint l'esverament li feia perdre el cap, no li permetia trobar la porta. Pretenia fugir pel cantó contrari de la galeria prement la paret.

Segon segona: el renegaire. L'home reaccionava cagant-se en Déu, en la Verge, en els sants principals i algun de subsidiari, en els feixistes, en els avions, en els facciosos. Tenia un repertori inesgotable, que durava fins que acabava el bombardeig.

Segon tercera: el *carpe diem*. Una parella jove: un barceloní primet, casat o més aviat ajuntat amb una andalusa opulenta, d'ulls grossos, llavis carnosos, quan baixaven, s'arraconaven en un lloc poc visible, discret. Ella se li encastava com un pop. S'abraçaven, es besaven sense parar, d'una manera que avui probablement no sorprendria a ningú, però que en aquell temps només era considerat acceptable, en públic, davant de la mort, que podia ser immediata.

Terçer pis: el pànic fisiològic i l'amor als animals. La «dona del gos» apareixia amb el seu gosset al coll. La por la feia tartamuda: «No pu-puc fer-hi més, aquests a-a-avions i les bo-bombes contra els animals, po-pobrets, que no hi tenen cap cu-culpa. Els homes s'ho bu-busquen, però els a-animalets!».

Terçer segona: la solució *sexy*. Una noia jove i ben feta, ningú sap com s'ho feia per no tenir mai cap abrigall a mà. A l'hora de fugir precipitadament en els bombardeigs nocturns, ens baixava sempre mig nua. Pobreta, no havia descobert que si en altres circumstàncies hauria estat molt ben rebuda per la tribu masculina de l'escala, posats a l'avantsala de la mort, ningú no es preocupava gaire de les seves exhibicions.

Quart pis: l'heroi: «No sé què hi fitem ací tants homes amb les mans a la butxaca. Hauríem de ser tots al terrat amb pistoles i fusells, disparant sense parar contra els avions».

Quart segona: el sentiment maternal. Cal reconèixer que en aquells moments el paper de mare de família devia ser terrible. Però quan aquella dona sola —no sabíem res del marit— entrava amb les quatre criatures —la més gran no devia passar dels dotze anys—, acabava de desmoralitzar la resta de veïns, que prou feina tenien. Els feia l'escena del comiat: «Fills meus, tan petits, ja ho veieu: ara ens mataran a tots». Els abraçava, els petonejava; les criatures, esparverades, ploraven i xisclaven. Amb aquella estranya serenitat que un adolescent de setze o disset anys pot tenir davant de la mort, vaig voler talla-ho. Demanant-li per favor que callés i deixés els fills en pau, vaig explicar a les criatures la situació autèntica. «Oi que estimeu els animals del parc?». Sí, és clar, eren amics sobretot de l'elefant i els micos. «Aquestes explosions es produeixen perquè els defensem. Uns altres animals de la selva, dolents, els venen a atacar, i nosaltres, ja ho sentiu». Pocs dies després ens trobarem baixant l'escala. Van dir-me, eufòrics, que havien anat al zoo a controlar la situació: els animals hi eren tots, indemnes. Quan durant el bombardeig següent la mare inicià, plorant, la tràgica cerimònia del comiat, les criatures la rebutjaren. «Sí que fa por, però és bonic. ¿No sents com estem escarmentant les bèsties dolentes? No se'n sortiran, com va passar l'altre dia.»

Emboscats

Ara bé, el terme *emboscats* tingué una accepció molt més general per extensió. Era aplicat a gent que no tenia res a veure amb un bosc: els amagats urbans.

La gent de ciutat no tenia cap possibilitat d'escapar-se a les boscúries. D'emboscats en sentit estricto, no res. Com ho podien fer els que volien defugir la guerra i l'Exèrcit i que no podien travessar la frontera ni viure a l'aire lliure, protegits pel coneixement dels secrets de la terra que voltava la masia o el poblet?

Eren els emboscats de pis. Els qui havien estat capaços de trobar un refugi fora de casa seva, al marge també dels familiars més propers, on haurien pogut ser identificats amb facilitat.

L'ideal per als emboscats urbans era tenir una vella parenta o coneguda que visqués sola o amb poca gent en un barri popular (les cases burgeses no valien, eren considerades perilloses: podien ser registrades al moment més impensat), gent que no tingués cap perill ni per qüestions religioses ni polítiques ni econòmiques. L'anonimat més anonimat possible.

Calia introduir-se al pis secretament, de manera que no ho veiés ningú, sobretot cap veí, i no sortir-ne. Passar setmanes i mesos anant empal·lidint com una planta d'hivernacle. A barris i cases on els registres de la primera part de la guerra no s'havien produït o s'havien acabat, i on el perill més real era que un dia, o una nit, una bomba de l'aviació «dels altres» ho pogués destapar tot. Per això, de cara als bombardeigs que els podien desfer la gàbia —o la vitrina—, els emboscats de pis preferien, sempre que els fos possible, els barris alts de Barcelona.

L'ofensiva franquista

M'agradaria saber —seria interessant de conèixer-ho— per què l'ofensiva no continuà. Fou deturada aproximadament a la línia del Segre. ¿Realment les tropes franquistes estaven esgotades? ¿El mecanisme no era capaç de dur les coses endavant? ¿O bé Franco, amb la seva murrieria reconeguda i característica, va creure que calia deixar-nos encara uns quants mesos —de fet, tot un any— perquè ens anéssim coent en la nostra salsa, que anés augmentant la desmoralització, les ganes de sortir del desastre? Que «ells» poguessin aparèixer amb més força com salvadors, com alliberadors. Durant els meus anys al Marroc, quan vaig tenir molts contactes amb militars protagonistes de la guerra, tinc record que les opinions eren dividides. Alguns lamentaven que l'ofensiva s'hagués parat on ho feu, perquè creien que la guerra s'hauria pogut escurçar un any. En definitiva, si bé sense acabar-ho de confessar, atribuïen a la mentalitat del Caudillo el fet que no s'hagués intentat rematar la maniobra. Altres, però, consideraven que no hi havia més remei que aturar-se.

ZAMORA

Zamora, 1939

A la memòria de Pere Esteve.

Aprenent de fuster, excel·lent company de caserna.

Un de tants catalans de la meva generació que fórem enduts a Zamora.

Però ell no en tornà.

Camí de Zamora

L'aval

Haviem cregut —innocents— que l'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes representava el final de la guerra. Poques setmanes després, aparegué una ordre, segons la qual els joves en edat militar de l'Exèrcit republicà extingit calia que ens presentéssim. Aquells que podien disposar d'un

aval, que els declarava *adictos*, serien incorporats a l'Exèrcit. Els que no tinguessin el famós paper passarien a camps de concentració.

Ens vam quedar glaçats. Com era possible d'obtenir l'aval? Depenia de la signatura d'algu amb carnet de falangista o del Movimiento. No era gens fàcil. Ni la meva família ni jo no en coneixíem. Vam pensar que hi havia una gent que, si bé no formaven part dels personatges amb carnet, eren aptes per a obrir una porta: els capellans.

Durant una sèrie de dies vaig trucar a les portes dels capellans que, en circumstàncies especialment tràgiques, havíem contribuït a salvar. En un parell de setmanes vaig aprendre més història de l'Església que si hagués estudiat dotzenes de volums d'una biblioteca.¹⁴³

Esmaperdut, vaig intentar trucar altres portes desesperadament.

Una cosina de la meva mare s'interessà per mi. Masovera a la masia, havia acollit els darrers dies de la guerra uns personatges del món de l'economia que desconeixia. Digué: «Aquesta gent m'han d'estar agraïts. Em sembla que no són gaire importants, però deuen tenir bones relacions amb els que manen». Em donà un telèfon.

Si els capellans, lectors assidus del Nou Testament, havien après la figura de Ponç Pilat, els comerciants, habituats a les transaccions, pagaven. Em van citar l'endemà a l'Hostal del Sol, un restaurant fi pròxim al Passeig de Gràcia, on aquells dies anaven a dinar. Sempre recordaré el perfume, per mi desconegut, emocionant, que inundava totes les estances. Que bé es podia menjar, poques setmanes després de la fi de la guerra a Barcelona, si es tenia un bon tou de pessetes. Cada vegada que rellegeixo la *Divina comèdia*, penso que hi ha una falla en Dant al Paradís. Enlloc no s'esmenta un perfume com aquell, que em sembla, després d'aquests records del 1939, que hi hauria de ser present.

En tot cas la cosa fou extraordinàriament fàcil. No em sotmeteren a cap interrogatori, no em preguntaren qui era ni què pensava. Era nebot d'una bona dona que els havia donat hospitalitat generosa per raons humanitàries, en un moment per a ells molt difícil, sense cap relació prèvia d'amistat ni d'afinitat ideològica. Si ara ella els demanava que m'ajudessin a mi, ho farien.

El dia següent els vaig anar a veure, d'acord amb les seves indicacions, a un local requisat per Falange cap al cantó de Sant Andreu. En aquell pis els meus coneguts feien anar amunt i avall, marcant el pas passadís enllà, un grup de xicotets que acabaven d'incorporar-se a allò que després seria el Frente de Juventudes. Mentre m'escrivien l'aval, vaig descobrir, pels comentaris que es feien entre

143. Aquest mecanoscrit sembla l'original de la versió definitiva, però existeix una versió anterior on després de ... «portes dels capellans» hi ha un paràgraf mecanoscrit, barrat i substituït per un altre a mà que és el que apareix en aquesta versió suposadament definitiva. Copiem però, el paràgraf eliminat, car dona detalls interessants i, potser per això, perquè sortien alguns personatges que es podien identificar (nosaltres ho hem fet amb un parell) el va ometre.

Diu el següent:

«Donades les nostres circumstàncies familiars, semblava un camí possible. Però a l'hora de la veritat, prou limitat. Un dels que havíem protegit, el poeta de Sabadell, no havia tornat del seu exili, a França. Un altre, fill d'una família prepotent de la comarca d'Osona, que havíem acollit sense conèixer-lo, resultà inassequible, no sabíem on trobar-lo, perquè no fou capaç de fer-nos una visita de deu minuts, i preguntar-nos si ens podia ser útil en alguna cosa. Quedava aquell que tinguérem a casa des dels moments més dramàtics de l'estiu del 1936, fins que acabà la guerra.

»Em vaig precipitar a casa seva, ell ja havia recuperat la caseta de Samalús. Explicat el meu cas, li semblà que resultava incongruent. Sí, tenia relació amb personatges importants. Per exemple el senyor Mateu Pla, que acabava de ser nomenat alcalde de Barcelona pels franquistes. Però com era possible molestar un personatge tan important per un cas tan anodí com el meu? Jo pensava, esgarriat, veient-me a la porta d'un camp de concentració, que d'anodí, res. Aquella tarda tenia a casa el germà del canonge de Lleida, aquell que estava amagat en un pis de la dreta de l'Eixample; jo li havia fet de *recader* de menjar i hòsties. Certament tenia amics importants, però eren gent que en aquell moment estaven absorts amb el problema de refer el seu patrimoni, no era qüestió de molestar-los».

ells, que no estaven gens contents de la situació que els havia correspost. «Què s'han cregut aquesta gent? De debò que es pensen que podem fer eternament de *sargentos*?

Com si no tinguessin res més important que fer o refer en la situació en què han quedat els negocis.

Però aquell era el seu problema. La realitat és que jo tenia el paper. Estava salvat. No cauria al Caribdis del camp de concentració. Amb el paper màgic, vaig passar per l'oficina del Palau de Justícia. Sense problemes. Només recordo que en donar l'adreça, «carrer de l'Oli», l'oficinista que m'atenia preguntà, amb aire desolat: «Haurem de posar “Aceite”?». Jo vaig indicar-li que a la placa encara deia «Oli». «Que bé. Així posem-hi “Oli”».

Pocs dies després, era citat en un local de Sant Gervasi. Allà ens comunicaren que havíem estat admesos a l'Exèrcit i els nostres nous *destinos*. Ens plantificaven, tots, arran de la frontera de Portugal. El grup de barcelonins, oficialment addictes, érem repartits entre cinc ciutats: Lleó, Valladolid, Salamanca, Zamora i Càceres. Algú dels companys comentà: «No ens podien enviar més lluny. Potser tenen por que ens revoltem». El programa és que havíem d'anar a conquerir Madrid, i la resta del territori republicà, que encara no havia estat sotmès.

El viatge

Fórem citats a l'estació de França el dia 2 d'abril al matí. El meu pare, que vingué a acomiadar-me, havia comprat el diari. No era el diari d'un dia qualsevol. Hi vam poder llegir: «En el dia de hoy, cautivo y desarmado el Ejército enemigo, las tropas nacionales han alcanzado sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado». Era el darrer comunicat del Cuartel General de Salamanca del primer d'abril.

Aquest text breu, de redacció espartana, ens obrí el cor. Just al moment que ens reincorporàvem a l'Exèrcit, s'havien acabat els combats. Ja no hi havia més guerra! Els companys, encara desconeguts, saltaven d'alegria, s'abraçaven. Alguns feien brometa: «Es veu que a Madrid, quan han après que demà passat o l'altre ens donarien un fusell, s'han cagat i, apa, a rendir-se». Tots consideràvem que la nostra etapa militar seria breu, que no trigaríem a tornar a casa. «Aviat podrem fotre l'uniforme al foc.» No podíem sospitar que al cap de pocs mesos Europa s'encendria pels quatre costats, amb la Segona Guerra Mundial, i les repercussions que el fet tindria en les nostres vides.

Mentrestant, el tren no arribava, i això ens feia estrany malgrat que cap de nosaltres —imagineu-vos-ho— no tenia gens de pressa. Al costat de l'andana, on estàvem concentrats, s'hi arreglaven uns vagons de càrrega, tronats, que havíem mirat ràpidament amb un menyspreu olímpic. Fins que descobríem que aquell era el nostre tren. Quan hi dedicàrem l'atenció corresponent, vam poder llegir, pintat al costat de la porta de cada vagó, el rètol «Techo malo». Fou la nostra introducció al tracte asiàtic, donat secularment als soldats de l'Exèrcit espanyol. El material ferroviari, els vagons de càrrega, es dividien a la postguerra en els de «techo bueno», utilitzat en el transport de mercaderies —que es poden fer malbé— i els de «techo malo», amb goteres, que servien per a transportar soldats. Si quan plovia es mullaven, com comprovàrem en aquest mateix viatge, els soldats no es dissoldrien, com podia passar si hi haguessin carregat sacs de sucre.

Asseguts al trespol del vagó (jo intentant protegir-me de la pols i la brutícia amb el diari històric del darrer comunicat de guerra), arrossegats per una màquina asmàtica que ens enviava fum com un volcà en plena erupció, vam anar travessant Catalunya. Molt lentament. Fins al caure de la tarda no arribàrem a l'Ebre. Anàvem entrant en relació, anàvem coneixent-nos. Era fàcil de constatar que érem un grup molt poc homogeni. Només ens unia un fet: que havíem tingut la sort de pescar l'aval.

Ves a saber a través de quins atzars, de quins camins, de quines peripècies. Havíem aconseguit d'evitar el camp de concentració.

Els meus companys, ajaçats sota el *techo malo*, provenien de mons socials molt diversos. Destacava un petit grup de nois *bien*, que parlaven castellà de Barcelona. Llevat d'aquests i potser d'alguns més, pocs, els nous soldats de Franco no tenien res d'*adictos* malgrat l'aval, segons era fàcil d'anar descobrint amb les precaucions inevitables. Més aviat se sentien *cautivos* i *desarmados*, segons la definició que acabàvem de llegir.

Quan el dia s'anà apagant, ja a les fosques, concentràvem l'atenció a llegir els rètols de les estacions. De sobte, algú digué: «Nois, estem sortint, estem deixant Catalunya». Es produí un silenci. De sobre, una veu emocionada inicià el cant «Dolça Catalunya, / pàtria del meu cor, / quan de tu s'allunya...». De seguida se n'hi afegiren altres i d'altres. Veus vibrants o veus apagades i tristes que cantaven amb por. El desafiament fou immediat. El grup dels que parlaven castellà de Barcelona, i alguns altres, s'engegaren cridant fort, desafortadament: «Cara al sol con la camisa nueva / que tu bordaste en rojo ayer...» Durant uns moments, coexistiren els dos himnes. Però els de *Cara al sol* cridaven amb força, amb seguretat. La cançó catalana s'anà fonent: uns abaixaven la veu, d'altres callaven. Quan l'himne de la Falange ja era cantat dins un silenci glacial, amb *L'Emigrant* eliminada, ho deixaren córrer sense arribar a la darrera estrofa. Consideraren que ja havien vençut.

L'endemà al matí teníem l'estómac doblegat. Passàvem gana. Feia quaranta-vuit hores que érem al vagó i no ens havien facilitat cap mena de menjar. Les provisions familiars eren esgotades. No havíem tingut gaires possibilitats; jo mateix no havia pogut dur més que una embosta d'avellanes. Afortunadament, els nostres guardians, uns quants soldats amb fusell, devien tenir consignes favorables: ens deixaven beure aigua a les fonts de les estacions. La tarda del segon dia, quan arribàvem a Ateca, vam trobar un capellà a l'estació, que ens comunicà que estàvem al «corazón de Aragón», i ens donaren una mica de menjar. Una mena de panet, *el chusco*, i, em sembla recordar, una llauna de sardines. Fou la nostra introducció al pa castellà. La frontera del pa és una frontera vàlida. Nosaltres mengem el tipus de pa que ells en diuen *francés*. Ells el *pan español*, atapeït, sense ulls, com serradures premsades. Després entràrem a l'àrea de la Línia del Duero. Vèiem la gran planúria terrosa, els pobles ajaçats, difícils de distingir, de les amplàries de la Meseta, amb grans esglésies que semblava que els esclafessin. Tots tenien al damunt vols d'ocells negres, que ens semblaven sinistres: gralles?, corbs? És molt diferent entrar a Castella com a turista o entrar en aquest paisatge exòtic amb sensació de deportat.

Arribàrem a una estació d'enllaç: Medina del Campo. Ens deixaren circular unes hores per la petita ciutat. Fou la nostra introducció a un nucli urbà de Castella. Quan tornàrem a l'estació, vam trobar un petit grup de companys, desolats, com gallines mullades.

Ens explicaren el cas.

Havien entrat a seure una estoneta a una taverna. Un grup de companys que passava pel carrer els havien vist i van treure el nas per la porta. «Espavileu-vos: el tren surt d'aquí a poc». Els clients, avorrits entorn de les taules, es van alçar com un sol home: «¿Dónde se ha visto, coño, dónde se ha visto?». Els van tirar a fora a empentes. Ells no ho entenien. Però al cap d'un moment es van adonar que l'agressió era perquè se'ls havien dirigit en català: «Us hem de dir una cosa: ho passarem negre, però molt negre. Això és una mostra, és el començament».

El tren continuava avançant molt lentament. Començà un temps plujós abans de l'estació de Valladolid, una pluja lenta, de primavera. Agradable si no haguéssim estat víctimes del *techo malo*.

Passàvem pinedes. Les branques, xopes, ens duïen efluvis de resina. Per fi, arbres. La gent dels vagons, catalans, després de tantes hores d'estepa, respiràvem amb avidesa la presència del pi, un arbre nostre, un arbre amic.

De l'estació de Valladolid, on ens vàrem encallar durant hores, recordo dos fets.

Per una banda, la presència italiana. Tots el rètols estaven duplicats, en castellà-italià. Per exemple, al costat o a sota de «Salida» n'hi havia un altre, «Uscita».

Una noia, no gens espectacular —és una manera fina, discreta, de dir que era lletja—, repartia papers.

Jo en vaig arreplegar un. S'hi podia llegir:

Mujer:

Ir sin medias es antiestético.

Ir sin medias es masónico.

Ir sin medias es inmoral.

Ir sin medias es anticatólico.

No era publicitat de venedors. El paper tenia un peu: havia estat editat per una organització catòlica femenina local.

Finalment, molt avançada la nit, arribarem al *destino*, a Zamora.

La ciutat és dalt d'un turó. L'estació, al pla, en queda totalment desvinculada. Quan s'hi arribava, la ciutat no existia. Vèiem, només, quatre llums perduts dins de la tenebra nocturna. Davallàrem dels vagons, entumits, com si fóssim vellets a conseqüència de tantes hores d'estar-hi, sense un miserable banc. Ens formaren en una andana, dins la nit freda. Si durant tot el viatge els lectors dels literats russos ens havíem anat fent la sensació que érem deportats, aquella arribada, depriment, semblava que ens ho confirmés.

Observàrem un fanal que balancejava. Se'ns anà apropant. El duia a la mà un ferroviari, que quan el tinguérem a prop se'ns feu visible. Ja al nostre costat, preguntà: «Sois prisioneros o soldados». Nosaltres responguérem que érem soldats de l'Exèrcit nacional destinats a Zamora. Com a bon ferroviari, devia ser una mica cosmopolita, i de seguida ens reconegué l'accent: «Hombre, catalanes». I, amb un aire terriblement mofeta, afegí: «¿Y qué tal, el Estatuto?».

Aquesta fou la nostra entrada a Zamora.

La descoberta

Recordo que en dues ocasions de la vida he arribat al vespre mig baldat pels cops de colze admiratius dels meus companys de passeig. Una vegada fou quan aconseguírem, per primer cop després de la Segona Guerra Mundial, trencar la gran muralla de la Xina que aleshores era el Pirineu. Gràcies a l'excusa d'un viatge d'estudis, un grup d'arqueòlegs poguérem recórrer les terres del Rosselló, del Llenguadoc, i de Provença. És a dir, món europeu, «francès». Era el mes d'agost, ple estiu, feia calor. Els que veníem de l'opressió de l'anomenada «moral» del franquisme d'aquella hora, i érem joves, quedàrem enlluernats per l'escassa indumentària estival femenina. Sobretot els hispànics de cap endins, sempre més reprimits que ningú, estaven excitadíssims. Anaven pels carrers de les ciutats i deien: «*Fíjate!* (cops de colze) *No te lo pierdas!* (cop de colze) *Vista a la izquierda, qué tía!* (cop de colze)». No cal dir les manifestacions i els cops de colze quan arribàrem a les platges, on aleshores triomfava la novetat del *bikini* (entenguem-nos: el biquini autèntic, el microscòpic, no els vestits de bany de dues peces).

Si aquella vegada fou conseqüència de les noies mig nues, els cops de colze de Zamora foren produïts per l'entusiasme davant de l'abundància de menjar. El sexe i la fam. Dues palanques decisives que mouen el món.

La tarda del primer dia de la nostra estada a Zamora, quan ens arribà l'hora del *paseo*, cap al final de la tarda, anàrem a la descoberta de la ciutat que l'atzar ens havia assignat. La caserna construïda, no feia gaires anys, a un dels extrems del nucli urbà quedava encara marginal: la ciutat no havia crescut gairebé gens. Calia travessar un descampat per a arribar al primer carrer. Així que hi anàrem i vam fer el descobriment inicial: una botiga d'adroguer. Com si fos una planta ubèrrima que desbordés el test, s'arregleraven a fora, al costat de la porta, els sacs de llegums. Una mena de corn de l'abundància que abocava els excessos que no podia mantenir. El petit grup que havíem sortit junts ens quedàrem plantats davant d'aquella meravella, que feia temps que no havíem vist. Allà començarem a cops de colze. Ningú no trobava paraules admiratives. Es limitaven a exclamar, com si fossin interjeccions: «Cigrons!», «mongetes!», «llenties!». Després, algú que entrellucava cap endins, assenyalava: «Mira quina pila de patates hi ha al fons!». O bé, observant una compradora: «Que no veus quina paperinassa de fideus s'emporta, aquesta paia?!» Però això només fou el començament. Tot seguit descobrírem un forn. Hi havia pans, a l'aparador i als prestatges interiors, de diverses de formes i mides: allargats, rodons, petits, més grans. «Imagineu-vos si encara queda pa a aquesta hora de la tarda, com deu ser al matí?» Sentíem la flaire característica de la fleca, que s'abocava des de la porta, i teníem la sensació que aspiràvem els perfums del palau de la reina de Saba.

A mesura que ens anàvem endinsant pels carrers, el *crescendo*, wagnerianament, augmentava. Un tros enllà del forn, observàrem un grup dels nostres, immòbils, silenciosos, mirant enlaire, la boca mig oberta. Semblava com si haguessin acabat de descobrir un planeta nou o un cometa insòlit. Quan ens hi apropàrem més, vam comprovar que no admiraven cap prodigi sideral. Estaven esbalaïts contemplant el sostre d'una botiga de queviures del qual penjaven dues o tres dotzenes de pernils. L'admiració els tenia muts. Només quan, després d'una estona de contemplació, reprenguérem la marxa, un va pronunciar: «Nois, això sí que són *palabras mayores*». Després vingué el cop de les pastisseries. Eren exhibits als aparadors uns pastissos circulars que s'aproximaven al pam de diàmetre, que era possible d'engolir feliçment, sense carnet ni aval ni targeta de racionament ni instància *debidamente reintegrada*. Només calia disposar de vint-i-cinc cèntims, i es podia elegir entre gustos i ingredients diversos. Vam adonar-nos que era un sistema de berenar molt típic del país. La gent anava a la pastisseria, se'n menjava un, o rarament dos, i quan havien acabat s'instal·laven davant una petita pica de marbre, amb una aixeta, que oferia vasos al voltant i beviem aigua. Molts anys més tard, viatjant per Portugal, vaig comprovar que aquest sistema de berenar l·laminadura és una tendència de l'oest peninsular. Cal saltar fins a l'Europa central —Alemanya, posem per cas— per a trobar un costum semblant. No és l'únic punt d'enllaç que, amb els anys, he descobert entre novetats de Zamora i del món portuguès. També tenen en comú, per exemple, la profusió de dones sorprenentment peludes, amb bigotis impressionants.

Però tornem a aquella tarda. Quan ens anàrem trobant amb els altres companys camí de la caserna, de retorn, a l'hora de sopar, finit el temps de passeig, tothom feia comentaris semblants. Tothom parlava, meravellat, de l'abundància de menjar, que lligaven amb els records d'infància d'abans de la guerra. Un dels companys feia càlculs matemàtics. Havia decidit que limitaria la correspondència a la família a una carta mensual. Tots els altres dies podria despendre el «sou» que li corresponia com a soldat, vint-i-cinc cèntims, adquirint un dels famosos pastissos circulars, dels del berenar. Havia calculat que els mesos de trenta dies se'n podia menjar 29, i els mesos de trenta-un dies n'endraparia 30.

Extraordinari programa. Un altre no s'havia limitat a càlculs teòrics: havia després tot el seu capital, que era una pesseta, i n'havia engolit quatre, un rere l'altre. «Deus estar fins dalt», comentà algú. «Ja no caldrà que sopis». «Què dius, desgraciat? Que no soparé? Per qui m'has pres? Devies ser un *enxufat*, tu, amb els *rojos*. He estat un any i mig passant gana, menjant porqueries, i encara a miquetes. Imagina't si, tot i amb els quatre *pastels*, no soparé.»

La filosofia d'aquella tarda de descobertes extraordinàries la resumí un, quan ja ens aproximàvem a la porta de la caserna: «Saps què et dic? Els admirava molt, veient que sempre ens guanyaven batalla rere batalla. Però ara, vista la manera que *jalaven*, no té cap mèrit. Així qualsevol guanya una guerra».

Passada la commoció de l'abundància del menjar, anàvem descobrint altres aspectes d'aquell món. Ens resultava enormement exòtic. Per començar, detalls si voleu secundaris, però que ens sobtaven. Per exemple, les cigonyes. Aquesta mena d'ocell que té una geografia tan estranya. Hi ha una frontera que va del nord al sud de la Península i que la travessa, aproximadament, per la meitat. A l'est d'aquest línia no hi ha cigonyes, a l'oest són normals durant l'època que viuen a Europa. Al capdamunt dels campanars de les esglésies no acostumava a mancar-hi el niu. Enorme, considerant les dimensions dels nius del ocells que nosaltres coneixíem. Tampoc no estàvem habituats a veure volar una au d'aquelles dimensions. Les cigonyes, si d'una banda ens eren simpàtiques i ens reconfortaven amb la companyia, de l'altra ampliaven la sensació, sempre latent, que se'ns havien endut a un país estranger.

Les victòries militars, segons com, poden provocar resultats negatius. Es paguen. A vegades amb coses que no són gaire importants, però difícils, empipadores. A la meua companyia, on els catalans érem la massa més nombrosa, els sergents o els *cabos*, quan havien de passar llista, patien. Sempre s'havia vist que els soldats tenien cognoms com López, Pérez, González. Haver de llegir un darrere l'altre llinatges catalans se'ls feia difícil, calia que s'ho miressin dos o tres cops, i a la fi els resultaven impronunciabils: Xercavins, Campllonch, Sitjà, Trescals. El Tarradell meu presentava també problemes. I tants d'altres. Els sergents més llestos, davant dels casos desesperats, optaren per cantar només el nom de pila —Luis, Pedro—; la resta era sobreentesa.

Alguns sospitaven que aquests noms els havíem adoptat durant la guerra, com un aspecte més de la *rebelión contra España*, per tal de fastiguejar-los. Un em preguntà: «Parlant amb confiança, tu com et deies abans? Devies de tenir un cognom normal, com tots nosaltres. Trobo que el Govern us hauria d'imposar el retorn a *los apellidos de verdad*».

Al cap de poc d'haver arribat, la nostra expedició, alguns dels barcelonins, feren un descobriment: la caserna era equipada amb dutxes. Vam fer gestions per tal de poder-les utilitzar. Malgrat que eren exclusivament d'aigua freda, i la temperatura zamorana a l'abril no animava massa, la gent preferia anar neta encara que hagués de passar una fredorada. Commoció: uns que demanaven poder-se dutxar, i ho feien voluntàriament! Les dutxes eren, o bé una part de la medicina del sistema curatiu del metge del regiment, de Don Dídimio (els seus remeis bàsics eren la dutxa i l'aspirina), o un instrument de càstig, matemàticament definit com un grau inferior a la condemna dels cabells a zero. A vegades els companys agredien verbalment algú cridant: «Que lo duchen, que lo pelen».

La reacció dels catalans davant de la dutxa era absolutament imprevisible. Alguns, comprensius, suposaven admirant-nos que aquella estranya mania era deguda al fet que érem molt esportius. Però hi havia una altra versió, menys falaguera: ens havíem de dutxar perquè estàvem malalts. Els de Barcelona, viciosos, «con los montones de putas que hay allí», estàvem tots podrits per dins.

La revolució a la ciutat fou encara més profunda que a la caserna. Si bé al Cuartel les novetats resultaven sorprenents, quedaven tancades dins d'un espai tancat com si fossin clandestines.

El cas de la ciutat era molt més espectacular. Sempre els soldats havien estat indígenes. Funcionaven segons uns esquemes tradicionals. No s'havia vist mai, per exemple, que un diumenge al matí soldats sense graduació fossin capaços d'entrar als bars fins, els més «elegants», a prendre un aperitiu. Tampoc s'havia vist mai que els soldats sense cap graduació poguessin fer amistat amb les noies distingides de la ciutat, hi passegessin. Era, de sempre, un privilegi dels oficials, com a mínim d'alferes. Nosaltres vam trencar aquesta situació tradicional. Com i per què? Crec que hi jugaren dos factors. Bàsicament, un esquema d'educació: els barcelonins érem gent que havíem passat per escoles de coeducació. Des de petits ens havíem acostumat a tractar noies d'una manera normal. Érem capaços de dialogar sense problemes ni complexos. Al costat d'aquest fet n'hi havia un altre de connotació social. Una part considerable dels soldats catalans que havien arribat a Zamora formaven part de la burgesia, rebien diner abundant de les famílies, tenien cartes de presentació per als grans botiguers de la ciutat, ja que els seus pares eren els que els proporcionaven els proveïments bàsics. S'havia provocat un fenomen nou. Resultava que «els pobres soldats» ja no eren els desgraciats de sempre: eren gent de famílies ben considerades per la societat local. I els que no tenien aquestes connotacions, com a mínim érem gent mínimament culta, entrenats a tractar les noies.

Me'n vaig adonar especialment a l'Hospital Militar. Vaig ser objecte d'una petita operació quirúrgica en un dels hospitals de guerra improvisats a Zamora. Sortint del quiròfan, em portaren a una cambra individual. Els hospitalitzats érem atesos no pas per infermeres professionals, sinó per noies que feien el «servici social» o per voluntàries que s'havien adscrit durant la guerra. Vaig dir a la noia que m'atenia que, per fi, em sentia persona, des del moment que disposava d'una cambra per a mi sol i no d'un d'aquest dormitoris col·lectius, com de ramat. L'endemà em va dir que havia negociat amb la monja, que era el personatge decisiu de l'hospital, de manera que em permetrien mantenir-me a la cambra fins al moment que algú altre sortís del quiròfan, fet que no era immediat. Vaig quedar-me sorprès d'aquella estranya concessió, anòmala. Què havia passat? Aviat ho vaig aclarir.

Els meus companys de caserna o d'hospital no tenien cap noció de tractar noies. A les infermeres, o bé les miraven, cohibits, com personatges distants, com si fossin el senyor bisbe, o bé les consideraven com a dones que aspiraven a tenir al llit, i els feien unes mirades lúbriques als pits o al ventre, que les feien enrojolar. Un tracte normal de nois a noies les impressionava, i estaven disposades a fer qualsevol favor.

Aquesta experiència d'hospital pot fer comprendre tot el procés. La realitat és que un parell de setmanes després de la nostra arribada a Zamora la tradició de les relacions humanes dels soldats del país fou radicalment trencada. Les noies *finas* passejaven pel carrer de Santa Clara, carrer central de la ciutat, amb soldats sense graduació. Un fenomen que no s'havia vist mai, perquè les noies distingides no es tractaven amb homes d'alferes en avall. I encara resultava més curiós que aquests companys de les altes esferes femenines locals resultessin, com aquell qui no diu res, catalans.

Tampoc s'havia vist mai a Zamora que els soldats rasos poguessin resultar econòmicament potents. Alguns dels nostres companys, fills de fabricants, rebien per gir postal cada més unes quantitats increïbles. Alguns mil pessetes, que aleshores eren el doble d'un sou molt bo local. I no era només una qüestió econòmica. Les famílies de fabricants, proveïdores de les botigues més importants, sobretot de roba, havien escrit cartes de recomanació. Els amos dels magatzems locals tenien, ja fos a través del casino ja fos per altres relacions de veïnatge normals, l'amistat dels militars més importants de la ciutat. És clar, va funcionar el mecanisme de les recomanacions. Aquests soldats es trobaven que eren com una elit de la caserna en una situació inimaginable en relació amb els soldats normals dels pobles, uns desgraciats que mai no tingueren la benedicció de ningú.

* * *

Qui ho diria? Fou a Zamora on em concediren definitivament passaport de català.

Qualsevol que fos el grau de consciència nacional de cadascun de nosaltres —hi havia els que ho tenien clar, els que nedaven entre dues aigües, els que, emboirats, no sabien què eren—, la reacció general del país ens va fer entendre moltes coses. *Volens nolens*, vam esdevenir catalans. Nosaltres érem «els altres». Els indígenes eren classificats segons les circumstàncies personals normals. Eren definits com a pagesos o com a gent procedent del món urbà, eren rics o pobres, simpàtics o antipàtics, apassionats dels toros o del futbol, analfabets o no, amb xicota o sense, més o menys afeccionats a freqüentar els prostíbuls. Totes aquestes definicions resultaven secundàries en el nostre cas. Allò que ens definia, en primer lloc, és que érem catalans.

El fenomen el vaig viure anys després a Nova York davant del cas dels negres. Als Estats Units, un negre és, primer de tot, un negre. Les altres connotacions són secundàries: a quina escala social està des del punt de vista de la riquesa o de la instrucció. Els blancs poden tenir posicions diverses. Els comprensius, que assagen de trencar fronteres, que aspiren a una certa igualtat. O els que davant del negre ràpidament toquen ferro. És la mateixa situació en què ens trobarem nosaltres a Zamora. Certament, una part de la societat ens acollí bé, mentre que una altra mostrava reticències, sovint profundes. Però era inimaginable que algú, a l'hora del contacte, saltés per damunt del fet que érem catalans. Definitivament, érem uns altres.

Els italians

Entre els grups d'estrangers que, a part dels moros, havien tingut un paper important en la guerra, no es parlava més que dels italians.

Els alemanys quedaven diluïts. Hitler havia enviat tropes selectes d'especialistes, no grans masses. Tècnics d'artilleria, d'aviació, de tancs, que vivien al marge de la societat, que gairebé no es veien. Els separava de la població civil la dificultat idiomàtica i l'orgull racista. Un company de caserna em va dir: «Són gent que s'atipen de bombons, que no van darrere les noies, que només es dediquen a les putes cares».

El cas dels italians era un altre. Havien arribat massivament, com a infanteria. Se'ls veia arreu. Els catalans, ingressats a l'Exèrcit de Franco, vam quedar sorpresos en comprovar fins a quin punt els italians eren odiats unànimement. Mai no ho hauríem pogut sospitar. Pensàvem que havien de ser considerats com a aliats, estimats i útils.

No els perdonaven els seus èxits en el món femení, fenomen que ja he anotat que vaig descobrir a Barcelona poques setmanes després de la guerra. Les noies els queien als braços, embadalides; es delien per passejar amb un italià. Diré entre parèntesis que el fenomen sembla permanent. Com a vell ciutadà de la Rambla i del sector del port, puc certificar que, quan arriben a Barcelona en les visites rutinàries els vaixells de guerra italians, el panorama es planteja d'una manera diferent del tot que davant de l'estada de representants de la marina d'altres països. Les senyores de l'amor venal del meu barri, quan arriben mariners, exulten. Però quan la visita és de l'esquadra italiana, es posen consiroses. En efecte, l'endemà de l'arribada, veure passejar un mariner amb la noia —normal— que ha pescat en poques hores d'estada és un espectacle corrent.

Als meus companys de Zamora els excitava aquesta manifesta predilecció de les noies: eren devorats per un autèntic complex. Sobretot, deien, perquè els italians eren covards, no eren bons guerrers, i els semblava revoltant que les noies no valoressin en primer lloc la valentia bèl·lica del *macho*. La

venjança era recordar Guadalajara, el fracàs dels italians en l'esforç de llançar-se sobre Madrid en una de les etapes de la batalla per la capital, des del nord-est a partir de La Alcarria. Es podria discutir, em sembla, si la batalla de Guadalajara fou la derrota catastròfica que ells recordaven amb tanta fruïció o fou més aviat una ofensiva fracassada. Sembla que les forces motoritzades del Duce es llençaren endavant amb tanta empenta, amb tanta alegria incontrolada i optimista, que la massa d'infanteria no pogué seguir el ritme i, sotmesa al contraatac, l'avantguarda hagué de tornar enrere precipitadament i en desordre. A l'hora de la veritat, però, si no compliren l'objectiu d'arribar a Madrid, quan acabada la batalla el front es tornà a estabilitzar, els italians havien guanyat terreny. Però el mite era que «fugien cap enrere corrents, corrien *como conejos, como lo que son*, uns covards».

Havien muntat un joc que a nosaltres ens sorprenia: quan estaven davant d'algun soldat italià, procuraven dir en veu alta, perquè l'italià ho pogués sentir, alguna frase en la qual sonés el mot *Guadalajara*: «¿Sabes que la semana pasada estuve en Guadalajara?» O bé: «Tengo una tía en Guadalajara». O: «He ido a Guadalajara a ver a mi novia». Calia plantificar a oïdes dels italians la paraula fatídica: *Guadalajara*. Això els feia feliços.

*La instrucció teòrica*¹⁴⁴

Per a la majoria de companys, analfabets, la *instrucción teórica* era una tortura. Aprenien a muntar i desmuntar el fusell amb els dits àgils, però en canvi no eren capaços de recordar el nom de cadascuna de les peces. Els era molt dur aprendre *las ordenanzas*, el reglament militar del segle XVIII, establert en temps de Carles III, del qual calia saber molts paràgrafs de memòria i entendre termes difícils. Per exemple: els militars, en campanya, podien allotjar-se en cases particulars. La llei de guerra obligava les famílies dels pobles. En aquest cas, el soldat només tenia dret a exigir, a la casa que l'acollia forçosament, «agua, sal, vinagre y asiento en la lumbre». Per què *las ordenanzas* tenien *sabia provisión* que poguessin ser utilitzats aquests productes? Molts, malgrat que ja els ho havien explicat diverses vegades, no acabaven d'entendre-ho mai, no se'n sortien. El sergent els preguntava: *¿Por qué?* Potser perquè el soldat es pogués preparar una amanida. «*Idiota, imbécil de la mierda*. Ja et vaig explicar que era perquè es pogués fer, després d'una llarga marxa, un *baño de pies sedante*».

A vegades, la teòrica prenia aires surrealistes.

El *centinela* no havia de permetre que ningú prengués un croquis o apunts del lloc que vigilava. Quina diferència hi ha entre un croquis i un *apunte*? Silenci general. Altra vegada el sergent se sentia obligat d'aclarir-ho. Ve un espia i fa un dibuix de l'*objetivo* defensat pel *centinela*: és un croquis. Però es pot donar el cas que hi vagin dos, un que s'ho mira i va dictant observacions a l'altre, que ho apunta: és un *apunte*.

L'ofici de guàrdia civil

Potser amb sorpresa d'amics i coneguts, puc donar unes pinzellades sobre la Guàrdia Civil vista des de dins. Cal que expliqui que jo —qui ho diria— he fet de guàrdia civil, he actuat com a membre de la benemèrita.

En el curs de l'any 1939 —i potser una mica després— la Guàrdia Civil de l'antiga «zona nacional» quedà prou desmantellada. La majoria dels efectius foren enviats a la que fou «zona roja», on eren considerats més necessaris. Però es mantenien uns controls severos, i calien forces. La solució fou que molts serveis eren coberts per una parella mixta. S'afegia, a un guàrdia civil, un soldat de les casernes.

144. Títol introduït pels editors.

Evidentment, aquestes parelles mixtes no intervenien en els casos importants, quedaven per als serveis rutinaris. Per exemple, el control de carreteres. Durant tot l'any 1939, hi havia controls de carreteres a l'entrada i sortida de les ciutats. Els automobilistes que circulaven, la gent dels camions i dels carros, els passatgers dels autocars dels pobles, calia que s'identifiquessin als controls. Per a això servien els soldats, que al costat d'un guàrdia civil formàvem la *pareja*.

Jo vaig actuar sovint en aquest servei a les carreteres immediates a Zamora. Hi vaig aprendre molt. El guàrdia i jo ens passàvem hores i hores junts, allotjats —és un dir— dins d'una barracota de fusta, minúscula. De cotxes en circulaven pocs. I en general eren prou coneguts. Feien trajectes locals quotidians. La problemàtica dels papers era simbòlica, ràpida. Això vol dir que el civil i jo ens avorríem, podíem fer tranquil·lament xerrades llarguíssimes.

Les esposes dels guàrdies civils eren piadoses. No s'oblidaven de posar, al costat del *bocadillo* del marit, un entrepà de xoriço *para el pobre soldado*. Actuaven amb el sentit de solidaritat típica dels pobres, de la gent que ha passat gana o se l'han vist a prop. Em vaig alimentar suplementàriament, durant setmanes, gràcies a la caritat d'aquelles bones dones desconegudes. Les llargues, inevitables converses amb els meus companys de *pareja*, m'obrí portes sobre el coneixement de la mentalitat de la guàrdia civil, sobre algunes petites interioritats de la vida del *cuervo*.

Procurava que s'expliquessin. No és fàcil l'ocasió de tenir a mà les possibles confidències d'un guàrdia civil. En general, però, eren austers, discrets, mantenien les distàncies, en una relació correcta, de *compañeros*. Parlàvem de banalitats, del temps, dels menjars típics dels seus pobles. En algun cas es deixaven anar. Recordo que una tarda un m'explicà com i per què havia entrat al *cuervo*: la tragèdia del *jornalero agrícola*. Calia cercar una sortida. El treball del camp era dur, desafiant el sol, el vent, la pluja, treballant de sol a sol, per una gratificació escanyolida. Però sobretot, quan no es tenia terra pròpia, hi havia el problema, terrible, dels dies sense feina. A l'època baixa dels treballs agrícoles, que durava mesos, què podia fer un home que encara era a la plaça del poble a les nou del matí, que no havia estat llogat? Un altre dia de fam.

Les solucions, les sortides. Ell les tenia perfectament classificades. Hi havia les dues «altes», les òptimes. Et podies fer capellà o guàrdia civil. Entrar al Seminari, deia, era com deixar-se castrar. Quedaves al marge de les dones, malgrat que alguns s'engiponen *sus apaños*. A més, era indispensable ser molt intel·ligent, tenir una gran capacitat d'estudi, perquè *los atiborran de latines*. Sí, menjaven bé, eren respectats, eren personatges, però a canvi de què?

La solució de la Guàrdia Civil la trobava més assequible, dins de la noblesa del càrrec, perquè es tracta del *cuervo de mayor prestigio de España*. En efecte, també calia una gran cultura: saber llegir, escriure, fer *partes*, però no exigia l'esforç intel·lectual del capellà, i podien casar-se i tenir fills, com Déu mana.

La solució militar era la intermèdia. El soldat podia decidir el *reenganche*, quedar-se a la caserna. Saps què vol dir això? Que durant anys seràs *soldado de primera*, després *cabo* i et tocarà aguantar milers de cabronades, perquè a la mili fins que no ets *sargento* no ets ningú, no ets res. És clar que, malgrat tot, això ja et situa alt, perquè un militar, encara que sigui sense graduació, sempre serà *superior a un paisano*, i a la llarga arribes a sergent. Però el procés és massa lent.

Quedaven finalment les solucions degradants, sempre millors que la del *jornalero* del camp però poc nobles, no aptes per a un *hombre de verdad*. La d'ingressar en un organisme oficial com a porter o conserge —*viven bien, y con uniforme*— però no deixen de ser *subalternos*. O la de fer-se criat dels rics. Ara això es posa bé, perquè els *señores* acostumen a adquirir cotxe i et pots fer xofer; de més a més et paguen el vestit, però és un equivalent de ser minyona de servei en masculí, no ens enganyem.

Amb mentalitat de català, estava bocabadat que no es pogués preveure que l'assalariat del camp, per a escapar-se de la seva condició miserable, no pogués veure la solució d'intentar aprendre un ofici.

Els paletes, els fusters, els mecànics, com si no existissin. El treball manual, fenomen d'un altre planeta.

Si podia tenir la visió optimista de l'home que sorgia dels problemes del camp, del *jornalero*, que s'havia redimit gràcies a la Guàrdia Civil, també vaig tenir ocasió de conèixer els petits drames íntims del *cuerpo*.

Un altre m'explicava la possible tragèdia dels diumenges. Vivia a la *casa-cuartel* amb la família. Les festes, després de dinar, programaven la sortida. Però calia passar per la inquisició de la porta on comprovaven els uniformes, que calia que fossin impecables. Les sabates no prou brillants, un botó que penjava una mica, provocaven la catàstrofe: les *botas*, el *botón* o el que fos, *para adentro*.

Calia tornar cap al pis sense poder passar per la porta. El guàrdia, deprimat; la dona, ensulsiada —se sentia culpable—; les criatures, amb ulls de be, tristes o revoltades. Era inútil que mitja hora després, el *número*, amb la dona i els fills, resultés apte per a passar el control amb les seves sabates que enviaven efluis lluminosos, o amb el botó més sòlid que les piràmides d'Egipte. L'escena prèvia no tenia remei. Quedaven tots humiliats, malgrat que arribessin a temps a la sessió de cinema. Els havien rebentat moralment la tarda del diumenge.

Petita introducció a Euskadi

De l'Hospital de Zamora m'enviaren a Toro, on hi havia una institució hospitalària militar dedicada a convalescents. Era un gran edifici, als afores, que una devota havia fet construir per a finalitats eclesiàstiques —un asil per a capellans vells o una cosa així— i que encara no s'havia posat en funcionament. Durant la guerra fou habilitat per a hospital.

Em va rebre una monja catalana, una barcelonina de barri popular, que s'havia passat anys rodant per hospitals de Castella. De seguida em manifestà que estava molt contenta: feia temps que no tenia l'ocasió de sentir parlar català i això l'emocionava. Malgrat la seva fama de dura i geniüda (com vaig saber després a través de les infermeres), fou molt cordial. Va confessar-me, tot seguit, que era una gran devota de la Mare de Déu de la Mercè.

I amb aquell sentit pràctic que tan sovint tenen les monges, demostrant que sabia més de pobles de la Península que la majoria dels polítics i dels savis, va dir-me: «Et posaré a la sala dels bascos. Tinc una sala de vuit llits. Hi ha set bascos. Pobres, estan més bé si els tinc tots junts. L'altre llit pot ser per a tu. Oi que estàs content?». I, sense esperar la resposta, afegí: «A canvi, em faràs un gran favor. Així que tornis a Barcelona, aniràs a la Mercè i resaràs una salve, de part meva, davant de la Mare de Déu. Abans de començar l'oració diràs: “És de part de la *monjita* —ho digué en castellà i amb aquest diminutiu— que vaig conèixer a Toro”. No cal que afegeixis res més: la Mare de Déu ja t'entendrà».

Em va acompanyar a la sala i, dirigint-se als que havien de ser els meus companys, els va dir: «No diréis que no os cuido. Os traigo un catalán». I assenyalà el meu llit, buit. Els bascos no van dir res de moment. Però així que jo vaig deixar la meva maleta de fusta, típica de soldat, al costat del llit i la monja, en anar-se'n, ajustà la porta, explotaren renegant i vociferant paraules porques. Jo vaig quedar fred: no m'esperava aquella rebuda. Però de seguida vaig entendre que era favorable. Era una forma de manifestar que estaven contents. Em van explicar que fins feia pocs dies el que seria el meu llit havia estat ocupat per un castellà, un espanyol que els tenia cohibits. Aquests dies darrers, que només eren bascos, s'havien sentit a casa, lliures. Temien que vindria un altre *español*. Com que hauria estat

massa sort que els hagués caigut un company basc, la solució catalana la trobaven correcta. Era evident que no es podien imaginar que un català pogués haver resultat botifler.

Tots eren nacionalistes. Convalescents de ferides de guerra. Tots havien estat combatents de l'Exèrcit eusquera. Encara no veien clar quina seria la seva història en sortir de l'hospital: els pesava damunt el cap l'espasa de Dàmocles d'un possible procés, potser la presó. Un d'ells va explicar-me que tenia un germà, antic *gudari*, que havia estat condemnat a mort. Li havien passat la pena de trenta anys a un penal andalús (Puerto de Santa María, em sembla), on vivia en condicions duríssimes. Només li era tolerat escriure una vegada al més una carta lacònica. Ell l'alternava un mes per als pares, l'altre per a la promesa, que, al poble, se li conservava fidel. «Ves a saber com acabarem nosaltres, el dia que ens donin l'alta.»

La bona acollida que vaig tenir, per part d'ells, davant el perill que els hagués caigut a la sala un «espanyol», no salvava que fossin molt crítics envers nosaltres. Ens acusaven, sobretot, de dos fets. Primer, que els catalans ens haguéssim dedicat —imbècilment, deien— durant els primers mesos de la guerra, a cremar esglésies i matar capellans en lloc d'haver-nos llançat amb ímpetu, furiosament, Ebre amunt. Opinaven que si, durant la primera fase de la guerra hagués estat possible enllaçar Catalunya amb el País Basc, per damunt l'Aragó i de Navarra, Franco difícilment hauria pogut triomfar. I, en segon lloc, trobaven increïble la facilitat amb què havia estat feta l'ofensiva franquista final contra Catalunya, la feblesa de la resistència; quan tot estant tot perdut, era l'única carta que encara creien viable, ja a la desesperada.

Retreien que els catalans no haviem estat capaços de constituir un bloc nacional coherent davant de l'«enemic espanyol», que ens haviem dividit en rics i pobres, que haviem contribuït a provocar que Europa se'ns girés. Ells, asseguraven, abans que tot, havien sabut ser bascos, havien jugat a fons la revolució nacional. Nosaltres no.

*La divisió provincial*¹⁴⁵

L'experiència de Toro em va permetre comprendre un fenomen que, si bé no és inèdit, em sembla que no ha estat prou valorat: la importància de cara al futur de moltes ciutats hispàniques de la divisió provincial organitzada per l'Estat durant la tercera dècada del segle XIX. Aquest fenomen té dos aspectes. Per una part, una projecció que podríem dir moral, de prestigi, propagandística. Per l'altra, unes realitats concretes projectades directament sobre cadascun dels nuclis urbans.

La divisió provincial fou, com tothom sap, una vulgar imitació de la francesa, un invent que trencava les tradicions històriques, un assaig de divisió en fred, estructurada per un estat que volia ser nou, unificat i funcional. Però hi ha una diferència bàsica: els noms. Els departaments francesos foren batejats, sobretot, per accidents geogràfics, prenent com a etiqueta, principalment, els rius. El sistema madrileny no seguí la mateixa tècnica: foren donats com a noms de bateig els de la ciutat considerada capital de província. Resultà que les ciutats elegides projectaren el seu nom damunt de tot el territori. Això vol dir que els noms d'unes determinades ciutats marcaren un territori general. Aquests noms han quedat magnificats, són els que aprenem de criatures a l'escola, els que són utilitzats a l'hora d'escriure al sobre d'una carta.

Un segon punt pertany més directament al destí urbà que cada ciutat ha tingut des d'aleshores, i cal no oblidar que d'això ja fa molts anys, pels volts d'un segle i mig, durant quatre o cinc generacions. La concentració dels elements administratius damunt de cada capital de província, fet que oscil·la des

145. Títol introduït pels editors.

del Govern Civil fins als instituts de segon ensenyament, passant per totes les delegacions ministerials o subministerials imaginables, ha produït que, com a bolets, hagin nascut nombrosos edificis oficials que han contribuït a donar caràcter urbà a les capitals de província. I la cosa va més enllà: s'han convertit en centres de comunicació de ferrocarrils i carreteres. I no cal dir com a eix dels serveis de correus, de telègrafs o de telèfons.

Aquesta situació provoca determinades circumstàncies. Si prenem l'àrea de la Mancha, d'estructura netament rural fa dos segles, les capitals de província, convertides en les úniques ciutats reals, depenen de l'elecció més o menys arbitrària sobre un territori no urbà. Només cal circular amb els ulls oberts per Albacete o per Ciudad Real per a adonar-se que la capitalitat provincial, amb totes les seves repercussions, és allò que ha fet néixer una ciutat sobre un antic nucli rural. Però el cas és molt diferent a Castella la Vella, a Lleó, etc., territoris que tenien una certa densitat urbana.

No voldria discutir, ni en tinc bases, quines foren les diferències de qualitat i importància urbana entre Zamora i Toro, de l'edat mitjana al segle XVIII, però sí que resulta evident que la diferència que es manifestava l'any 1939 era el resultat que Zamora havia estat elegida com a capital de província i Toro no. Em sembla que és un paral·lelisme que seria possible d'aplicar, per exemple, al cas de Guadalajara-Sigüenza o al de Jaén-Úbeda.

Vet ací un tema que ha estat poc comentat. Vaig tenir-ne una conversa il·lustrativa amb un castellà destacat, amb Dionisio Ridruejo. Durant l'època que era retingut a París, mig exiliat, després de la famosa reunió de Munic, vaig tenir ocasió de parlar-hi llargament. Un dia sorgí el tema en la conversa. Ridruejo, quan sentí els meus comentaris, feu un bot a la cadira. Ell era, precisament, fill d'una mena de Toro, i encara superior pel fet que es tractava d'una ciutat episcopal però també momificada per la divisió provincial del XIX: era d'El Burgo de Osma. Estava desconcertat que fos precisament un català que li plantegés un fenomen de la seva Castella tan viu, tan decisiu. Em va confessar que sovint havia pensat en aquest tema del destí divers de les ciutats derivades de la maniobra de la divisió provincial, i em manifestà que mai cap castellà n'hi havia parlat. Ell ho veia molt clar, en tenia una experiència vital i directa. Afegia altres casos, com per exemple Trujillo. I manifestava que de tot això els *jerifaltes* de Madrid (és igual que fossin de l'època de la monarquia, de la República, o de Franco) no en tenien «ni puñetera idea». Però la cosa més dramàtica, deia ell, és que els seus amics polítics o intel·lectuals tampoc.

Descoberta de Madrid

Cap a finals de l'estiu del 1939, quan acabava la meva estada a l'Hospital Militar de Barcelona i havia de retornar a la caserna de Zamora, vaig decidir que valia la pena de passar per Madrid i de conèixer la ciutat. Com que jo aleshores no fumava i el meu pare no havia fumat mai, havíem après d'utilitzar el racionament de tabac per a suborns elementals. Amb aquesta tècnica resultà fàcil que m'acordessin el passaport militar de viatge via Madrid i no pel camí del Duero, que ja coneixia. Amb tota la barra, vaig decidir que dedicaria tres dies a conèixer Madrid. Els trens als quals els soldats tenien accés eren limitats: no era permès utilitzar els millors i sovint els sinistres vagons de tercera que ens haurien de correspondre anaven pleníssims. Era corrent veure a les estacions, estirats pels bancs o per terra, soldats que esperaven un comboi apte. Així, doncs, no es podia preveure quant temps calia estar viatjant per a resoldre una distància com la de Barcelona a Zamora.

Si París bé val una missa, vaig decidir que Madrid podia valer uns dies de calabós si arribava a la caserna amb massa retard. Entre parèntesis, diré que la meva experiència de Madrid em sortí barata. Quan vaig arribar tard a Zamora, no em ficaren al calabós. Me'n vaig sortir amb un simple escàndol

verbal d'un oficial de no recordo quin grau, que m'acusà reiteradament d'*imbècil* i de *soldado de mierda*, definicions que vaig entomar impàvidament com qui sent ploure.

Em fou possible, doncs, conèixer Madrid. Quan encara no feia mig any que s'havia acabat la guerra. Un nucli urbà aleshores depriment: brut, polsós. Si bé no hi vaig trobar tantes cases enfonsades per les bombes i els obusos com m'hauria pogut esperar —donada la pressió de la propaganda de guerra—, les ferides arquitectòniques dels obusos i les bombes de l'aviació eren prou visibles. Hi havia encara sectors famosos de combat com, per exemple, els de la Ciutat Universitària, que es conservaven en la mateixa situació del moment final. Un paisatge terriblement desolat, amb els arbres mutilats, esventrats els edificis universitaris. Es mantenia intacta la situació de la guerra. Aquella zona havia estat víctima d'una llarga i terrible batalla de trinxeres i mines. Havien organitzat una mena de sinistre circuit turístic, de manera que els visitants —bàsicament indígenes de la ciutat— poguessin identificar les línies dels combatents. A les trinxeres, encara intactes, hi havien plantat uns cartells, «Ellos, nosotros», que indicaven quina havia estat la línia del front en els darrers temps.

Vaig passar un parell de nits dormint en una pensió de l'àrea d'Atocha (on m'havia dut un soldat, conegut accidentalment al tren) que semblava resumir el panorama enfonsat d'aquell Madrid. Hi havia la brutícia característica. En cada cambra, tres o quatre llits. A la zona d'Atocha qualsevol xicot amb uniforme de soldat era perseguit per ramats de prostitutes desmanegades i famèliques. Madrid no havia sorgit encara de l'espectre de la gana. La gent popular, l'única amb la qual jo podia tenir contacte amb uniforme de soldat, estaven enfonsats, vivien immersos en la misèria —no calia més que veure com vestien— amb el complex d'haver perdut la guerra, amb complex de culpabilitat.

Ara sembla estrany. Però en aquells anys d'immediata postguerra es produí, a l'*Espanya nacional*, una mena d'ofensiva contra Madrid. Gent de les ciutats que havien estat franquistes essencials —Valladolid, Burgos, Salamanca (no conec el cas de Saragossa)— reaccionaren contra el vell centralisme imperialista de Madrid, consideraven que s'havia d'acabar, que havia estat excessiu. Fou un xarampió que passà ràpidament. Qui es podia imaginar, aleshores, el Reial Madrid del futbol com la quinta essència d'Espanya? O l'obsessió dels governs de Franco per tal de convertir Madrid en una ciutat enorme, el gran centre econòmic i industrial peninsular? L'any 1939, quan jo posava els peus a Madrid per primera vegada, el fenomen era imprevisible. Els «rojos» encara eren «dolents».

Ara, quan soc a Madrid, quan descobreixo la ciutat enorme, amb característiques manifestament sud-americanes, el resultat d'aquest producte del mig segle darrer, no em sé avenir d'aquell primer contacte.

És un testimoni —entre tants altres— de la dificultat d'actuar de profeta. L'any 1939, qui s'ho hauria pogut imaginar?

M'acabo de referir a la descoberta del Madrid d'aquell moment, del Madrid de la immediata postguerra del 1939. Però d'aquest primer contacte, que fou ampliat a finals del mateix any quan tornava a Barcelona ja llicenciat provisionalment, un altre aspecte em va impressionar. No es tracta de la degradació¹⁴⁶ de la ciutat en aquell moment. És un fet que prové d'una trajectòria històrica més profunda. Madrid havia estat durant segles la capital d'un dels més grans imperis que han existit al món, perquè la frase tan divulgada que en els seus territoris no s'hi ponía el sol —en més o menys extensió hi participaren tots els continents— és veritat.

146. «degradació» a l'original manuscrit.

Quan es compara Madrid com a centre urbà amb altres ciutats europees que han tingut un paper històric aproximadament semblant, la sorpresa és enorme. Londres o Constantinoble, París o Roma —tant la Roma de l'Imperi romà com la dels papes— manifesten la seva funció de grans capitals del món. No cal tenir-ne informació prèvia. Només cal passar-hi amb els ulls oberts. Si un arqueòleg de l'any 4000 excava les ruïnes de Madrid, no podrà comprendre que aquella ciutat hagués estat el centre d'un gran imperi mundial. L'urbanisme no ho justifica. Em va impressionar que el Madrid més monumental no fos altra cosa que un reflex francès. El Madrid més espectacular és una herència dels Borbons. Això és vàlid per al finíssim Passeig del Prado o el de la Castellana, que resulta que és del temps de Carles III. La baluerna del Palau Reial també és borbònica, una mena de Versalles aigualit. Un es pregunta què passà durant l'època dels Àustries, durant el moment més esplendorós de l'imperi. Sí, és clar que hi ha la Plaza Mayor, un espai noble, considerable, elegant. Però certament no és la plaça més gran de la capital d'un imperi mundial. L'única cosa que demostra què fou Madrid en el passat no és un fet urbanístic: és l'extraordinària, enlluernant, col·lecció de pintura del Museu del Prado, que deriva de les col·leccions reials. Cal anar lluny, a l'Escorial, per tal de trobar un edifici que respongui a magnituds imperials. És curiós que l'impacte colonial americà, fabulós, sigui més fàcil de trobar-lo en petites ciutats, posem per cas Càceres o Trujillo, on l'aventura dels *hidalgos* i dels aventurers es petrificà en palaus senyoriais. Però en aquest cas som en l'àmbit de ciutats petites, secundàries, no de l'urbanisme, que semblaria inevitable, d'una gran capital.

La caserna: retrats de passaport

Ja que Josep Pla m'ha fet l'honor d'incloure un text inèdit meu, lletra per lletra, amb afegidures minúscules de la seva ploma, a l'*Obra completa* —la biografia de Bosch Gimpera dins els *Homenots*—, en sento autoritzat a plagiar un títol d'ell, «Retrats de passaport», que pot anar bé a aquests esbossos ràpids d'alguns companys de caserna.

A la companyia, entre un centenar de xicots, les tres quartes parts no sabien ni llegir ni escriure ni signar. Els altres, els minoritaris, érem qualificats d'*alfabetos*. Teníem, com a excepció, el savi, un estudiant de magisteri, fill de Toro, que tenia moltes pretensions i es presentava amb orgull. Ja des de les primeres converses no ho vaig veure clar: em semblava que els coneixements li trontollaven, i m'ho confirmà un dia que ens trobàrem pel carrer. Capitanejava un petit grup de companys que badoquejaven davant de l'aparador d'una de les ferreteries més importants de la ciutat. Hi eren exposats fognets elèctrics, d'aquells amb la petita resistència enrotllada com un cargol —una novetat, la irrupció de la tecnologia moderna elemental a la Castella del *noventa y ocho*. Quan vaig sentir que, doctoral, explicava que allò eren *motores*, se'm confirmà tot el que ja havia sospitat.

Però el seu fort era la informació sobre els idiomes. Al món, explicava, hi ha moltes llengües, com el francès, l'anglès, l'alemany... Són d'estar per casa. Quan cal parlar en moments solemnes, en públic, tothom utilitza només el castellà. Això es veia molt clar, per exemple, en el cas de Hitler o de Mussolini —noms que aleshores omplien els diaris, ja que érem als primers mesos de la Segona Guerra Mundial. Jo li insinuava amb prudència (perquè, segons com, s'ho hauria pres malament i m'hauria dut maldecaps molt greus) que potser no era ben bé així, que jo tenia entès que Hitler parlava alemany i Mussolini italià també quan feien discursos. Ell, excitat, arplegava un periòdic. «Mira, llegeix: "Hitler ha dicho"», i seguia amb el text en castellà. «“¿Dónde señala que ha sido traducido? ¿Dónde lo pone? Hala, coño, lee ¿Me lo quieres explicar”? La gent, a casa seva, “hablarán lo que les dé la gana, pero en público, oficialmente? Vaya hombre!”».

Assegurava que només hi havia hagut una excepció en tota la història: Jesucrist, que, com tothom sap —deia—, parla sempre llatí. Per això és la llengua de «Nuestra Santa Madre, la Iglesia».

El pobre gallec

Era curt de gambals. Dificilment arribava al vespre sense haver rebut alguna bufetada d'un sergent o d'un cabo. El seu martiri eren les sessions d'*instrucción teórica*. No va poder arribar a aprendre el nom complet de Franco i els tractaments que li eren deguts. Els sergents s'exasperaven. Van decidir que li ho farien entrar al cap amb la violència. El feien posar dret, en posició de fermes, al centre de la sala. «Cómo se llama el Generalísimo?» Ell, amb cara de terror, preveient què li venia al damunt: «Franco». I el sergent: «Excelentísimo» (bufetada), «Señor» (bufetada), «Francisco» (bufetada), «Franco» (sense bufetada), «Bahamonte» (la gran bufetada final). L'escena es repetia moltes tardes. Quan vaig deixar la caserna no havia aconseguit de retenir ni el *Francisco*, ni el *Bahamonte*. Hi devia arribar algun dia? Potser l'anaren turmentant mesos, anys, fins a l'hora del llicenciament.

El carlí

Teníem un exemplar de carlí, autèntic. Era un dels xicots més intel·ligents i amb més cultura de tota la companyia. I un excel·lent company. Podia haver estat un dels protagonistes anònims de *Per qui toquen les campanes*, la novel·la de Hemingway. Enrolat voluntàriament des de les primeres setmanes, havia fet tot el temps de guerra al mateix escenari, a la serra de Segòvia, d'on era fill. Exhibia, sense ostentació, a l'avantbraç de la guerrera tres signes de forma angular, daurats, símbol d'haver estat ferit. Havia caigut tres vegades, cap massa greu. M'explicava molts detalls de la guerra en aquell front tan peculiar. Era un cas típic de xicot format dins els esquemes mentals dels capellans. S'hi sentia identificat, els defensava sempre a les converses. Tenia una consciència molt profunda del món eclesial, mostrava reticència davant els *castrenses*. No creia, per exemple, que per a fer-se simpàtics davant la tropa haguessin de renegar o dir paraules gruixudes, com feien habitualment —així intentaven trencar la barrera—, o de beure molt vi per demostrar que *los curas también eran hombres*. Creia que la desamortització del segle XIX havia estat un robatori majúscul i una catàstrofe per al país.

Fou la primera vegada que vaig tenir ocasió de conèixer de prop un home jove, del meu temps, que tenia com a ideal polític el retorn de la societat a l'edat mitjana. Quan feia una temporada que ens tractàvem, vaig entendre per què de seguida m'havia acollit amb simpatia: els catalans, m'explicà, havíem fet un bon paper en les guerres carlines del segle passat.

El socialista de Salamanca

Del centenar de xicots que formaven la companyia, era un dels pocs, dels escassos, políticament definits.

Era socialista. Havia heretat del seu pare l'ofici i la ideologia. Era tipògraf. El seu pare també havia treballat en una impremta. Com tants obrers del ram de les arts gràfiques, tenia una formació política superior a la de tants altres proletaris, adquirida pel contacte amb la lletra i els llibres de la feina. Havia estat un seguidor entusiasta de Pablo Iglesias, fet que li costà la vida. Va ser afusellat, als primers mesos de l'*Alzamiento* per la militància socialista.

El fill havia mamat les seves idees, se sentia més fidel que mai al socialisme després que el pare fou assassinat.

Calculant que jo, com a català, ho entendria més que els altres companys de caserna i que no el traïria, m'ho confessà al cap de pocs dies de conèixer-nos.

S'establí entre nosaltres una mena de solidaritat. Segons el prisma d'un xicot de Salamanca, resultava clar que, a qui podia confiar-se, era a un català. Per això mai més no he oblidat que un dia va dir-me: «A este cabrón, al fascista de Franco, no le podemos negar una cosa en su favor: por lo menos ha acabado, para siempre, con el problema catalán. No podemos negar que ha borrado a los catalanes del mapa».

Quan va adonar-se a qui ho deia —m'ho deia a mi— ja havia fet tard.

Vaig poder comprovar que li sabia greu.

Però em va donar una gran lliçó.

El mexicà

Tenia una història molt instructiva.

Era un mexicà de debò, fill d'una família d'origen castellà, enriquida, que s'havia enfilat, ben situada socialment. Passà la infància i l'adolescència sentint cantar al seu pare les meravelles, les glòries d'Espanya, la *Madre Patria*. Quan li arribà l'edat del servei militar, la família va creure que havia de complir, i ell, amb el cap com un timbal de la mítica *Madre Patria*, assentí. Desembarcà emocionat; no preveia la mena de rebuda que li preparaven. Tot just a terra, orgullós d'haver fet la travessia de l'Atlàntic per a incorporar-se a l'Exèrcit espanyol, es presentà a les autoritats militars. Acusat de no haver-ho fet al moment que calia, uns mesos abans —o potser tot el que venia de Mèxic, aleshores, era considerat suspecte— li tallaren els cabells al zero (*lo pelaron*), cosa que li resultava difícil de comprendre i que li produí un trauma —era presumit i tenia uns cabells ondulats, n'estava cofoi. El tancaren al *calabozo*, on s'amuntegaven, en un espai insuficient, un ramat d'homes en promiscuïtat, revoltant, brutíssims, devorats per xinxes, polls i puces, afamats perquè el menjar era infecte i més aviat escàs. S'arrossegà un reguitzell de setmanes de calabós en calabós, si l'un dolent l'altre fatal. Per fi, el cas del mexicà-espanyol de casa bona i de família de patriotes, fou resolt. Arribà prim, mort de gana, esgrogueït, al Regimiento de Infanteria de Toledo, a Zamora, després d'haver-se cagat mentalment, dotzenes de vegades, amb la *Madre Patria*.

El dia que vaig dir-li que era català, no sabia que existíssim. Fou necessari una informació ràpida i aproximada. Era llest, de seguida va comprendre una cosa bàsica. Decidí: «Así que tu no crees en la Madre Patria». Quan sentí la meva resposta («però, alerta, no ho expliquis, no em comprometis»), m'abraçà desafortadament i declarà: «Pues tú vas a ser mi amigo».

I ho fórem. M'era d'una fidelitat devota, una mena de *fides iberica*. No va parar fins que aconseguí tenir la *colchoneta* al costat de la meua i compartir la *taquilla* (l'armariet encastat). Si se li hagués aparegut el dimoni i li hagués declarat que no creia en la *Madre Patria*, s'hauria fet íntim del més conspicu dels representants de l'infern.

Explicaré com va esdevenir famós.

En aquell temps el món de la navegació transatlàntica, com el dels grans vaixells de tots els mars, era muntat sobre el sistema de prestigiar les companyies navilières i d'entretenir els passatgers, que es passaven molts dies a bord amb una cuina excel·lent i abundant. En començar cada àpat, apareixia sobre la taula una llista impresa amb una col·lecció inacabable de plats. Des dels entremesos, diversos, fins als postres, també molt variats, hi havia deu o dotze plats. Es podia demanar, en teoria, tot sense limitació numèrica. En teoria, naturalment, perquè per a devorar la carta completa hauria calgut tenir un estómac de la mida de la caldera del transatlàntic o gairebé. I el panorama no era limitat a la

classe de luxe. Anys després, vaig fer-ne l'experiència en classe «turista», és a dir, de segona, navegant de Nova York a Le Havre en un transatlàntic britànic.

Un dia el mexicà tingué la debilitat d'explicar a uns companys l'orgia del menjar durant la navegació. Quedaren meravellats, però no se'l van acabar de creure. Ell era ordenat i conservava papers. Havia recollit uns quants menús impresos com a record. No volent passar per mentider, va treure una d'aquelles llistes i em demanà que la llegís en veu alta davant d'un grup, nombrós, d'incrèduls. Tot seguit anà a cercar un altre «alfabeto», que no havia estat present, perquè fes una segona lectura, i repetí la maniobra un parell de vegades més. Tots havíem llegit la llista exactament igual, és clar. Era veritat, calia creure-ho.

D'ençà d'aquell dia, en les infinites i insondables hores de tedi de la caserna, amb els homes fastiguejats, avorrits, esgotada la mitja dotzena d'acudits verds que tothom sabia de memòria, quan algú ja havia explicat per enèsima vegada una seva aventura de putes, després del campionat d'escopinades —a veure qui engegava el gargall més lluny, finit per esgotament de la saliva—, sorgia una veu: «Oye, mejicano, cuéntanos aquello de las comidas de barco». Ell tenia paciència, però ja n'estava una mica tip. «Altra vegada? Si ho sabeu tots tan bé com jo.» Però la veu insistia: «Va, hombre, mejicano, cuenta. Es lo más bonito que he oído en mi vida». I els xicots asseguts, o mig ajaguts, a la *colchoneta* doblegada disparaven l'orella àvidament. «Pues mira lo que ofrecían, y lo podías comer todo». I recomençava la lletania fabulosa dins d'un silenci expectant, religiós.

Les putes de Zamora

Dins del regiment, a la caserna, hi havia una sèrie de serveis que anaven repetint, segons un ritme, per les *compañías*. Es tractava de guàrdies, de la cuina, etc. Hi havia un servei especial, al carrer, que en deien, amb de manera arcaica, *vigilancia de calle y plaza*. Correspon a allò que en termes actuals en diríem policia militar. Calia sortir al carrer i vigilar que els militars no s'extralimitessin. Volia dir treure el nas als bars i a les tavernes, passar alguna estoneta al cine o a qualsevol altre espectacle públic, controlar els prostíbuls. Era, evidentment, el servei més còmode i més envejat per una bona part dels soldats. No pas per tots. Als més desgraciats els feia por: temien la possibilitat d'haver-se d'enfrontar amb algun oficial embriac.

Durant mesos, jo vaig ser molt sovint assignat a aquest servei. L'oficinista de la meua companyia, l'únic català de la unitat, m'hi *enxufava* sistemàticament. I la resta dels companys, que haurien pogut protestar, hi estaven d'acord, perquè pensaven, generosament, que era la manera indirecta de pagar-me, d'agrair-me, el fet que jo m'havia constituït en l'escrivà de gairebé tots: era qui els llegia les cartes que rebien i que, benèvolament, les responia perquè, com he dit, gairebé tots eren analfabets. Aquesta doble circumstància explica el meu ofici sistemàtic a la policia militar, i d'ací deriva l'aventura inesperada que m'esdevingué als prostíbuls.

Els de la vigilància, als prostíbuls, no hi tenien gens de feina. Els incidents protagonitzats per militars eren escassos. Però els soldats aprofitaven el dret d'entrar-hi, els agradava mirar-se les dones. S'estaven una estoneta palplantats com estaquirots, devorant-les amb els ulls. Elles no dissimulaven el menyspreu. Assegudes al voltant de la *mesa camilla*, mineralment ensopides, sovint no es prenién ni la molèstia de respondre la salutació, el bona nit.

Una vegada, en passar la porta, m'arribà un comentari despectiu: «Vaja, ja són aquí aquests fastigosos *mirones, desgraciados*». Sense pensar-ho gens, em vaig permetre una petita arenga. Sí, tenien raó, érem uns desgraciats, «estamos tan jodidos como vosotras». Els uns i les altres érem gent que *ellos*

havien tirat a la cuneta. Però la mínima cosa que podíem fer els desgraciats era no clavar-nos *patadas* mútuament. «És ben clar que no traureu una pesseta de nosaltres, suposant que tinguéssim diners, que no en tenim; res a fer, estem de servei, però tampoc no us tocarem ni un fil de roba. Teniu un braser. Deixeu-nos escalfar un moment.» Es produí un silenci estupefacte. Vaig pensar: mai de la vida no seràs engegat a la merda tan espectacularment com ara. Però l'al·lusió a la solidaritat i a *ellos* fou, en bona part, compresa. La primera que obrí la boca sentencià: «El soldado catalán tiene razón. Este chico piensa». Reconegut per l'accent, m'havia batejat: *el soldado catalán* fou sempre el meu únic nom mentre vaig circular per *las casas*. L'encarregada, indirectament, assentí: reconegué que feia una *noche de perros*. Devíem estar humitejats i enfredorits. Podíem seure una estona al voltant de la taula i escalfar-nos al braser si no teníem por del sergent o de l'oficial de guàrdia.

Així hauria acabat tot, sense pena ni glòria, si no fos que molts pocs dies després un altre servei de la policia militar em duqué a la mateixa casa. Vaig asseure'm, ja sense demanar permís, amb els peus a prop del braser, indicant al meu company que podia imitar-me. Com de costum, hi havia unes dones entorn de la taula. Però més enllà, a un racó, asseguda del revés a la cadira, amb el cap enfonsat sobre els braços que apuntalava el respall, una noia plorava silenciosament, la llarga cabellera negra penjant. Vaig preguntar a la del meu costat si es podia saber què passava. M'etzibà, com era previsible: «A ti qué te importa». Però de seguida aclarí que no es trobava bé, que estava una mica malalta —malgrat tot, l'altre dia s'havia trencat, o esquerdat el glaç. En efecte, una altra companya amplià la informació. Tenia mal de ventre, «cagaba sin parar» i havia provocat un incident: li havia vingut la urgència quan començava un servei, just al moment que la parella ja eren al llit, a punt. S'havia vist obligada a fugir de la cambra d'una correguda, prement-se el ventre amb les mans. L'escena grotesca acabà malament. L'home, un habitual, escales avall, remugant que no tornaria més, que exigia cases serioses. L'encarregada, furiosa contra ella, «le ha dado de buenas bofetadas». «L'ha vist un metge?» «Un metge? Imposible, está entrapada, endeutada fins al coll, no disposa ni d'una *perra chica* i la mestressa, que hauria de pagar, creu que, de moment, no val la pena».

Encara amb més inconsciència que el dia anterior, vaig deixar anar: «Vols que provi de curar-te?» Dirigint-me a l'encarregada, vaig advertir-li que no demanava absolutament res a canvi: ho feia per agrair el braser i la companyia. La plorosa reaccionà amb vivesa inesperada, alçà el cap i la vaig reconèixer. L'havia observada¹⁴⁷ en altres ràpides «vigilàncies». No perquè fos cap bellesa impressionant: m'havia captat l'atenció la seva fesomia molt de país, com una talla escultòrica castellana, una cara que em recordava les verges i santes que anava descobrint als altars de les esglésies durant les meves visites solitàries. En aquell moment, els ulls enllorats accentuaven els paral·lelismes. (Passats molts anys visitant el Museu d'Escultura de Valladolid, em semblà com si la retrobés.) S'explicà i vaig receptar-li un règim: durant uns quants dies només menjaràs arròs i codonyat —*carne de membrillo*, com diuen ells—, i prendràs unes pastilles, barates. De sorpresa en sorpresa, a Zamora. Cap de les cinc o sis del grup no coneixia gairebé l'arròs. L'identificaven sobretot com unes postres, els platets d'arròs amb llet. En sortir, vaig dir a l'encarregada: «Prova-ho, *igual va y te la curo*, i sàpigues que aquest menjar et sortirà a més bon preu que els ous ferrats de sempre».

Una altra nit, cap a final del servei, poc abans del retorn a la caserna, vaig pujar a la malalta un parell de tubets de Lacteol, que havia comprat, per pocs cèntims, a la farmàcia de guardià tot fent la ronda. «Quan puguis, m'ho pagaràs.» Amb els ulls esbatanats d'incomprensió, muda de sorpresa, només fou capaç de murmurar: «Mi nombre es Tina».

147. Hi ha les paraules *reparada* i *observada*, sense decidir-se per cap de les dues. (Nota dels editors)

Prova que no vaig donar-hi gaire importància és que hauria pogut aclarir fàcilment l'èxit o el fracàs qualsevol tarda, a l'hora de la sortida de la caserna. Fins al cap d'uns quants dies, quan em correspongué «vigilància», no vaig saber que el metge —és a dir, jo— havia triomfat. Bona rebuda, somriures, un vas de vi de part de l'encarregada, que em pagà les pastilles. I la Tina, apropant-se: «Me permetes que te dé un abrazo?». Sorprès per la tímida polidesa de la fórmula, inesperada allà dins, ens enllaçarem estretament mentre ella, gairebé a cau d'orella, em repetia baixet infinites vegades: gràcies, gràcies, gràcies. Jo vaig seguir insistint que no demanava res a canvi, només l'amistat, la companyia, el braser.

Una muralla s'havia enfonsat. I com que el cercle de la prostitució, com a qualsevol ciutat petita, era minúscul, un món tancat on tot se sabia de seguida, *encargadas i pupilas* d'una bona part dels bordells acordaren que *el soldado catalán*, ves per on, *caía simpático*. Em vaig convertir en l'interlocutor vàlid, com ara diuen els polítics, de la meitat, pel cap baix, de les putes de Zamora.

Ràpidament vaig procurar fer-me càrrec de la situació.

Rient-me d'entrada del meu company de policia militar del dia del meu èxit mèdic. Ell, el tanoca, s'imaginava, amb admiració i enveja, que jo tenia a la butxaca les claus d'un harem. No vaig necessitar tampoc l'avís, els comentaris, de les companyes de la Tina. Sí, ella estaria disposada a fer-me *favores*, contenta. Però havia de tenir present que allà era difícil, i molt més per a una noia endeutada d'aquella manera. Jo havia de partir de la base que ella estava *encadenada, como si la guardia civil les hubiera echado las manillas*. Que no em fes, m'advertien, cap il·lusió. Jo era un jovenet inexpert, però no era babau. No se m'acudí que de l'aventura imprevista en pogués treure gran cosa més que una aproximació a la Castella secreta. Se m'havia obert, inesperadament, una porta, una finestra. Potser amb més precisió, una mina, apta per a explorar les regions profundes. O, com la narració castellana clàssica, una possibilitat de veure cases sense teulada.

M'havia agradat llegir llibres d'etnologia. Vaig decidir que podia jugar a etnòleg, com si explorés una tribu mal coneguda d'un país remot —per mi Zamora sempre fou un país remot. A consciència. Per començar, vaig comprar una llibreta per a anotar les experiències desprenent tot el sou d'un dia —25 cèntims. Gràcies a aquell quadern esgrogueït pel temps, puc rememorar, ara, amb precisió la vella memòria de les putes de Zamora.

Adquirit el quadern, calia organitzar un pla, com fa un etnòleg de debò. De seguida vaig comprendre que, des del meu punt de vista, les cases es dividien en dos grups. Unes em serien útils, les altres no. Calia deixar al marge les més tronades, les que freqüentaven els companys de caserna, les més barates. Les dones s'arrengleraven al fons d'una llarga sala rectangular, dretes, estintolades a la paret. Els clients i els *mirones* omplien una part de la sala, també drets. De tant en tant, algun es precipitava sobre la dona, la pessigava, li retorçava un pit. La noia xisclava desafortadament, en part pel mal de què era víctima, en part per cridar l'atenció. No, allò era més aviat un espectacle de parc zoològic, la gàbia dels micos; el diàleg era impossible, no hi havia res a fer.

Les cases aptes eren les que funcionaven amb el règim de l'espera al volt de la taula. Però s'havia de garbellar. Vaig aprendre de seguida a prescindir de les dones grans. Una sèrie d'anys d'ofici les havia deixat com buidades per dins, incapaces de tenir una conversa, absolutament liquidades. Potser hi influïa el tancament. Els francesos d'aquell temps, dels prostíbuls en deien *maisons closes*. I tan closes! Dins d'aquella mena de presons, les dones, tallades del món, s'embrutien a un ritme encara més ràpid que si haguessin actuat pels carrers i pels bars.

Em vaig quedar, a l'hora de la tertúlia, amb noies joves, que encara no havien estat destruïdes, amb les quals es podia parlar d'una manera normal. Noies pels volts dels vint anys, que eren capaces d'interessar-se per tot allò que jo els interrogava, i que també sentien curiositat pel meu món.

De la mateixa manera que els etnòlegs capten els interlocutors dels quals esperen informacions, regalant-los collarets de bijuteria, miralls, teles, instruments útils que els indígenes desconeixen, la meva mercaderia d'intercanvi fou explicar arguments de films. La «vigilància» em permetia estar al corrent de les estrenes locals, però quan se m'acabava el repertori, hi afegia pel·lícules de temps enre-re. Més endavant, quan ja coneixia bé les reaccions d'elles, ni calia que fossin arguments de films. Tirava al dret: els explicava històries que feia passar per «cine», cercant temes que sabia que els agradarien, històries d'amor amb *happy end*, que m'anava inventant sobre la marxa, modificant-les arbitràriament segons comprovava, a través de l'expressió de les cares, quin efecte els feien. Tant si eren autèntics arguments de films com si no, l'èxit no fallava mai. No havien sentit cap narració —fora d'algun record llunyà de conte a la vora del foc sorgit dels llavis de la mare o de l'àvia. Malgrat que algunes sabien llegir, no havien tingut a les mans gairebé cap novel·la. Totes ignoraven el teatre. La meva elemental capacitat de narrar les tenia entusiasmades.

Fou entre elles que vaig descobrir, sorprès, que moltes mentalitats primàries no són capaces de seguir un argument cinematogràfic. Una bona part anaven al cinema com si anessin a una sessió de diapositives, com si contemplantessin una col·lecció de postals. A la pantalla els cridaven l'atenció els nois *guapos*, noies amb vestits i pentinats llampants, les cases dels rics, ciutats enormes amb grans avingudes i cases altíssimes, el mar, vaixells, paisatges exòtics. Amb l'avantatge que hi havia moviment. Demanar que arribessin a comprendre la història narrada era excessiu. Seguien algun episodi, però ràpidament es perdien, i amb prou feines, en sortir, havien arribat a identificar els «bons» i els «dolents». Els meus resums argumentals resultaven, doncs, un fet nou, imprevist. Els semblava gairebé màgic, que jo els pogués extreure de la visió d'un film.

Saltant el temps, diré que la dificultat de comprendre el cinema l'he anat trobant al llarg de la vida tractant amb persones de mentalitat primitiva, sense vernís cultural. També amb els nois i noies del nostre país, incapaços d'assimilar un argument, a vegades gent de pagès, a vegades gent de barri. Ara la presència massiva de la televisió m'imagino que deu haver canviat radicalment les capacitats de comprensió davant la pantalla.

El cine, com deien elles, m'obrí tot seguit més possibilitats. La tardor avançava. Zamora és una ciutat freda. Què podia fer, a l'hora de sortir de la caserna amb les butxaques buides, passejant pels carrers de cada dia, contra el vent fred, estèril, de les cantonades? La solució de les esglésies s'havia acabat. Durant el bon temps, amb calor, eren un refugi. Hi passava estones assegut, contemplant les estructures romàniques de pedra, les imatges dels tallistes castellans de la bona època. Hi havia un ambient fresc, predecessor de l'aire condicionat de les cafeteries modernes. Però a la tardor, al cap de pocs minuts, els peus es gelaven. Tenia la possibilitat d'anar a casa d'una família que m'havien obert generosament les portes, i fins hi tot m'ajudaven —hi havia una professora— a preparar la darrera fase del batxillerat. Però em feia angúnia d'explotar-los abusant de l'hospitalitat, fins al punt de presentar-m'hi cada tarda. Molts dels meus companys, davant de la situació, renunciaven al passeig: es quedaven a la caserna gandulejant sobre *las colchonetas*.

Se m'acudí buscar refugi als bordells. M'admetrien? No entrava en els sistemes establerts. No era permès anar a fer tertúlia si no s'acabava pujant a un llit o si no es feia consumició de vi amb les invitacions. Vaig provar-ho. En definitiva, tot depenia de la disposició de les encarregades; les harpies eren com monarques assiris, com els Felip II d'aquells antres. *Tu cine me chifla* reaccionà la més entusiasta. N'hi hagué que no ho foren tant, però la majoria m'acceptaren. Vivien tan avorrides com les seves presoneres.

Sense l'engavanyament del *correaje* i del *machete* de la vigilància, sense l'angúnia d'estar *transgrediendo las ordenanzas*, aquelles tertúlies de les tardes em van permetre una aproximació encara més

directa, més oberta i immediata. Ja no calia que fos nomenat a la «policia militar». Amb la vareta màgica del cine, era amo d'entrar i sortir quan volia.

Història de la Tina

Si el que jo desitjava era introduir-me al món de Castella, l'entrada no podia haver resultat més simbòlica. Capbussat, de sobte, en la quinta essència. La Tina, la «meva» malalta, no procedia d'un llogarret anònim qualsevol. Era de Madrigal de las Altas Torres, un poble aureolat de prestigi, mític, el lloc natal de la reina Isabel la Catòlica.

N'era filla, hi havia viscut fins que entrà a la prostitució, no feia gaire (era jove, tenia escassament vint anys). Resultava lògic que la seva biografia fos la que m'arribés primer, donades les circumstàncies de la meva introducció en aquell món, però no m'esperava la càrrega simbòlica d'història que tenia al darrere.

S'havia lliurat al xicot, un xicot foraster que treballà al poble una llarga temporada. «Le adoraba, oye, hubiera hecho cualquier cosa por él». Un mal dia el noi desaparegué del poble sense dir ni piu, la plantà; no se'n va saber res més. Estava embarassada i el seu pare, així que ho descobrí, la llençà fora de casa. Quan m'ho explicava, les mans li tremolaven damunt de la taula. El desemparament era tant per l'expulsió com perquè, davant de la seva resistència a deixar la casa —s'aferrava als mobles—, l'havia forçat fins a la porta a puntades de peu, «pero qué patadas, oye, qué patadas». Ella atribuïa, amb raó o sense, l'avortament que li vingué poc després a la manera que havia estat brutalitzada. «Però què podies¹⁴⁸ fer quan et vas trobar sola al carrer amb la porta tancada?» No va estar-s'hi gaire. Com que, amb els terribles cops de peu, ella «chillaba como un cerdo degollado», ho sabé de seguida tot el barri, i aparegué una veïna que l'acompanyà a un poble proper, on una dona l'acolli. Durant el procés —malaltia més avortament, malaltia, convalsència— uns senyors coneguts de la dona que l'allotjava pagaren les despeses. Ara comprenia, em deïa, quina mena de gent eren tots plegats, però aleshores li explicaven que, per sort, al món hi ha ànimes caritatives, *gente buena*, que s'apiaden de casos com els d'ella. Quan va estar bona, feu el descobriment fatal. Li plantificaren el deute a la cara, una quantitat que li semblà impossible de comprendre per ser tan alta; mai no havia sentit a parlar de tants diners. L'advertiren que havia de pagar fins a l'última pesseta, no tenia escapatòria; ells *no eran primos*. La tancaren en un bordell de Valladolid i després la passaren a la casa on conversàvem. «Ara entens per què t'estic tan agraïda. Tu em vas voler curar. Aquell dia em sentia més acorralada que mai, amb el ventre malament i les bufetades. No m'hauria visitat cap metge. La *dueña* no vol pagar-me res, jo no soc d'ella ni de la casa: soc «d'aquells senyors». «I el deute com el tens?» «Oh!, va per a llarg.»

Coneguda la història, vaig comprendre què hi havia al darrere del comentari despectiu que em feren unes companyes seves els primers dies de conversa: «*Tu Tina es una finolis. Se ha empeñado que ser puta no le va*. Es passa hores i hores plorant, “la gran imbècil”, com si ací dins, plorar, arreglés res».

Filles de pobres

M'explicaven records amargs d'infantesa. Una tarda, vaig assistir a una mena de campionat. Una rememorava el drama de l'aigua, l'altra el de la llenya. Discutien sobre quina havia sofert la infància més dura. La família comptava, per a subsistir, amb el transport de l'aigua fet per les criatures. Calia anar al *manantial*, que sorgia al fons de la *vaguada*, pujar l'aigua al poble, anar-la venent per les cases.

148. «vas» a l'original.

La *jarra* era aclaparadora per a nenes de vuit, deu o dotze anys, fins i tot quan era buida. Ja més endavant, arribà una solució: aparegueren els recipients de llauna aprofitats —d'oli, de gasolina. Fou una il·lusió momentània: els pares exigien que, atès que eren molt més lleugers, calia duplicar la quantitat d'aigua. Era fatal la competència amb els que tenien l'organització forta, els que disposaven de burrets per a fer el mateix servei. Era com ara lluitar amb una multinacional. Calia treballar tot el dia, fins a l'esgotament.

«Això no és res», explotava la de la llenya. Amb la seva germaneta era obligada a sortir de casa al matí. Tot el dia havien de recollir llenya, fins a tenir-ne cadascuna un bon feix. No era fàcil: la llenya escassejava, les zones bones eren propietat privada, vigilades per guardabosc, i no s'hi podia accedir. Havien d'aprofitar també arrels, que treien cavant. Acabaven tard, sense haver dinat, amb els dits ensagnats. Aleshores apareixia el drama autèntic. Sí, havien treballat, tenien el feix. Però no podien tornar a casa sense haver-lo venut. El pare, allò que els exigia no era el feix: eren els diners de la venda, i la quantitat els la fixava ell. No sempre, després de rodar per tot el poble, trobaven clients. Alguna vegada sorgia una «bona animeta», però amb l'exigència d'un suplement. Calia tornar corrents, amb la llengua fora, cap al camp per al feix suplementari —al preu d'un sol, és clar. Però més tràgic era no trobar comprador. Arribar amb el feix a casa, ja ho sabien, representava una pallissa terrible. A vegades, després d'haver traginat la feixuga càrrega per tots els carrers del poble sense vendre-la, retardaven l'arribada, s'asseien sobre el feix plorant fins que la fosca les esporugüia i decidien tornar a casa, passés el que passés, sabent molt bé què els esperava.

No els ho hauria pogut explicar, però jo pensava: «Quina sort teniu de ser tan joves. Quan patíeu les vostres tragèdies infantils, amb la gerra o el feix, us emparava, si més no, la sort que els literats del 1998 eren morts o ja havien perdut el gas. Encara podíeu haver passat per l'inri que un d'ells us hagués vist i us hagués convertit en estampa lírica, testimoni de la noble, la bella austeritat del poble castellà. Ara, potser, dotzenes de professors de literatura la farien empassar amb comentaris laudatoris als pobres nois i noies de batxillerat».

L'idioma

Aprènia fins i tot les estones més anodines, quan no explicaven res interessant. Al carnet, hi ha pàgines corresponents a les anotacions d'un dia, que es limiten a una llista de mitja dotzena, d'una dotzena de paraules. Són mots castellans, per a mi nous o mal coneguts, sorprenents, que acabava de sentir. Gràcies al sistema de les notes preses tot seguit, ara puc incorporar termes precisos, exactes, en el context de les converses que reproduïxo. *Forajidos, alimañas, majareta*: mots que sense el carnet no hauria recordat.

Sobre el meu castellà, tinc una fórmula apta per a col·legues madrilenys. Quan companys de professió es mostren sorpresos —això passa sovint— pel fet que jo hagi escrit treballs i llibres d'arqueologia en català i assagen de dissuadir-me'n de cara al futur remarcant que no cal, amb l'argument que parlo i escric un castellà prou correcte, que podria fer-ho sense problemes «en espanyol», els responc: «Oh, és clar, ja sé que el meu castellà és acceptable. Heu de tenir present que el vaig perfeccionar, de jove, a la Berlitz». La resposta és d'una eficàcia segura. És com una dutxa freda. La manera ràpida, contundent, de fer-los adonar que per als catalans es tracta d'una llengua apresada, que no és la nostra.

Ho he explicat a alguns amics que viatgen a Madrid, que hi tenen projecció, per exemple a Josep Benet, en el temps en què era senador, i han comprès tan bé l'eficàcia de la fórmula que me n'han demanat la patent.

És mentida, és clar. És un truc inventat amb intencions pedagògiques. La veritat que els hauria d'explicar és que on, de debò, el vaig perfeccionar fou fent tertúlia als bordells de la Meseta, que les

millors professores de castellà que he tingut han estat les putes de Zamora. Amb quanta superioritat respecte de l'escola o del segon ensenyament. Eren analfabetes, del tot o a mitges. Filles de poble de Castella la Vella o de Lleó, havien pouat la llengua viva sense interferències literàries o pseudoliteràries. Poques havien estat afectades per la massificació lingüística de l'escola primària. El gran aliment intel·lectual de les bagasses d'ara —els tebeos— els eren, de fet, desconeguts. Les revistes dites femenines encara no corrien per les mans de les dones que sabien llegir; era abans de l'*Hola* i de *Garbo*. Abans, naturalment, de la televisió. A vegades, en el seu llenguatge sovint descordat —com correspon— hi entreveia reminiscències de Lope, de Tirso, del Lazarillo, de Quevedo. Vaig descobrir, amb pena, la pobresa lèxica del castellà après a les escoles de Barcelona, el nostre castellà de colonitzats. Però també, i aquesta fou la sorpresa major, l'artifici enganyat de la llengua de tants prosistes il·lustres —d'un Miró,¹⁴⁹ per exemple. Les meves amigues les putes resulta que sovint els donaven voltes. Pobrets, n'haurien pogut aprendre més d'una lliçó.

Jo, indígena

A poc a poc, insensiblement, a mesura que ens anàvem tenint més confiança, els papers, segons com, s'invertien. Un dia em vaig adonar, sorprès, que sovint eren elles les que feien el paper d'etnòleg i jo feia d'informador indígena barceloní —com si diguéssim de tibetà, d'hotentot o d'indi bororo. M'interrogaven sobre Barcelona, sobre la vida dels nois i noies i les seves relacions, sobre el mar i el port. El mar no l'havien vist mai, només al cinema. Resultava un element misteriós, difícil de comprendre, que atreia però que devia fer por; hi havia «aquello, ¿cómo se llama? Ah, sí, las olas».

Els interessava la platja, on els explicava que anàvem a nedar. Els sorprenia que nois i noies es banyessin junts, que ens poguessin contemplar, mútuament, mig nus. Jo els advertia que no es tractava de cap orgia, que a la platja hi anaven també les famílies, pares, mares i criatures. Sí, ho entenien, però ho trobaven una aventura sensacional. «Os dais cuenta? Meterte en el mar al lado del hombre que amas. Oye, eso sí que debe ser vida», comentava la Tina. Un dels temes preferits era el de les relacions entre nois i noies: el gran tema. Els contava que jo havia tingut moltes companyes d'estudi, que vivíem a classe, al carrer, passejant, amb amistat sense complexos.

Un dia sorgí el tema de les excursions. «Què vol dir anar d'excursió?» «Doncs, mira, pujar muntanyes, passejar pels boscos, visitar poblets perduts.» «¡Qué cosas!» Ampliant la informació, els vaig parlar dels campaments. No s'acabaven de fer el càrrec com podia ser una tenda de campanya d'excursionista. Després de regirar tota la casa, arribaren a trobar un miserable tros de paper blanc, i els vaig dibuixar un croquis, una tenda petita de les que nosaltres utilitzàvem, amb un home dret al costat perquè es fessin càrrec de les proporcions i un altre que entrava per la porta, de quatre grapes. «¡Qué monada de casita! Però no teniu por dels *forajidos*, de *las alimañas*?» No, no ens havia passat mai cap contratemps. «I els *mozos* dels pobles no us tiren pedres? Al meu poble sovint apedreguen els forasters.»

Se'ls anava enfonsant una visió del món. Com tothom, a Castella estaven impregnades del recel ancestral davant dels catalans, de l'odi, la clara antipatia secular. S'hi havia sumat la propaganda de guerra —qui n'hauria pogut sorgir indemne? Ara descobrien que aquells separatistes repugnants, diabòlics, havien construït una societat que els semblava envejable. El paradís dels nois i les noies. Un paradís tan extraordinari que arribaven a dubtar de les meves informacions. «No ens enganyis, no ens expliquis *cuentos*. Ens dius la veritat?» Devia tenir un aire tan innocent que acabaven creient-me. «Vosaltres respecteu les dones, *verdad*? Quan teniu ocasió de conèixer noies, no us limiteu a *empujones* y

149. Gabriel Miró i Ferrer (Alacant 1879 - Madrid 1930). Escriptor en llengua castellana. (Nota dels editors)

pellizcos, a meter mano enseguida, com al meu poble. També us agrada de parlar-hi, en tertúlia, com tu fas amb nosaltres, *como si fuéramos personas. Date cuenta, vaya con los catalanes*. Ah, si haguéssim pogut anar a temps a Barcelona, segur que ara no estariem tancades ací dins!»

Conscient del paper d'informador indígena, a vegades em sentia obligat a tallar entusiasmes excessius. Els feia remarcar que moltes de les coses que les fascinaven no eren exclusives de nosaltres, dels catalans i de Barcelona: corresponien a una manera de manera de viure que era normal a les ciutats grans, a l'estranger, a Madrid mateix. I, per altra banda, a casa nostra no tot eren flors i violes. També hi havia dones tancades als prostíbuls; moltes noies arribades dels pobles havien acabat com elles. «Però els pares engeguen a puntades de peu les filles al carrer?», preguntava la Tina redossant-se'm des de la cadira del costat, com si volgués forçar la resposta. «Mira, no sé si passa o no; només et puc dir que no n'he conegut cap cas». «Digue'm la veritat, *oye*, que no pot ser. Segons el món que tu ens descrius, *no las echan a la calle a patadas*». I, aleshores, pronuncià en veu baixa, com per a ella mateixa, la blasfèmia impressionant sorgida dels llavis d'una noia de Madrigal de las Altas Torres: «¡Quien fuera catalana!».

Viatge a l'infern

A la casa on havia començat les pràctiques d'etnòleg, jugant a metge, hi havia dues belleses. Si per la cara m'havien cridat l'atenció, una tarda que s'emprovaven bates noves em fou possible comprovar, enlluernat, la perfecció dels cossos. Com era que un parell de deesses de l'Olimp s'havien perdut a Zamora? Com havien anat a parar a una casa mediocre com aquella? Sospitava algun misteri. M'hauria agradat aixecar-ne la cortina. Però se'm mostraven reservades, silencioses. Fins que un dia les vaig poder arreplegar soles, totes dues, molta estona seguida. Durant la primera part s'escapaven per meandres evasius; només podia entendre que passaven a la casa una mena de convalescència, que havien arribat mig mortes, *hechas papilla, hechas polvo*.

Quan ja estava convençut que no aclariria res, explotaren. De sobte, es produí en totes dues com un salt nerviós i s'abocaren a parlar precipitadament, prenent-se la paraula de la boca, com si es descarreguessin d'un pes que les havia aclaparat molt de temps.

Així vaig arribar a conèixer una pàgina perduda del final de la guerra, del temps de la desmobilització, una petita fitxa de la història del 1939, de les que no manejaran mai els historiadors.

Després del famós comunicat del primer d'abril «la guerra ha terminado» es produí, durant uns quants mesos, el trasbalsament d'homes més gran que ha viscut aquesta península. Els combatents de Franco, centenars de milers, eren tornats a casa. Els soldats republicans, altres tants centenars de milers, *cautivos y desarmados*, entaforats als camps de concentració, sovint llunyans, o a les casernes dels vencedors, com havia estat el meu cas. Dels camps de presoners, els feliços, afortunats, que havien obtingut el paper màgic, l'aval, retornaven a les ciutats, als pobles d'origen. Tots el camins de la pell de brau eren recorreguts per inacabables rengleres de formigues. L'aigua de la riuada, fora de mare, tornava al seu llit.

Aquest èxode bíblic, en les direccions més diverses, es va fer gairebé tot en tren. Locomotores de tot tipus, des de les romanalles del segle XIX fins a les més modernes de què podien disposar els serveis ferroviaris, arrossegaven tots els vagons utilitzables —*techo bueno, techo malo*— atapeïts de soldats o d'exsoldats. Les vies s'embussaven, els combois calia que respectessin els trens normals de passatgers, que tenien prioritat. Així els homes eren transvasats durant dies i nits, en viatges inacabables, en trens que es passaven hores mortes en qualsevol estació, esperant via lliure. Els nusos ferroviaris eren llocs d'aparcament constant de trens militars, com nosaltres havíem comprovat a Medina del

Campo, quan ens enviaren a Zamora. Podien concentrar-se-n'hi dos, tres, durant hores, mig dia, una nit sencera.

Algú de la màfia dels traficants de dones descobrí aquella ocasió única. Aviat és dit, una estació on diàriament estaven encallats unes hores, avorrits, sense saber què fer, centenars d'homes joves, eufòrics d'haver accedit a la categoria de supervivents, contents de tornar a casa. A pobles, però, on no podien adquirir dones com les que els eren ofertes als bordells improvisats arran de les grans estacions. No sé si el negoci fou organitzat d'una manera general o no. Allò que vaig aprendre de les dues belleses es referia a un cas concret.

Els explotadors adaptaren una fonda d'estació vella i tronada d'un nus ferroviari castellà important. Hi tancaren set o vuit noies, espectaculars, pescades amb paciència per diversos prostíbuls, dels millors. Aquest fou el gran èxit de la maniobra. Oferien, venien, noies de gran qualitat, no les típiques meques per a soldat a preus normals, barates.

El negoci l'havien projectat sobre la desaforada quantitat de serveis a què les dones eren sotmeses, no sobre els preus. Treball en cadena, com a les fàbriques, sense respirar. «Però com podíeu acceptar un sistema així noies de la vostra categoria?» «Veuràs...», explicaven. Havien anat a trobar dones entrampades, els havien garantit la liquidació total del deute amb un contracte breu, pels volts d'un parell de mesos. Elles no cobrarien tant per cent per servei, però quedarien redimides econòmicament, i al final encara sortirien amb una quantitat respectable, amb cinc-centes pessetes. Caigueren a la trampa, satisfetes. No tenien ni la més petita noció de què els seria exigít; ben al contrari, confiaven del moment que les duïen al bordell nou amb cotxe i no amb el sistema normal, en tren. Quan descobrien, desesperades, on havien anat a parar, no hi havia res a fer. El contracte era clar, redactat amb tota la malícia, i els organitzadors ho tenien tot previst perquè no es poguessin escapar.

L'edifici tenia les finestres enreixades. El dia de l'arribada els bastonejaven la planta dels peus, de manera que caminessin amb dificultat, i l'operació era repetida sempre que ho creïen convenient. Quedava tallada la possibilitat que els vingués el rampell d'arrencar a córrer passadís enllà, escales avall. Per altra banda, caminar allà dins no tenia cap sentit: es tractava d'estar sempre ajagudes. Els peus tampoc eren necessaris les estones de calma: es trobaven el menjar a l'espona del llit, i quan no tenien un home al damunt l'única cosa que desitjaven amb tota l'ànima era refer-se de l'esgotament i de la son, dormir.

A l'estació hi havia algun *gancho* que feia propaganda de la casa, però la més eficaç venia dels xicots que n'acabaven de sortir. Els d'un tren que arrencava avisaven els del nou comboi: «No us ho deixeu perdre!». Entre l'estació i el bordell circulaven ramades, a qualsevol hora. Els trens s'estacionaven al matí, a la tarda, a la nit, a la matinada.

El temps, dins d'aquella presó, havia estat mecanitzat; calia aprofitar els minuts, els segons. S'hi atapeïen, a glopades, dotzenes d'homes amb l'angúnia que el tren no espera. Els organitzadors ho tenien tot ben planejat. No es perdia temps en preparatius, ni en aquells que poden semblar inevitables. Les dones ocupaven cambres alternes, les d'entremig servien perquè els clients poguessin vestir-se i despullar-se; dins disposaven fins i tot d'un mirallet per si volien donar-se, en sortir, un cop de pintura. Quan un deixava el llit, passava al vestuari; la minyona, amatent, es dirigia a la dona amb la palanganeta a la mà; tres cops d'esponja i, pocs segons després, un altre entrava, ja despullat, i saltava sobre la noia, permanentment ajaguda. La cadena no es deturava. No es deturava ni quan perdien els sentits per esgotament i pel dolor als pits, esclafats, masegats sense parar. En cas de desmai, el que entrava era advertit: «La trobaràs mig adormida, porta son endarrerida; no en facis cas, tu endavant».

«Teníem el cos adolorit i els nervis desfets. La pell destruïda (els homes en viatge anaven pèssimament afaitats). El pas de l'un a l'altre era tan ràpid, que moltes estones ens semblava com si fos el mateix, una mena d'home monstre permanent, que anava canviant de cara, de pes, de mida. «¿Sabes? Ens anàvem tornant boges.» Hi contribuïen els finestrons sempre tancats. Només la claror de la bombeta que penjava del sostre. Perdien la noció del temps, que no podien controlar ni a través del ritme dels àpats; els duïen menjar quan l'estació era buida, fos a l'hora que fos. Podia passar que preguntes-sin a la minyona: «Ja s'acaba la nit, ja clareja?». I l'altra, rient: «Però si som a mitja tarda!». S'anaven excitant a mida que es confessaven. Deprimides, rabioses pel record del calvari, ajudava a crispar-les pensar com havien estat bledes, deixant-se ensarronar amb un contracte aparentment correcte i la cascada de diners que havia daurat la pell dels explotadors. Havien sortit amb cinc-centes pessetes, mentre que cada dia, asseguraven, cadascuna n'havia fet guanyar altres tantes o més. Cinc-centes pessetes diàries, quantitat enorme a la Castella d'aquell temps, quan el sou mensual equivalent era considerat molt envejable.

De sobte una de les dues callà, em va mirar amb ràbia, li sorgí un esgarip: «¡Basta de hablar de eso!». Creuà els braços sobre la taula, hi enfonsà el cap i es posà a plorar nerviosament, amb grans sanglots que la sacsejaven. L'altra, més serena, continuà parlant-me mentre jo amoixava el cap de la desesperada, com si fos una gata. «Entens ara per què som ací? Aviat passarem a Madrid, a una *casa bien*. No era possible entrar a una casa de *postín* en l'estat en què ens havien deixat. Aquest és un lloc tranquil; ens hem anat refent. Mira'm —s'obria la bata—, ja m'ha tornat el color normal als pits, ja no tinc els mugrons encetats ni marques al cos més enllà de les habituals. *Ya estamos presentables*».

Havien entrat altres dones. Se'm feia tard. La plorosa es calmava. Vaig alçar-me. La més serena m'acompanyà fins al vestíbul prement-me fort una mà, amb el preciós cap repençant-se sobre la meva espatlla, xiuxiuejant-me arran d'orella: «No sé com t'ho has fet per a arrencar el nostre secret, però, mira, així com a la meva companya *le ha dado por llorar*, jo m'he quedat més descansada». No n'havien parlat amb ningú, en part per vergonya i també per por. La vigília de sortir, els advertiren que la casa estava protegida de molt amunt. Pobre d'elles si explicaven res. No els costaria gens de trobar algú que els donés *unos pinchazos de navaja bien dados*, les podien enviar al cementiri tranquil·lament. Ningú no s'ocuparia d'elles: «Las mujeres como vosotras no importáis un bledo a nadie».

«Ara ja ho saps tot. Quan tornis —tornaràs a fer tertúlia amb nosaltres, *seguro, prométemelo*— ens explicaràs el cine. D'això no n'hem de parlar més».

Jo no les besava, llevat de la Tina. Sota la pressió de la confiança, trasbalsats —ella per haver-la confiada, jo per haver-la apresada—, aquells capvespres, abans d'obrir la porta de l'escala, ens abraçàrem llargament i ens vam fer tot de petons.

Caminant cap a la caserna i durant el sopar, mentre ordenava mentalment les notes que escriuria al carnet, una mena de filaberquí em trepanava el cervell. ¿Amb la connivència de quines —de quantes— autoritats *nacionales* havia estat muntada aquella carnisseria? Quants personatges respectables havien sucacat de l'oli d'aquelles noies, esclafades com les olives al trull? Quants d'aquest tipus, encara amb els mateixos bitllets de banc a les butxaques, estaven entre els que ens estaven redimint, i estarien, probablement, anys redimint-nos? Els purs, que en nom de la religió i de la moral, ens engrapaven simbòlicament pel clatell i ens amorraven a terra perquè demanéssim perdó per la nostra immoralitat de fills de la Barcelona pagana, la gran ciutat del pecat, la ciutat perduda.

Sopava i, amb l'obsessió, les cullerades d'aquella porqueria de ranxo em costaven de passar coll avall.

Potser direu: ingenuïtat. Si esmento aquestes reaccions és perquè no són únicament personals. Reflecteixen com pensaven altres catalans, soldats a Zamora. Temes semblants sorgien a les converses amb les precaucions indispensables. Ja no érem ànimes cànides. Havíem estat prou baquetejats per la vida —per la guerra. Però teníem dret, potser, a ser una mica ingenus perquè érem tan joves. Jo, per exemple, en el temps d'aquesta aventura, tenia —ara me'n faig creus— divuit anys.

La pesa-hombres

Salto pàgines del vell carnet de notes, faig autocensura, tallo. No voldria allargassar el capítol, no penso rabejar-me narrant històries de sang i fetge. Però no em sabia estar d'incloure el cas patètic de *la pesa-hombres*.

Havia sentit al·lusions, al volt d'alguna taula, sobre aquella dona rara que es dedicava a pesar homes, que *estaba majareta, loca perdida*. M'intrigava. Què devien voler dir? Si bé em costà ben poc localitzar-la, fou difícilíssim d'entrar-hi en contacte. Establia una barrera, no parlava, era inassequible. Però jo havia adquirit la paciència de l'etnòleg. Una informació desitjada sovint exigeix calma, hores, dies, fins que ve el moment favorable i cau. Caigué. Vivia centrada entorn d'una llibreta, un quadern escolar, amb les pàgines atapeïdes d'operacions aritmètiques elementals. Tenia l'obsessió de calcular: tants homes per dia, mitjana aproximada de tants quilos per home. Heus ací el pes d'un dia. Anava sumant els dies, els mesos, els anys de prostíbul. Ho passava a tones i sabia, deia, quantes tones d'home li havien passat pel damunt. Segons els càlculs de la llibreta, durant tot el seu temps d'ofici havia aguantat pels volts d'un milió de quilos; la traduïa en camions. Prenent camions de deu tones de pes total, la seva unitat preferida, sortia el compte d'un centenar de camions. «¿Te figuras? He estat *aplataada* per camions dels grans, dels pesants, com a mínim, cent vegades».

Era l'últim descobriment que m'hauria pogut esperar. Desconcertat, intentava fer-li veure que els càlculs eren falsos. Ni els homes eren camions, ni eren justes les sumes. Els havia tingut al llit d'un a un, no res de tones. De seguida vaig constatar que era inútil. Les obsessions —sobretot les d'aquella profunditat destructiva— no es resolen amb la bona voluntat d'unes converses. Al final, quan ja estava a punt de deixar Zamora, vaig aconseguir conèixer l'origen del deliri. M'explicà que quan era petita havia viscut en un suburbi, al costat d'una bàscula pública on pesaven carros i camions. Era el seu espectacle, el gran entreteniment infantil. A la Castella de la seva infància, els camions eren, encara en certa manera, una novetat. La divertien. Seguia les maniobres que eren obligats a fer per a entrar i sortir de la bàscula, admirava la saviesa dels conductors que, com qui no fa res, movien al seu gust aquells diplodocus. Fins que un dia, en una maniobra, fent marxa enrere, un d'aquells monstres il·lusionadors esclafà la seva amigueta, la companya de jocs, una veïna. La mort de la criatura, que presencià, la lligava ara amb la seva mort lenta als prostíbuls. Cadascuna havia estat esclafada a la seva manera. Recordava molt clarament de quantes tones era el camió que sacrificà la veïneteta, hi entenia en tara i en *carga*, ho havia après molt bé. Calculava, com a base del seu tonatge d'homes, un camió del mateix pes. Havia estat víctima no d'un, de cent camions, ¿i encara quants més l'haurien d'anar aixafant?

Així s'havia convertit en la *pesa-hombres*.

«Em diuen *loca*, però, mira, no paro, no paro. Ahir sis homes. Si els hi poses 70 o 75 quilos de mitjana —perquè *dos de ellos eran muy recios*—, representa quasi mitja tona més. D'ací a pocs dies ja m'haurà passat pel damunt un altre camió».

* * *

Una temporada després del retorn de Zamora, quan ja havia deixat de ser *el soldado catalán* i m'havia convertit en un estudiant de la Universitat de Barcelona, sortint d'assistir a una conferència, vaig trobar uns amics al vestíbul de la sala que, amb altres, feien un moment de tertúlia. Qui duia la veu cantant d'aquell grupet improvisat era Josep M. Junoy. M'hi presentaren. Jo coneixia una part de la seva obra d'escriptor i sabia també que era un dels intel·lectuals catalans més afectats —per sort eren ben pocs— pel virus de l'entusiasme per Castella, típica «descoberta» dels anys immediats a la fi de la guerra. Aquell dia discorsejava sobre el tema, que el tenia obsessionat. Els altres callaven. Jo m'anava enravenant a mesura que el sentia. Castella ha tingut, i té, uns valors. Qui podria discutir-ho? Quin país no té els seus? Però, amb Catalunya al fons del pou, em semblava innoble d'afegir-se a la retòrica castellanista dels vencedors que, en definitiva, anava dirigida contra nosaltres com a comunitat nacional. I, havent conegut Castella per dintre, em revoltava que un home intel·ligent, un cosmopolita, fos capaç de caure a la trampa dels tòpics buits, de tanta mentida.

Quina sort han tingut els castellans, venia a dir, d'haver pogut mantenir, fins avui mateix, una societat cristiana, patriarcal, de la més noble tradició. I, després d'haver anat brodant les meravelles de la societat castellana, en un moment donat li sorgí una explosió d'entusiasme líric: «I els noms dels pobles. Quanta poesia, quina musicalitat! Fixeu-vos-hi: Madrigal de las Altas Torres —ho cantà mes que no ho digué—. Com dringa, com dringa...».

Madrigal de las Altas Torres. Justament Madrigal de las Altas Torres. Déus manes de la Tina. La meva confident de les nits fredes de Zamora, condemnada a esclava de bordell, sense remei ni esperança, per haver fet l'amor amb el noi que estimava. Destruïda per la brutal rigidesa dels mecanismes morals d'aquella societat «modèlica, envejable», que admirava, enlluernat imbecilment, el senyor Junoy. Em vaig fer escàpol del grup d'una bursada, sense dir res, ni adeu.

Dos, tres minuts més, i potser l'hauria bufetejat.

SEGONA PART (1940)

*RAMBLES BRAZO EN ALTO*¹⁵⁰

Abans del nostre temps la ideologia no s'havia manifestat gaire a través d'un gest estereotipat. Fou durant la revolució i la guerra que ens acostumàrem al puny clos —que ens l'imposaren— amb el braç enlaire.

Aleshores visquérem l'entrada dels símbols nazis-feixistes. Mussolini i els seus havien adoptat un sistema de salutació del vell món mediterrani: el braç dret enlaire amb la mà oberta. Era un gest que indicava amistat, que no s'anava armat, i que alhora lligava amb una posició de culte, que veiem manifestada en tantes escultures antigues: un gest d'adoració a la divinitat. Els nazis de Hitler l'adoptaren, però de seguida li conferiren un caràcter més esportiu, més olímpic, més gimnàstic. El braç dret calia que fos exhibit d'una manera recta i rígida. Jo ignoro si el pobre José Antonio Primo de Rivera estava al corrent dels matisos; potser no, era un primari. A l'hora de fer oficial la salutació *brazo en alto*, quina valia? Em sembla que el model fou hitlerià. En tot cas, a l'hora de la veritat, si no estiraves rígidament el braç quedaves *blandengue*, mot que tenia males connotacions dins l'ambient falangista.

150. Aquest títol i la resta d'aquesta segona part han estat introduïts pels editors.

El gest feixista estava aleshores a l'ordre del dia. No se n'escapava ningú.

I no era necessari assistir als actes oficials. Havies d'aixecar el braç, obligatòriament, en les ocasions més diverses i més innocents. Per exemple, assistint al cinema. Al final del film, els altaveus abocaven *el himno nacional*, que calia escoltar obligatòriament dret, *brazo en alto*. Ja sabíem que no era lícit intentar escapar-se, perquè la gent que volia escapolar-se abans del petó final, el de l'èxit definitiu, podien ser identificats a la sortida i pescats —amb la seriosa multa corresponent. Durant les primeres setmanes, aquesta organització repressiva no havia estat muntada, però tot seguit fou descobert que hi havia una massa de ciutadans que sacrificaven els darrers metres del film per tal de no ser víctimes dels himnes que calia suportar *brazo en alto*. La policia hi intervingué, i resultava perillós sortir d'un cinema cinc o deu minuts abans del final de la pel·lícula.

Tinc un record concret del panorama de la Rambla de Canaletes als volts de les deu del vespre. Un altaveu radiofònic donava les notícies. A l'acabar, els himnes. Tothom era obligat a deixar de caminar i, dret, *brazo en alto*, escoltar-los fins que havien arribat a la nota darrera. Per això evitàvem passar per la part alta a un quart d'onze. Però les trampes eren múltiples, i quan s'apagava la claror del dia una maniobra similar tenia lloc a l'altre extrem de la Rambla, el del port. Davallaven la bandera del Govern Militar, tocaven l'himne. Tothom qui passava es quedava quiet, *brazo en alto*. El pànic era tan general que molta gent als quals no arribava la música de l'himne, observant uns metres més enllà gent quieta *brazo en alto*, els imitaven, no fos cas.

Així, resultava que la davallada de la bandera del Govern Militar, arran de Colom, repercutia en el *brazo en alto* fins a la meitat de la Rambla.

El valor del paper moneda

Aquell dia ens van fer aprendre, brutalment, una lliçó d'història monetària contemporània: com el concepte de *moneda* havia canviat i s'havia transformat en una abstracció. Des de feia més de dos mil anys, des del temps dels grecs, que inventaren la moneda —com tantes altres coses— les petites peces metàl·liques tenien el mateix valor, o un valor aproximadament igual, al de la seva realitat. No es podien abolir, i si eren declarades no vàlides qualsevol argenter en podia pagar, i en pagava, el valor real que tenien.

Però d'ençà del bitllet de banc, entràrem al regne de l'abstracció. Aquells papers no tenien cap valor real, tenien el que els assignaven unes xifres impreses al damunt. Una trampa. Tothom vivia tranquil sempre que un dia l'estat, o el poder dominant, no decidís que no valien res, que eren paper mullat. Tot estava muntat sobre una convenció. Quan la convenció es trencava, la gent, per rica que pogués ser teòricament, es trobava en la misèria. Recordo que molts anys després, quan llegíem en una guia del País Valencià, editada pels volts de l'any 1920 (*El Levante*, d'Elías Tormo) que en aquella època resultava prudent, si es circulava pels pobles, dur duros i pessetes de plata —els bitllets de banc provocaven reticència— i els joves reien, jo pensava amb el sentit realista d'aquells pagesos valencians de mig segle enrere. Tenia el record del 1939, és clar, que els joves que feien la brometa no havien viscut.

Si aquella tragèdia m'ha estat molt útil per a les classes de numismàtica, he de confessar que hauria preferit no haver-la viscuda.

Amb les experiències dramàtiques passa això: s'hi aprèn molt, però potser val la pena de no ser tan savi. És una de les lleis de la vida. Quan se sent fer l'elogi de l'experiència, sovint venen ganes de dir: benaurats els que en tenen poca.

Però no convé que ens perdem en divagacions morals.

El fet és que un dia, el 27 de gener de 1939, ens trobàrem amb aquesta extraordinària situació: un milió i escaig de persones, tots els habitants de Barcelona, no teníem res, absolutament res: el diner —poc o molt— que podíem tenir a les butxaques o en un calaix era l'equivalent a retallets de diari, d'aquells que els estafadors d'abans lliuraven a les seves víctimes.

Parlo de Barcelona, perquè és on vaig viure el fenomen. A les altres ciutats catalanes, a les comarques, el fenomen fou similar.

La Universitat

Si ara em collessin i em volguessin fer dir quines eren les característiques del meu temps universitari durant la primera meitat de la dècada dels quaranta, diria que hi trobo tres elements essencials:

Primer, la Universitat com una de les illes felices dels supervivents.

Segon, la Universitat com a testimoni de l'ensorrament de la cultura catalana, com a testimoni del genocidi.

Tercer, la Universitat com a centre de trobada i d'acció de la joventut disposada a jugar-se molt, a jugar-s'ho tot, en defensa del país.

L'aventura d'Ariel

En aquests darrers temps, quan hi ha la voluntat establerta de recobrar el record del passat immediat de la catacumba, sovint pregunten per *Ariel*. I què diré jo ara, trenta-cinc anys després, ja amb un peu a l'altra riba, d'allò que fou una apassionada aventura en la remota joventut?

Podria fer vibrar la corda íntima, personal, i respondre, via Leopardi, «Penso ai vent'anni... Che malinconia!». Podria exhibir l'orgull profund i explicar que en aquell temps decidí vam saber estar a primera línia. O, si el temperament m'ho permetés, jugar amb la vanitat superficial i, fent el fatxenda, repartir cops de colze fantasmagòrics als meus companys d'equip per infiltrar la mentida que jo era un dels més importants.

Procuraré no caure en cap d'aquestes temptacions. Voldria fer una història objectiva i detallada, que mai no ha estat escrita i que potser val la pena.

La prehistòria d'*Ariel* se situa en una conversa que tinguérem el gener del 1945 Joan Triadú i jo, a casa seva, a Gràcia, al seu dormitori cambra de treball amb el brogit de fons de la petita fàbrica tèxtil de la qual els seus pares eren conserges o porters. Em permeten que obri un parèntesi? Recordant aquests orígens remots, amb fons de bonior de fàbrica, he llegit no fa gaire un comentari ràpid aparegut a *Destino* (del gener de 1979) respecte a *Ariel* convertida en llibre, reeditat per Aymà. L'anònim comentarista no s'estava de fer observar que els d'*Ariel* pertanyien a «les classes relativament privilegiades». Quina trista broma de fauna barcelonina, suposadament intel·lectual, dels seixanta i escaig, fills de papà, que havien decidit que la cultura catalana era menyspreable perquè era «burgesa». Matisos infinits del colonialisme!, que aconseguiria, quan els falangistes ja havien passat de moda, disposar de jovenets intel·lectuals botiflers (generalment de família rica), que passaven per «progres», que feien escarafalls —com a classe— dels fundadors d'*Ariel*. Amic Triadú, que espero que algun dia arribaràs a llegir aquestes ratlles, t'ho imagines? Tu i jo, als anys quaranta socialment, econòmicament, «privilegiados».

Tanco el parèntesi. Torno a aquell dia de gener. No podria explicar de què va dependre el naixement del projecte, encara inconcret. Triadú em comentava els primers passos del concurs literari de Cantoni-gròs que havia impulsat —i que a la llarga prendria proporcions que aleshores no es podien preveure.

Comentava que seria útil engegar una revista per a orientar, fer conèixer el passat immediat, destacar valors actuals. L'experiència de *Poesia* que tenia Palau Fabre permetia un mínim d'esperança. A Palau no li havia passat res, la policia no li havia infligit molèsties excessives. El risc hi era, però calia provar-ho.

D'aquell dia de gener no en sorgí res concret, només la idea, que calia anar consolidant.

A l'entrada d'estiu, durant el juliol, vaig tenir un parell de converses amb F. P. Verrié, al Museu d'Art Modern on treballava.

Verrié duia al cap un projecte de revista dedicada a les arts plàstiques. Creia que tenia mig resolt un problema bàsic: l'editor, un bon home d'impremta disposat a acceptar el risc de tirar endavant unes edicions clandestines —amb tot el que això suposava— amb un mínim de qualitat.

En tot cas, Verrié acceptà que unifiquéssim els esforços, tots dos projectes: el d'una revista literària —que era, originàriament, el nostre— i el d'una revista d'art, el seu.

Aquest programa d'unificació va semblar molt bé a Triadú, que, mentrestant, s'havia posat d'acord amb Palau Fabre, segons ens comunicà a Verrié i a mi a finals de setembre en una reunió a l'Ateneu. Palau aspirava a una beca de l'Institut Francès, una d'aquelles portes enlluernadores que permetien passar una temporada a París. Pensava que la tenia a la butxaca (com així fou), i pensava que aquella porta que se li obria li havia de permetre —espavilant-se— una estada molt llarga —que en realitat es convertí en anys i anys. *Poesia*, doncs, s'acabava i podia convertir-se en una mena de fonaments del projecte nou. Ja érem quatre. Tots vam estar d'acord que seria una cosa bona incorporar a l'equip un altre amic dels anys de la universitat,¹⁵¹ el poeta Josep Romeu, un igualadí que alternava la creació literària amb la promoció d'activitats culturals a Igualada —era un dels elements clau del grup Ababis— i amb un incipient treball erudit de cara a la història de la literatura catalana, àmbit en el qual amb els anys ha destacat.

Organitzat l'esquema, al llarg de tots aquells mesos les reunions constitutives foren dues a l'inici de la tardor del 1945.

Ens reunírem tots cinc en dues sessions, al Cafè de la Rambla, els dies 20 d'octubre i 3 de novembre. Podríem dir-ne les sessions fundacionals.

No acabo d'entendre per què Triadú, en una nota publicada a la revista de l'exili *Vida Nova* de Montpeller el 1957, al meu entendre les dramatitza massa. Allà es parla, justament, del paper que en aquest parell de reunions tingué Palau Fabre, però no acabo de comprendre «l'oposició tenaç» que segons ell li oposà Verrié ni que «l'encontre d'aquests dos caràcters fora decisiu, fins i tot perillósament decisiu». D'acord que Palau i Verrié eren persones molt diferents —tots cinc érem diferents—, però no em sembla que es plantegés cap topada de caràcters. Simplement, Verrié demanava que el sector d'arts plàstiques no resultés el parent pobre de la futura revista, que li fos atorgat l'espai corresponent que a ell (i a altres) li semblava just, donat que anàvem a crear una revista que era la fusió de dos projectes, un de literari i un d'artístic. I també aspirava a un cert control tècnic perquè la presentació fos de qualitat. Més aviat crec que hauria de dir que, sense cap tensió ni res «perillós», ens vam entendre molt de pressa.

Quan es preparava la reedició de *Proa*, fou previst que els fundadors redactàrem una introducció explicant els orígens i la història interna de la revista. Tots cinc vam arribar a reunir-nos un parell de vegades. El projectat prefaci explicatiu no anà endavant.

Els contactes d'aleshores permeteren de comprovar la capacitat de l'oblit dels detalls. Resultà que jo era l'únic que disposava d'un dietari on constava dia per dia com havien anat les coses. El programa de fabricar una introducció explicativa, que hauria pogut ser un esquema de la història de la revista, no anà

151. Dels cursos dels Estudis Universitaris Catalans.

endavant, no figura a la reedició. Fou aleshores que vaig poder comprovar que l'únic que disposava d'elements d'informació detallada era jo, perquè havia anotat les [...] ¹⁵² dia a dia al meu carnet.

Potser val la pena que ara ho aprofiti.

Fins a quin punt té interès?

* * *

Aquests cinc darrers números (del 19 de juny de 1950 fins al 23 de desembre de 1951) permeten, al llarg d'aquest any i mig, continuar encara el testimoni. Obrí una porta a gent nova, desconeguda o poc coneguda, que hauria de tenir un paper important anys després —no ens equivocarem gaire a l'hora de triar. *Ariel*, ja sense el nom d'*Ariel*, publicà un capítol d'una novel·la primerenca de M. Aurèlia Capmany, d'una altra de Ferran de Pol —un dels «mites» de Jordi Sarsanedas—, i incorporà el pintor Tàpies amb un dibuix inèdit. Donà notícia que havia aparegut l'*Antologia poètica universitària*, amb tot de noms nous. Alguns havien de tenir un llarg i notable paper en el camp de les lletres, com Josep Maria Espinàs, i altres, després de les provatures polítiques, serien figures importants en altres camps, com els polítics Joan Raventós o Francesc Casares, o el científic Enric Casasses. I encara hi havia una notícia molt encoratjadora per a l'equip d'*Ariel*: un grup d'universitaris, d'unes promocions una mica més joves que les nostres, havia llençat una altra revista, *Curial*, dirigida per un equip de cinc (també cinc) persones —com havíem començat nosaltres!—: Joan F. Cabestany, Antoni Comas, Albert Manent, Joaquim Molas, Miquel Porter. Quan ens vàiem l'aigua al coll —i, en efecte, *Ariel* s'acabava—, sorgien continuadors una mica més joves —alguna cosa a la universitat es movia— i teníem esperança en la qualitat d'aquells xicots. Vegeu-ne els noms. El temps ha justificat la nostra esperança. I, a més, encara podíem, abans que no ens enfonséssim, oferir una panoràmica sobre un tema aleshores mig oblidat, decidíu —les lletres catalanes al País Valencià—, amb un número on Miquel Adlert presentava un esquema de problemàtica, on apareixia, al costat de textos de Casp o de Valor, un poema signat per un home que a la llarga esdevindria transcendent: Joan Fuster.

I encara teníem temps de saludar Dau al Set, incloure una part del text del missatge que Bosch Gimpera, l'aleshores ja mític rector de la Universitat Autònoma, havia adreçat als estudiants catalans en ocasió del cinquè centenari de la fundació de la Universitat de Barcelona, informar sobre les activitats, en aquells moments ressonants, del ballet català (l'Esbart Verdaguer). Sense deixar les projeccions universals. En aquests darrers números es parlava de George Orwell, de les novetats de la XXV Biennal de Venècia, i traduïa al català dos cants d'Ezra Pound.

Quan la revista ja feia cua al cadafal de la guillotina, no crec que es pogués dir que l'etapa darrera, la més difícil, fos un mal acabament.

Qüestions de llengua

A vegades, la discussió resultava pesada, reiterativa, incòmoda. Recordo que un dia que prenia cafè amb mitja dotzena de lletraferits, una mica avorrit de la reiteració del tema, els vaig plantejar el següent. Creieu realment en el mite de la llengua que els barcelonins diuen que hem imposat? Esteu convençuts que la meua gent hem passat la infància lingüísticament aferrats a la mamella de Fabra o de Carner o l'Ors? Voleu que us parli en l'idioma que en la meua infància era utilitzat al barri on jo

152. Text il·legible.

vivia, a la Barceloneta? Us diré: «Sou uns xais tan banaus que us faria el *trapu* i vosaltres hauríeu de cagar tramussos». Obriren uns ulls com unes taronges, quedaren desconcertats, no van entendre absolutament res, com si els hagués etzibat, amb fona, frases d'una llengua eslava, mots japonesos. Em demanaren que els ho traduís. I jo vaig dir: «Què vol dir “traduir”? Si tots reivindicueu que el català escrit ha de respondre, radicalment, a les varietats locals, a l'idioma, al dialecte, al subdialecte o a l'argot —com vulgueu dir-ne, m'és igual—, per què no pot ser el meu? La traducció que em demaneu, quin sentit té? Per què no he de tenir el mateix dret que reclameu vosaltres?». Vaig accedir, és clar, a la traducció. *Xai* deu ser una contracció de *xava*, un terme equivalent al que ara, per influència del castellà, molta gent en diu *tio*. *Banau* es una variant de *babau*. «Fer el *trapu*», a la Barceloneta, volia dir agredir, apallissar, i la víctima «cagava tramussos», fórmula equivalent a «passar molta por».

Després d'aquesta incursió provocativa en la llengua de la Barceloneta, els meus amics em deixaren tranquil. Mai més no s'atreviren, davant meu, a cap al·lusió al colonialisme fabrià de la llengua dels barcelonins.

Excavacions a Granada

És a Granada on vaig descobrir, perquè fou la meva experiència directa i viva, que l'ofici d'arqueòleg, l'arqueologia de camp, tenia una projecció humana que anava molt més enllà de tot allò que ens havien explicat a la universitat.

Una pàgina del carnet de notes de Montefrío.

Ahir no vaig poder anar a l'excavació: no em trobava bé. El menjar d'aquest diable de fondeta, malgrat les precaucions que prenc. Vaig ordenar al capatàs que no toquessin els estrats, que es dediquessin a llevar la pila de terra del costat del sondeig. He comprovat que compliren, que treballaren bé. A l'inici de la tarda, ha aparegut el *cortijero* amb cara llarga, desolat. Venia d'enterrar una nena petita d'un *cortijo* d'un quilòmetre més enllà, que era la seva fillola. M'ha manifestat com m'esperaven ahir. Vostè que sempre està al peu del canó, precisament ahir no va venir. Li explico els motius i se'n fa càrrec, però em diu que es produí una situació especial. Morta la petita, els pares s'adonaren que no en tindrien mai més cap representació gràfica, no l'havien fotografiat, i això els desesperava. Se'ls acudí que, *in extremis*, en podien tenir una foto si jo hi acudís. «El ingeniero [jo], que tiene fama de buena persona, nos vendrá con su máquina de fotografía, no fallará. Cómo podría fallar ante la muerte de una flor como esta». Enviaren un missatger, que arribà corrents amb la llengua fora, i resultà que jo no hi era. L'hagueren d'enterrar, desolats, sense fotografia. El *cortijero* m'ho explicava abatut. Mai no he lamentat tant no haver pogut anar un dia a l'excavació. El *cortijero* —el padrí— m'advertia. He donat un duro de propina al *sepulturero* perquè enfondís la fossa un metre mes: «Esos huesos ya no ruedan».

L'aval de la Falange

Calia un aval de la Falange en el qual no era necessari que et donessin per *adicto*; n'hi havia prou demostrant que no es tenien antecedents polítics negatius. Una primera gestió a la Falange de Tetuan resultà negativa. Imposaven —i era lògic— disposar dels meus antecedents a Barcelona, fet que complicava perillosament la situació, perquè si podia esperar que dels arxius de Barcelona, mai ben organitzats, no en sortís res en contra, hi havia el perill que se'ls acudís consultar la policia, i en aquest cas sí que no hi tenia res a fer.

Aquella tarda vaig passar-la molt preocupat. Però un bon amic em va recordar que el nostre *delegado* de Tetuan, en aquells moments un coronel de l'Exèrcit, era al mateix temps el cap de la Falange

local. L'home em tenia simpatia i respecte; considerava que les meves descobertes arqueològiques prestigiaven el seu Departament. Com que no hi entenia res, les trobava encara més notables. Ell m'ho podria resoldre. Jo hi tenia despatx cada dijous com a cap de servei, però el dijous no era immediat i vaig considerar preferible abordar-lo «informalment», com diuen els anglosaxons.

L'experiència andalusa m'havia ensenyat que, quan calia trobar uns personatges, la porta era anar-los a abordar al *paseo*, el ritu diari que es produïa de quarts de vuit a quarts de deu en un carrer principal.

A Tetuan, el *paseo* era normal al carrer més important de la ciutat espanyola, la *calle del Generalísimo*, com en deien aleshores. Vaig decidir donar-hi unes quantes voltes. Mitja hora després ja em topava amb el M. Li vaig exposar la situació plantejant-la com un [...] i callant —és clar— el perill de les informacions de Barcelona. Ell reaccionà de seguida: «Qué Barcelona ni ocho cuartos!». Es va treure una targeta de la butxaca, hi va escriure quatre línies i em digué: «Usted se va ahora mismo al local de la Falange, y al cabo de media hora tendrá el aval». El pobre funcionari de Falange em va veure tornar, expandí una [...] altra vegada. Però jo solament vaig lliurar-li la targeta, i no fou al cap de mitja hora, com m'havia pronosticat el *jefe*: fou al cap d'un quart que vaig sortir amb el paper màgic a la butxaca.

Si explico l'anècdota és per fer comprendre com funcionaven aleshores les coses, com es podia accedir, si no al [...], com a mínim al [...].

Retorn de Nova York. Estiu del 1950

El xoc del contacte nou amb el país. Espigolo del meu carnet de notes de l'època. Tres elements que em semblen significatius.

Primer. Estava de moda una cançoneta que, com totes les cançons de moda, era obligat de sentir molt sovint, amb una lletra que deia: «Niña Isabel, ten cuidado: donde hay pasión hay pecado».

Era clarament la desqualificació de l'amor. Venint d'aquell món semblava increïble. Volia dir que a casa nostra, a cada cantonada, sorgia encara el fantasma de la Inquisició secular.

Segon. Vaig descobrir que calia anar molt alerta i explicar que aquell món el trobava interessant i m'hi havia sentit bé. Cal tenir present que era abans del pacte de Franco del 1953 amb els americans, quan els EUA eren els «dolents». Comentari d'un coronel de l'Exèrcit espanyol al Marroc: «Si me hacen elegir entre hijos de puta, desde luego prefiero a los rusos; por lo menos los soldades saben saludar a los oficiales. Hay que ver, coño, qué taconazos dan».

Tercer. Era com si tornés de la lluna. Amèrica aleshores era un món remot, desconegut, ignorat. Em vaig veure obligat a fer una mena de tertúlies-conferències a casa d'un amic, on assistien petits grups de gent assedegada, que desitjaven obtenir informacions. Allò que explicava ara faria riure: l'abundància dels cotxes, el problema dels aparcaments, el fet que molta gent només utilitzava l'automòbil per a sortir els caps de setmana, l'existència de la televisió, l'abundància de les neveres elèctriques a les cuines, els supermercats, és a dir, tot allò que ara, un quart de segle o trenta anys després, forma part de la nostra vida quotidiana però que en aquell temps de les targes de racionament, dels fogons de gas o de carbó, del gasogen i el Biscúter, semblava del planeta Mart. Un dels fenòmens característics dels que visquérem en aquell temps en el món nord-americà és que hem pogut fer el paper dels profetes. Gairebé com a la Bíblia. Tot allò que vam descobrir a Nova York o a qualsevol altra ciutat nord-americana fou un precedent d'allò que ens ha arribat uns anys després, amb un ritme relativament ràpid, aleshores imprevisible.

Ara fa riure aquesta missió profètica, i val a dir que en aquell temps no podíem tenir la consciència que parlàvem com a precursors d'allò que passaria en aquest país. Ens equivocàrem en moltes coses. Jo mateix era dels que creien, potser massa condicionat per l'ambient que em voltava, que determinades característiques d'aquell món nord-americà només eren vàlides per a ells; els hispànics que corrien per Nova York asseguraven que l'impacte de la televisió era degut al fet que els americans eren gent de mentalitat primària, infantil, unes criatures. «Això a Europa no pot passar mai.» Mare de Déu, ja ho hem vist.

Jo mateix creia que les maquinetes mecàniques de jocs, típiques dels bars, no servirien mai d'esquer a gent de la meua Barcelona. Han passat els anys i ara veiem a mig matí els il·lustres executius de les grans oficines, mentre prenen un cafè i una mica d'esmorzar, jugant a les maquinetes com els vells nord-americans i els nens petits.

Quina lliçó de modèstia! Havíem jugat a considerar-nos superiors, a mirar els pobres nord-americans de cua d'ull, no se sap amb quina raó. Els anys han demostrat que tots som parents. L'avantatge d'ells —si és que això és un avantatge— és que comencen vint o trenta anys abans que nosaltres. A la llarga tots anem passant pel mateix adreçador. No som, de fet, tan superiors.